

СУРУЛЛУБУТ – СУОРУЛЛУБАТ!

КЫЫМ

19 № (22670)

2024 сыл

Ыам ыйын

16 күнэ

чэбэр күн

сэттиэлэҕэ биирдэ тахсар

16+

НОРУОТ ХАҢЫАТА

www.kyym.ru

<https://t.me/kyymsakha>

«СЫЛХАҢЫАТА-2008, 2015» НОМИНАЦИЯ КЫАЙЫЛААБА. «ТИРАЖКА – СЫЛРЕКОРДА 2009, 2015» БҮТТҮҮН АРАССЫЙАТААҕЫ БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА
«АРАССЫЙА БАСТЫҢ НАЦИОНАЛЬНАЙ ХАҢЫАТА-2018» БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА

*Ыам ыйын 18 күнэ – Саха сиригэр
ырыаҕа ылламмыт, хоһоонно холбоммут
Ньургунун күнэ!*

КҮН-ДЬЫЛ

Ыам ыйын 16 күнэ
ЧЭБЭР КҮН
Күнүс +15° С (+11° U)
Түүн +3° С (-1° U)
Былыттаах,
кыралаан ардыа.

Ыам ыйын 17 күнэ
ЧӨЛ КҮН
Күнүс +12° С (+8° U)
Түүн +7° С (+3° U)
Былыттаах, ардах.

Ыам ыйын 18 күнэ
СҮБЭ КҮН
Күнүс +7° С (+3° U)
Түүн +3° С (-1° U)
Кыра былыттаах,
кыралаан ардыа.

Ыам ыйын 19 күнэ
ӨРӨБҮЛ
Күнүс +8° С (+4° U)
Түүн 0° С (-4° U)
Кыра былыттаах,
сөнгүүтэ суох.

Ыам ыйын 20 күнэ
ААН КҮН
Күнүс +12° С (+8° U)
Түүн -1° С (-5° U)
Күннээх.

Ыам ыйын 21 күнэ
ХАҢЫЫ КҮН
Күнүс +13° С (+9° U)
Түүн 0° С (-4° U)
Былыттаах,
сөнгүүтэ суох.

Ыам ыйын 22 күнэ
ОРТО КҮН
Күнүс +7° С (+3° U)
Түүн +2° С (-2° U)
Былыттаах,
ардах.

U° – Утаров шкалата

Чэпчэтиилээх сурутуу – тохтообот!

Туттумахтаһан суруппакка хаалбыт
аабааччыларбытыгар анаан, чэпчэтиилээх
сыананан сурутууну бэс ыйын ортотугар
диэри ыларбытын санатабыт.

Онуоха **8-968-150-67-15** нүөмэргэ
эрийэн сурутабыт.

Эбэн эттэххэ, хаһыаты суруппуттар
сүүйүүлээх сурутууга кыттар кыахтанабыт.
Дьол хараба суох – бабар, сыаналаах
сүүйүүгэ тиксирэххитин сөп.

**“Кыымы” сурут, аах, туһан
уонна бириистэ сүүй!**

2024 сыл иккис аҥаарыгар чэпчэтиилээх сурутуу сыаната

	“Кыым” ПР320	“Байдам” ПР321	“Күрүлгэн” ПР322	“Кыым – 3-һү биирдэ!” ПР324
Аадырыска тиэрдии	 1595,16	 923,04	 874,05	 3244,85
Почтаттан ылыы	1525,32	909,99	860,97	3148,98

Ил Дархан мунньабыттан

Ил Дархан Айсен Николаев Бырабыталыстыбаны уонна Ил Дархан дьаһалтатын кытта бу аан күнгэ ыппыт мунньабар уталытыллыбакка быһаарыллыахтаах сүрүн соруктары бэлиэтээтэ.

Айсен Николаев сааскы халаан уута ылыан сөптөөх нэһилиэктэригэр муниципальной уорганнар дьону көһөрүүнү, дьиэ кыылын-сүөлүн эрдэттэн куттала суох, үрдүк сирдэргэ таһаарар эбээһинэстээхтэрин, хоромнуу тахсытын кыччаттар дьаһаллары ылыахтаахтарынан өссө төгүл тоһоболоон эттэ.

Мунньахха Айсен Николаев РФ Бэрэсидьиэнин ыйаабын олоххо киллэриигэ РФ Бырабыталыстыбатын саңа састаабын кытта суһаллык биригэ үлэлэһии наадатын бэлиэтээтэ уонна эрэгийиэннээби былааны онгорорго соруудахтаата.

“РФ Бэрэсидьиэнэ Владимир Путин солотугар киирээт, кэккэ докумуоннарга илии баттаата – ол иһигэр **“О национальных целях развития РФ на период до 2030 года и на перспективу до 2036 года”** ыйаахха. Бу докумуоннарга чугастаабы сылларга биһиги үлэбит сүрүн хайысхалара – дьиэ кэргэни өйөөһүн, табыгастаах уонна куттала суох эйгэни тэрийии, хас биридии киһи ис кыабын сайыннарыы, экологической нурманы, технологической сайдыыны,

сыыппара трансформациятын олоххо киллэрии быһаарылынна. Бу биһиги билигин аан бастакынан толорор сорок-пуг”, – диэтэ Айсен Николаев.

РФ Бырабыталыстыбата гааһынан хааччыйы уонна эрэгийиэни гаастааһын саңа быраабылатын уонна олоххо киллэрэр исхиэмэтин бигэргэттэ. Айсен Николаев бэлиэтээбитинэн, саңа быраабылаба сөп түбэһиннэрэн, эрэгийиэннэр 20 сылга гааһынан хааччыйы уонна гааһы киллэрии исхиэмэтин онгорор кыахтаннылар. Кини сүрүн соруугунан бу хайысхага гаас инфраструктуратын сайыннарыы буоларын бэлиэтээтэ.

Итини таһынан РФ Бырабыталыстыбата федеральной, эрэгийиэннээби уонна муниципальной социальной өйбүлү онгорууга биир кэлим ирдэбиллэр туруорулуннулар.

“Бу дьон өйбүлү ыларыгар чуолкай болдьогу туруорар сүрүн докумуон буолар. Өйбүл электроннай өнгө нөнгүө абыһах докумуоннаах уонна кылгас кэм иһигэр онгоһуларын сорок турар”, – диэтэ Айсен Николаев.

Саңа бэдэрээтчиттэр табыстылар

Ыам ыйын 14 күнүгэр Ил Дархан Айсен Николаев ыппыт мунньабар Жатайдаабы суудуна тутар собуот тутуутун дьүүллэстилэр.

Билингитэ эбийиэк 66 бырыһыан бэлэм. Сүрүн үлэ куорпус блогар ытыллар. Эбийиэккэ 52 киһи, 10 тизхиньикэ үлэлиир. Тутуу үлэтигэр “РФА-Инвест”, оттон инженернэй үлэбэ “Гарт” ХЭУо үлэлээн эрэллэр. Кинилэри бу иннинээби бэдэрээтчит кытта хантараагы көтүрүү кэнниттэн талбыттара.

Айсен Николаев үлэлэр былааннарын кыраапыктарын онгорорго, итинэн эбийиэккэ үлэ хаамытын куруук кырабытык кэтээн көрөллөрүгэр, хонтуруоллуулларыгар соруйда.

Бу иннинээби бэдэрээтчит “Элтера” хампаанньаны кытта хантараагы, технологической үлэбэ кэһиини булан көтүрбүттэрэ, билигин претензиялары туоратыы үлэлэрэ бараллар.

Санатар буоллааха, 40-с сылларга тутулулубут Жатайдаабы суудуна собуотун уларытан тутуу 2019 сыллааха сабалламыта. Эбийиэги 2020 сыллааха туттарыахтаахтар этэ да, бырайыакка уларытыы киирэн, болдьогу көһөрөн биэрбиттэрэ.

Быйыл дойду бэрэсидьиэнэ Владимир Путин ыйаабынан, “Жатайдаабы

судоверфь” АУо аахсыйалара Саха сиригэр билиитигэр бэриллибитэ. 4 106 200 000 аахсыйаны биэрии толору түмүктэммитин туһунан тырааныспар уонна суол хаһайыстыбатын министирэ Владимир Сивцев иһитиннэрбит.

Тутуу үбүлээһинэ өрөспүүбүлүкэ бүддьүөтүттэн барар итинэнэ 2023 сыллаахха ВЭФ кэмигэр Уһук Илини сайыннарыы министирэтибэтэ, “ВЭБ. РФ” госкорпорация, Уһук Илини уонна Арктиканы сайыннарыы корпорациятын уонна Сбери кытта түһэрсиллибит сөбүлэн чэрчитинэн ылыллар кирэдьиитинэн тутуллар.

Бу суудуна собуота үлэбэ киирдэбинэ, Өлүөнэ тардытыгар уонна Арктика зонатыгар, ол иһигэр Хотугу муора суолунан аныгылыы өрүс флотун тэрийиини хааччыйаба. 2036 сылга диэри суудунаны тутар собуокка 100 өрүс суудунатын тутары былаанныллар. Саңа собуот сыллата 10 өрүс уонна муора суудуналарын тутарга суоттаммыт. Итинэнэ манна устар сириэстибэлэри өрөмүөннүүр, тупсарар уонна көтүрэр буолуохтара.

Кэбээйигэ уһуйаан тутуллар

Кэнники сылларга Саха сиригэр элбэх социальной эбийиэк тутуллар. өрөспүүбүлүкэ инбэстииссийэлээх бырагырааматын чэрчитинэн Ил Дархан Айсен Николаев быһаччы соруудабынан, Кэбээйи улууһун Кэбээйи сэлиэн-ньэтигэр 140 миэстэлээх оҕо уһуйаана тутулла турар.

Тутуу тэтимнээхтик барар, бүгүнгү туругунан цокольной сабыыта, канализациятын түһэрэр сирэ, баһаарынай резервуар, о.д.а. онгоһулунна диэн Кэбээйи улууһун дьаһалтата иһитиннэрэр. Бу күннэргэ пенополистиролу, бетон блоктары таһыы, тымнытар тэрили туруоруу, сыбааркалыыр, сырдатар

остуолбалары туруоруу, 1-кы этээскэ тутуу матырыйаалын сааһылыыр үлэлэр барыахтара.

Эбийиэккэ 27 киһи уонна 3 тизхиньикэ үлэлиир. Тутуу матырыйаалынан толору хааччыллан турар. Сүрүн бэдэрээтчит «Прогресс» ХЭТ буолар. Эбийиэк бу сыл бүтүүтэ үлэбэ кириэйтэхтэ.

Сэрии бэтэрээнэ байыастарга көмөлөстө

Аҕа дойдуга Улуу сэриитин кыттыылааба Кирилл Павлов Ил Дархан туруорбут, Кыайыы күнүгэр анаммыт биир кэлим төлөбүрүн чааһын Анал байыаннай дьайыыга сылдьар байыастарга көмөбө ытта.

Бу быһаарыныытын туһунан Кирилл Павлов Ил Дархан уонна СӨ Бырабыталыстыбата үгэс быһыытынан сэрии уонна тыыл бэтэрээннэрин чизстээһинигэр иһитиннэрбит.

“Аҕа дойдуга сэриитин кыттыылаахтарыгар, бэтэрээннэргэ көмөтүн иһин Ил Дарханга улахан махталбын тириэрдэбин. Кыайыы күнүн иннинэ үп-харчы көмө биэрэннэр олус диэн долгуйдум, үөрдүм. Бу күннэргэ биһиги дойдубут эмиз фашизмы утары охсуһар. Мин куруутун Анал байыаннай дьайыы балаһыанньатын кэтээн көрөбүн. Күнүм

фронгга туох буола турарын кэпси-ир сонуннарынан сабаланаар уонна түмүктэнэр. АБДь байыастара биһиги дьыалабытын салгыыллар — дойдубутун көмүскүүллэр. Онон мин Ил Дархантан ылбыт үп-харчы сорох чааһын биһиги байыастарбытыгар ытабын диэн быһаарыныы ылынным. Бу мин патриот уонна бэтэрээн быһыытынан ытык иэһим”, – диэн Кирилл Павлов эттэ.

Бу иннинэ бэтэрээн байыастарга элбэхтэ көмөлөһөн турар: эмп-томп, кунуопкалардаах төлөпүөн, үбү-харчыны ыппыттар.

Үс улуус баһылыга АБДь-га бардылар

Саха сиригэр үс улууһун баһылыктара баҕа өттүлэринэн “Боотур” этэрэ-эти кытта Анал байыаннай дьайыыга кытта бардылар. Бу туһунан “Биир ньыгыл Арасыйыа” баартыйа Саха сиригэр ситэриилээх кэммитиэтин салайааччыта Сулустаан Заболоцкай иһитиннэрдэ.

“Саха сириттэн элбэх киһи Аҕа дойдуларын көмүскүү баҕа өттүлэринэн инники кирбиигэ сылдьаллар. Биһиги баартыйабыт чилиэннэрэ, олохтоох салаа сэкирэтээрдэрэ – **Кэбээйи улууһун баһылыга Иван Левин, Муома улууһун баһылыга Дмитрий Аммосов уонна Аллараа Халыма улууһун баһылыга Валерий Сентяков** “Боотур” этэрээккэ киирсэн, Анал байыаннай дьайыыга бардылар. Кинилэр тус холобурдарынан уонна эр санааларынан дьингээх патриот буолалларын көрдөрөллөр. Эрэнэбин: кинилэр Аҕа дойдуларын эрдээхтик

уонна хорсуннук көмүскүөхтэрэ. Биһиги кинилэргэ уонна кинилэр дьизэ кэргэннэ-ригэр көмөлөһүөхпүт, өйүөхпүт. Кыайыы көтөллөөх төннөллөрүн кэтэһэбит”, — диэтэ Сулустаан Заболоцкай.

Саха сиригэр Анал байыаннай дьайыы сабаланабыттан баҕа өттүнэн барар биэс этэрээт тэриллибитэ.

Санатар буоллааха, Саха сиригэр «Боотур-1» этэрээтэ «Барс» иккис састаа-быгар киирэр. Этэрээт хамандырынан Саха сириттэн **бастакынан Арасыйыа Дьоруойа буолбут Александр Колесов** буолар.

Зондировщиктар үлэлиэхтэрэ

Саха сиригэр баһаары утары үлэлиир зондировщик сөмөлүөттэр ыам ыйын 15 күнүттэн үлэлэрин сабалыахтара. Ил Дархан Айсен Николаев ыксаллаах быһыыны-майгыны сэрэтэр уонна чөлүгэр түһэрэр хамыһыйа мунньабар туһааннаах соруудабы биэрдэ.

Бу күннэргэ “Полярные авиалинии” АХ Ан-26 сөмөлүөтүгэр ардабы түһэрэр тэрили олордуу үлэтэ барар. Итини таһынан “Росгидромет” Як-40 салгын суудуната Новосибирской куораттан кэлиэхтээх. Зондировщик сөмөлүөттэр ойуур баһаарын таһаарбат сыалтан сөнгүүнү түһэрэр үлэлэргэ ыам ыйын 15 күнүттэн бэлэм буолуохтара.

“Баһаары сэрэтэр үлэлэри, дьаһаллары эрдэттэн ылыныаха наада. Өскөтүн баһаар тахсар түгэнигэр бастакы сууккатыгар умуруорар дьаһаллары ылыныахтаахпыт”, – диэн Айсен Николаев эттэ.

Ардабы түһэрэр, сэрэтэр үлэ кура-ан дьыл сабабаланаарынан ытыллар. Бүгүнгү күнгэ өрөспүүбүлүкэ сиригэр-уотугар 1-кы уонна 2-с кылаастаах баһаардар тахсаллар. 3-с кылаастаах баһаар Илин Энгээр улуустарыгар – Чурапчыга, Тааттаба уонна Аммаба – бэлиэтэнэллэр.

Айылба баһаардара быйыл Саха си-

ригэр тахсыбыттара бэлиэтэнэ илик. Ол эрэри баһаар сезона сабаланаарыгар, ыам ыйын 6 күнүгэр, хас да баһаар тахсыбыта. Ол курдук, айылба баһаара уопсайа 23 гаа сиргэ Уус Майдаба, Өймөкөөнгө, Дьааңгыга уонна Дьокуу-скай куорат кытытыгар тахса сылды-быта. Ону тэнэ Амма улууһугар ойуур үс баһаара 32 гаалаах сиргэ өртөөһүнтэн тахса сылдыбыта, ол эрэри бастакы сууккатыгар тутта умуруоруллубута.

Экология министирэ Евгений Перфильев бэлиэтээбитинэн, баһаар сезонугар, айылба издээнин утары охсуһарга, былаан быһыытынан 5 793 киһи үлэлиэхтээх. Олортон 1119 киһи «Авиалесоохрана» уонна «Якутлесресурс» тэрилтэ ойуур баһаарын утары охсуһааччылар. Ону таһынан 2 тыһыынча кэрингэ тизхиньикэ үлэлиэхтээх. Былаан быһыытынан, 51 салгын суудуната ойуур баһаарын кэтиэбэ-манаыа уонна баһаары умуруорууга кыттыаба.

Клещ буулаата

Ленскэй улууһугар Маай бырааһынныктарын кэмигэр клещ ытырыы-тын бастакы түбэлтэлэрэ бэлиэтэннэ. Медиктэргэ 6 киһи, ол иһигэр 1 оҕо көрдөрбүт. Бу туһунан Роспотребнадзор Ленскэй улууһунаабы управлениета иһитиннэрбит.

Биитим бөһүөлэгэр – 1, Ленскэй куоратыгар 5 түбэлтэ бэлиэтэммит. Үс киһи айылбаба сынньана сылдьан, оттон атыттар куорат иһигэр ытыртарбыттар. Эмсэбэлээбит дьонтон биридэстэрэ да клещ энцефалитыттан быһыыны ылба-тахтарын улуус дьаһалтатын пресс-сулууспата суруйар.

“Ытыртарбыттарын бастакы күннэригэр көрдөрүнэ кэлбиттэргэ клеһи утары иммуноглобин укулун (вирууска антителиалардаах) туруордубут”, — диэн Роспотребнадзор Ленскэйдээби салаата иһитиннэрэр.

Санатар буоллааха, манньк укулун 72 суукка иһигэр ыла охсуохтааххын.

Бөртөлүөтүнэн таһыахтара

“Полярные авиалинии” авиа-хампаанья Өлүөнэ өрүскэ гидрологической быһыы-майгы сытырхайдабына, Ми-8 бөртөлүөтүнэн нөнгүө кытылга дьону таһарга бэлэмин биллэрдэ.

Хампаанья өрүс мууһа хойуутук барар кэмигэр, суудуналар сырыыла-ра тохтоотобуна, Ми-8 көтөр аалынан Маҕан пуордугтан Мэнгэ Хаҥалас Павловскайыгар диэри эриэйсэлэри онгоруоҕа.

Билиэт “Полярные авиалинии”

АХ Маҕан аэропордугар баар хаас-сатыгар **(төл. 40-60-36)** итинэнэ Павловскайга баар былаһааккаба, эриэйсэ онгоһулуон икки чаас иннинэ атыыланыаба.

Бу туһунан хампаанья пресс-сулу-успата иһитиннэрдэ.

ул. Курнатовского 86
89142725063 W/A 89142784434

СНИЖЕНИЕ ЦЕН НА СЕЛЬХОЗТЕХНИКУ

Угуйук

Уоруйах кадровик

Ыам ыйын 13 күнүгэр аны РФ Оборонаба министиэристибэтин Каадырга сүрүн управлениетын салайааччыта, генерал-лейтенант чыыннаах Юрий Кузнецов диэн киһи тутуллан хаайылынна.

ТАСС суруйарынан, Кузнецову холуобунай дыалаба уорбалыыллар. Дьингэр, кини дуоһунаһыгар анаммыта сүл эрэ буолбут. Ол иннинэ 13 сүл устата РФ Сэбилэниилээх Күүстээрин Генеральной ыстаабын судаарыстыбаннай кистэлэнг көмүскэлигэр эппиэттиир 8-с управлениетын салайбыт. “Дыала ол дуоһунаһын кытта сибээстээх буолуон

сөп” дииллэр.

Санатар эбит буоллааха, ити иннинэ муус устар 23 күнүгэр 1 млрд 185 мөл. солк. бэриги ылыыга уорбаланан, үлэли олоорор кэбинизиттэн Оборона миниистирин солбуйааччыта Тимур Иванов диэн тойон тутуллан хаайыллыбыта. Кини байыаннай биедэмистибэлэр эбийиэктэригэр үлэлиир бэдэрэ-эттээх тэрилтэлэр салайааччыларын кытта куомуннаспытын, харчы иһин үлэ “тэбэн биэрбитин” иһин диэн матыптаах тутуллубута. Туох баар баайа-дуола, бэл, төрөппүттэрин бааннаабыс сөттөтүгэр, уопустаммыта.

Дойду вице-премьердэрэ бигэргэннилэр

Ыам ыйын 13 күнүгэр Госдума дыкутааттара бырабытталыстыба бэрэссэдээтэлэ Михаил Мишустин солбуйааччыларын бигэргэттилэр. Барыта уон киһи сөбүлэнги ылан, ол иһигэр үс киһи “биир санаанан” талыллан, дуоһунастарыгар бигэргэннилэр.

“Бастакы вице-премьер” диэн дуоһунаска урут эмиэ ити дуоһунаска үлэли олоорбут, РФ бырамыысыланаска уонна атыыга-эргиэнгэ миниистирэ **Денис Мантуров** ананна. Кини урут салайбыт эйгэтин салгыы салайыа үһү. Мантуров туһугар 431 дыкутаат куоластаабыт.

Кабмин “кырдыаҕас” үлэһитэ **Татьяна Голикова** эмиэ бигэргэтилиннэ. Кини туһугар 362 дыкутаат куоластаата, 1 – утарда, 66 – туттунна. Кини доруобуйа харыстабылын, култуура, үлэ уонна социальнай сайдыы эйгэлэрин сүрүннө.

Бырабытталыстыба аппараатын салайааччыта – вице-премьер **Дмитрий Григоренко** оннугар хаалла. Кинини 378 дыкутаата өйөөтө, 1 – утарда, 55 – туттунна. Григоренко үп-харчы уонна хонтуруоллуур-кэтиир эйгэни сүрүннө. Ону таһынан, өтөр кини саланытыгар сыыппара сайдыытын уонна сибээһи, итиэннэ монополюйаны утары бэлиитикэни биэриэхтээхтэр.

Кабмингэ энэргизтикэни салайбыт **Александр Новак** сөбүлэнги эмиэ ылбыт. Киниэхэ экэнимикэ сүрүн эйгэтин

салалтатын туттарыахтара. Санаттааха, ону урут Оборона министиэристибэтигэр анаммыт Андрей Белоусов салайара.

Вице-премьер **Алексей Оверчук** норуоттар икки ардыларынааҕы сыһыаны, биригэ үлэлэһиини салгыы салайыа. Кини туһугар 378 дыкутаат куоластаабыт, ким да утарбатах, 57 киһи – туттуммут.

Урут тья хаһаайыстыбатын уонна экология эйгэлэрин сүрүннээбит **Дмитрий Патрушевы** биир санаанан бигэргэттилэр. Утарааччы да, туттунааччы да суох. Итини таһынан, бырабытталыстыба аны көлө уонна логистика сайдыытын иһин эппиэттиир вице-премьер баар буолуохтаах. Госдума ол дуоһунаска Виталий Савельевы бигэргэттэ. 378 дыкутаат өйөөтө, 57 – туттунна.

Уһук Илин федеральнай уокуругу **Юрий Трутнев** салгыы сүрүннө. **Марат Хуснуллин** эмиэ оннунан хаалла, тутуну уонна эргийиэннэр сайдыыларын салайыа. Оттон билим, үрдүк үөрэх, успуорт уонна туризм сайдыыларын вице-премьер **Дмитрий Чернышенко** эрэннилэр.

Киин Азияҕа “өҥнөөх өрөбөлүүссүйэни” күөртүүлэр

АХШ, Дьопуруона сойууна уонна НАТО дойдулара Киин Азияҕа ыытар бэлиитикэлэрэ ол дойдуларга “өҥнөөх өрөбөлүүссүйэлэри” күөртүөхтэрин сөбүн туһунан МИД салайааччытын солбуйааччы Михаил Галузин “Валдай” кулуупка буолбут мунньахха кэпсээбитин суруйаллар.

Дипломат этэринэн, АХШ уонна НАТО Киин Азия эргийиэннэрин уларыта, онно бэйэлэрин инфраструктураларын тутта сатыыллара, “добордуу” бырагыраамаларын соннууллара барыта оннукка тиэрдилэн сөп.

“Вашингтон уонна Брюссель ол дойдулар ресурсаларыгар, кэккэлэһэ эргийиэннэри хонтуруоллуурга суолугар-иһигэр наадыллар. Онтон атын кинилэри туох да долгуппат. Сорукта-

рын ситистилэр эрэ, Киин Азия дойдуларын бырабытталыстыбатын кытта “аргыстаһан” бүтэллэр. Оттон ол түмүгэр, “өҥнөөх өрөбөлүүссүйэ” турар куттала үөскүүр”, – диир Галузин.

Дабатын эттэххэ, РФ Куттал суох буолуутугар сүбэтин сэкирэтээрэ Николас Патрушев НАТО уонна АХШ Киин Азияҕа долгуйуулары былаанныылларын туһунан быйыл кыһын олунньуга эмиэ этэн турар.

Ереван долгуйар

Арменияҕа дойду премьер-министирэ Никола Пашиняны ууратары туруорсар оппозиция күүстэрэ Ереван киин уулуссаларын саба сатаан эрэллэр.

“Panorama” аабыныстыба суруйарынан, “Тавуш во имя Родины” аахсыйа кыттыылаахтара Саят-Нова бэрэспизек Налбандян уонна Абовян уулуссалар быһа охсон ааһар сирдэрин бүөлээбиттэр.

Долгуйуу Азербайджан уонна Армения кыраныыссаларын тырыыттан сылтаан сааламмыта. Эрдэтээнги сөбүлэн быһытынан, муус устар 19 күнүгэр эрмээн түөрт бөһүөлэгэ Азербайджан хонтуруолугар кирибитэ. Ити күн Баку уонна Ереван кыраныыссаларын 1991 с. Алма-Ататааҕы декларацияҕа олобуран быһах буолбуттара.

Ыам ыйын 13 күнүгэр долгуйууга кыттыбыт 156 киһини тутан хаайан баран, босхолообуттара. Ол эрэ иннинэ аахсыйа кыттыылаахтара Ереванг хас да уулуссаны сэргэ, Грузияҕа тахсар аартыгы бүөлээбиттэр. Оппозиция баһылыга Баграт архиепископ Пашинянг импичмент биллэрбитэ.

Тутуу матырыйаалын сыаната 10–15% үрдүөбэ

Бу сайын Арасыйаҕа тутуу сүрүн матырыйаала 10–15% ыарыыр кутталлааҕын туһунан “Винзер” диэн тутуу матырыйаалын кэмбинээтин чахчыларыгар олобуран, “Известия” суруйар.

“Үгэс курдук, от уонна атырдыах ыйдарыгар тутуу матырыйаалын ахсаана эмискэ абыһырын түмүгэр, сыаната үрдүүр. Дьон бабатыгар хоруйдуур матырыйаалы кэмигэр хаачыйбатааха уонна сыананы тэҥнээбэтэххэ, саамай наадалаах матырыйааллар бүтүөхтэрэ. Ордук мас, сизмэн, газоблок уонна дьэни эпсидири матырыйаал ыарыан сөп”, – диэн тэрилтэ генеральной дириэктэрэ Денис Жалнин кэпсээбит. Кини этэринэн, быйыл сайын тутуу матырыйаалыгар наадыааччы биллэ элбэх буолуохтаах. Ол элбэх эргийиэн халаан уутугар баран, үгэс ыал дьэтин-уотун өрөмүөннээр буолбутун уонна Арасыйаҕа урукку сыллары кытта

тэҥнээтэххэ, быйыл хаһаангытаабар да элбэх ИЖС учаастак атыыламмытын кытта ситбээстээх.

“Онон, кирэдьиит ылан дьэ туттааччылар ону учуоттуохтарын наада. Учуттаабакка баантан кыра сууманы ылан баран, дьээлэрин да ситэри туттумуохтарын, ол түмүгэр болдьохтоох кэмнэригэр “дьэбит бэлэм” диэн сатаан отчуоттаабакка, баангга иэскэ ыйаныахтарын сөп”, – диир Жалнин.

ВТБ баан чахчыларыгар сизгэнэххэ, ааспыт түөрт ый иһигэр Арасыйа олохтоохторо чааһынай дьэни туттаары 290 млрд солк. кирэдьиит ылбыттар. Ол ааспыт сыллааҕар 12%-нан үрдүк көрдөрүү.

Күлүгээн

Аргентинаҕа Гастон Мерканзани диэн 51 саастаах сааһыра барбыт киһи дойду бэрэсидьиэнэ Хавьер Милейи бытыылканан бырабан, 3,5 сүл күлүүс хаайытыгар утаарылынна.

Быһылаан өссө ааспыт сүл бүтүүтүгэр Буэнос-Айрес куоракка буолбут. Ахсынны 10 күнүгэр Хавьер Милей солотугар дьин таһымнаахтык киирэн, инаугурацияҕа андабар тылын

этэн баран, бар дьонун кытта уулуссаҕа парааттыы тахсыбыт. Мерканзани бытыылканы ол кэмгэ бырахпыт. Дьингэр, бытыылка сыалыгар бэрт кыранан тийбэтэх. Ол оннугар бэрэсидьиэни арыаллаан испит полиция сүннүгэр кэлэн түспүт. Дьиктитэ диэн, Мерканзанины сонно тутан хаайбатахтар. Кини аттыгар турбут дьон “ким бырахпытын билбэппит, көрбөтөхпүт” диэн кыккыраччы мэлдьэһэн кэбиспиттэр.

Бытыылканы ким бырахпыта бу соторуутааҕыта эрэ дьингэхтик биллибит – ханнык эрэ камера устуутунан. Онон, буруйдаах дьэ хаайыллыбыт.

СКЭ-ни эһиил хос туттарыы

Арасыйа үөрэнээччилэрэ СКЭ (ЕГЭ) биир биридимизтин эһиилги үөрэх дылыгар хоһуттан туттарыахтарын сөп. Ол туһунан Рособрназор салайааччыта Анзор Музаев тылыгар сизгэнэн, РИА “Новости” суруйар.

“Ити – бэрэсидьиэн соруудаҕа”, – диэбит тойон Музаев. Кини этэринэн, быйыл оскуоланы бүтэрээччилэр СКЭ-ни туттаралларыгар бары барыта бэлэм буолбут, хоһуттан туттарыыга от ыйыгар икки эбии күн тырыллыбыт.

Выпускниктар биир биридимизити хоһуттан туттаралларыгар кыах бэриллэн сөбүн туһунан дойду бэрэсидьиэнэ

Владимир Путин Федеральнай Сэбиэккэ Анал туһаайытыгар этэн турар. Санаттааха, быйыл СКЭ ыам ыйын 24 күнүттэн от ыйын 5 күнүгэр диэри ыытыллар. Уругаан туттарыы кулун тутар 22 күнүттэн сааланан баран, муус устар 12 күнүнэн түмүктэммитэ. Эбии түһүмэххэ үс күнү биэрбиттэрэ: балабан ыйын 4, 9 уонна 23 күннэрэ.

Израиль эмиэ Газа секторын ытыалыыр

Ыам ыйын 14 күнүгэр Израиль аармыйата Газаҕа баар Нусейрат диэн беженецтэр лаабырдарын ытыалаата.

“Кыччаабыта 14 палестинец өллө, ол иһигэр оҕолор бааллар” диэн “Аль-

Джазира” суруйар. Оттон Ливия телеханааллара “20-тэн итэһэһэ суох киһи өллө” дииллэр.

Санаттааха... Аан Илингэ Израиль уонна Палестина иирсээнэ ааспыт сүл алтыннытыттан санаттан күөдүйөн тахсыбыта. Онно ХАМАС чилиэннэрэ Израиль сиригэр саба түспүттэрэ, элбэх киһини билиэн ылбыттар. Ол кэннэ алтынны 7 күнүттэн саалаан Палестина 35 тыһыынча кэрингэ киһитин сүтэрбитэ, 78 тыһыынча олохтооҕо бааһырбыта. 1,1 тыһыынча Израиль олохтооҕо өлбүтэ.

Трампа Байдене куоһарар

“Нью-Йорк Таймс” хаһыат онгорбут ыйытыгын түмүгүнэн, АХШ бэрэсидьиэнигэр хандьыдаат Дональд Трамп утарылаһааччыта Джо Байдене бизсшатка куоһаран иһэр.

Аризона, Джорджия, Мичиган, Невада уонна Пенсильвания олохтоохторо ордук Трампы өйүүллэр эбит. Кырдыаҕас Байдене Висконсингга эрэ

өйөөбүттэр.

Муус устар 28 күнүттэн ыам ыйын 9 күнүгэр диэри ытыллыбыт ыйытыкка барыта 4 097 анал бэлиэтэммит куоластааччы кыттыбыт. Хаһыат суруйарынан, араастаһы аахсыйа ырыынага улааппытын, Трампы утары тэриллибит суут дьыалалара, Байден дойдуну сатаан салайар-салайбат дьобурун, судургутук эттэххэ, аһара кырдыбытын кытта сибээстээх буолуохтарын сөп.

Эмирикэ бэрэсидьиэнин быыбара быйыл күһүн сэттинны 5 күнүгэр буолуохтаах. Трамп даҕаны, Байден даҕаны дэлэгээт сөптөөх куолаһын ылан, быбарга кыттар санаалаах сылдыаллар.

Марта СЕРГЕЕВА: устуоруйабыт үөрэтиллибэтэбэ өссө да элбэх

Ааспыт сыл муус устарыгар СӨ устуоруктарын уонна кыраайы үөрэтээччилэрин II научнай-практической кэмпириэнсийэлэригэр Орто Халыма Сыбаатайыттан Марта Дмитриевна Сергеева диэн эдэр кыраайы үөрэтээччи “Георгий Георгиевич Колесов – Саха сириин патриота, Халыматтан бастакы учуонай уонна бэрэпиэссэр” диэн ураты тыыннаах, олус интэриэһинэй дакылааты ааһан, лауреат буолбута. Саха сиригэр Халыма уола Г.Г. Колесов өссө сэрии иннинэ сахаттан бастакы бэрэпиэссэр буолбутун билэр киһи аһыйаба чахчы.

Мантан аллара Марта Дмитриевна кэпсээнин истиэбинг.

Георгий Колесов – сахаттан бастакы бэрэпиэссэр

Мин сахаттан бастакы бэрэпиэссэр, чулуу киһибит Г.Г. Колесов олобун үөрэппитим иккис сылым буолла. Ол иннинэ көннөрү үлэбинэн, С.И. Ковлеков «Профессор Г.Г. Колесов (очерк жизни и научно-педагогической деятельности)» диэн кинигэтигэр баар матырыйааллары туһанан, оболорго сырдатарым. Кэлин “манньк чулуу киһибитин өрөспүүбүлүкэбигитигэр тобо сырдаппаппыт, дьон тобо билбэтиг?” диэн толкуйдуурум элбээн испитэ... Биридэ киһиэхэ сыһыаннаах «Судебное дело» диэн ыстатыйаны булан аахпытим. Бу ыстатыйа ааспыт сыллаабы өрөспүүбүлүкэтээби кэмпириэнсийэбэ кыттар дакылаат суруйарбар тирэх буолбута. Колесов олобун арыый атыннык, диригник өйдөөн ылынар буолан испитим.

Орто Халыма улуутун Сыбаатай орто оскуолата Г.Г. Колесов аатын 1993 с. сүгэр. Сылын айы оскуола иһинэн «Колесовскай аабылар» диэн научнай-практической кэмпириэнсийэ буолар. 2014 с. улууска «Сыл лидэрэ» диэн улахан кылаас уол аттарыгар аналлаах кункурбус ыытыллар. Бэрэпиэссэр аймахтара сылын айы үөрэх бүтүүтэ Сыбаатай орто оскуолатын туйгун үөрэнээччилэригэр Колесов аатынан истипиэнзыйэни аныыллар. Кэлин олохтоох библиэтиэкэ куйаар ситимин нөҥүө «Колесов диктанын», Георгий Георгиевич сөбүлээн ооннуур нуучча дуобатыгар уонна саахымакка улуус таһымыгар турнир-

дары олохтоох дьаһалтаны кытта тэрийэбит. Оскуолаба Г.Г. Колесовка аналлаах аһабыс уруктар, кини олобуттан испэктээк, араас өй ооннуулара ыытылаллар.

2022 с. муус устар 27 күнүгэр Саха АССР тэриллибитэ 100 сылыгар анаан, оскуола үрдүк кылаастарын, оскуола уонна олохтоох дьаһалта исписэлиистэрин кытта «Хайыһар десаанын» тэрийбиппит. Георгий Георгиевич төрөөбүт Кумах учаастагар хайыһарынан сүүрэн тийбиппит. Төрөөбүт өтөбөр анал бэлиэ хаалларбыппыт, аба баһылыкпыт Н.Н. Винокуров сири аһатан, алгыс эппитэ. Онно үүнэр көлүөнэбэ бэрэпиэссэр Саха автономиятын төрүттэспит судаарыстыбаннай диэйэтэллэртэн биридэстэрэ буоларын, өрөспүүбүлүкэ экэниэмикэтэ, тыатын хаһаайыстыбата сайдарыгар улахан кылааты киллэрибитин кэпсээбиппит.

Урукку сылларга бэрэпиэссэрбит аатын үйэтитиигэ күүскэ үлэлэспит дьон Колымана Александровна Слепцова, Светлана Алексеевна Третьякова уонна Марианна Васильевна Колесова буолаллар.

Билиһиннэри

Марта Дмитриевна Сергеева Дьокуускайга култуура уонна ускуустуба колледжын бүтэрэн, бибилиэтиэкэр идэтин ылбыта. Орто Халыматаабы кииннэммит Сыбаатайдаабы олохтоох бибилиэтиэкэбэ уонна Г.Г. Колесов аатынан Сыбаатай орто оскуолатын түмэлигэр исписэлиһинэн үлэлиир. Иккис Мээтис нэһилиэгин Сэбиэтин дьокутаата, дьахталлар сэбиэтэрин чилиэнэ, улуустаабы «ПроСвет» ыччат түмсүүтүн чилиэнэ, Арасыйытатаабы «Добро» ассоциация волонтера, улууска Дуобат федерациятын салаатын бэрэссэдээтэлэ уонна Сыбаатай орто оскуолатыгар нуучча дуобатыгар уонна саахымакка тириэньэр. Орто Халымаба «Төрүччү төлкөтө» бырайыак боломуочуйалаах бэрэстэбиитэлэ, хас да бырайыак ааптара. Илин Сибиирдээби култуура судаарыстыбаннай институтугар үһүс кууруска кэтэхтэн үөрэнэр. Кэргэннээх, икки оболоох. Көрөргүт курдук, олоххо сүрдээх актыыбынай позициялаах, төрөөбүт дойдутун улахан патриота.

Урукку өттүгэр Орто Халымаба Г.Г. Колесов туһунан син биллэлэр эбит, ол гынан баран кини аатын үйэтитиигэ улахан хабааннаах үлэ барбатах дии саныбын.

Орто Халыма куоратыгар кини аатынан уулусса баар. Быйыл эргизэн-логистика киинигэр бэрэпиэссэр аатын ингэрбиттэригэр биһиги, биир дойдулаахтара, үөрүүбүт үксээтэ.

Төрөөбүт буорун – ГУЛАГ сизбит сиригэр

2023 с. Г.Г. Колесов төрөөбүтэ 130 сылыгар аналлаах элбэх тэрээһин буолан ааста. Ханньк да сылларга холоотоохко, «киһибит аатын ааттатар бириэмэ дьэ кэллэ» дии санаатым. Тугу былааннаабыппыт барыта табыллан испитэ. Бэрэпиэссэр аймахтары кытта билсипитим. Миэхэ үөрэтэрбэр тирэх буолар элбэх матырыйаалы биэрбиттэрэ. Онно баар эрэпириэссийэбэ түбэспит хаартыскатын көрөн баран, “күһүн көмүллэ сытар сиригэр Красноярскай кыраай Иланскай куоратыгар төрөөбүт сириин буорун илдьэн кэлиэм” диэн быһаарыммытым. Сайын устата Иланскай куорат библиэтиэкэтигэр хаста да суруйбутум, эппиэти түппатабым. Онтон ыксаан төлөпүүннээбиппэр: “... Места, где были лагеря, давно уже все заросли, там ничего невозможно найти. Марта Дмитриевна, Вы опоздали на 30

баар буолуохтаахтар...” – диэн сүбэлээбитэ. Алгысчыттыын үчүгэй баҕайытык кэпсэтэн, эбии күүс ылан, онгортон ээрим улахан суолталаабын өйдөөн тураммын, сизери-туому тутуһан айаһа турунарга быһаарбыппыт. Онон балаһан ыйыгар нэһилиэкпит дьаһалтатын көмөтүнэн мотуорунан Кумахха бэрэпиэссэр төрөөбүт буорун ыла айаннаабыппыт.

Сэттинны 5 күнүгэр Г.Г. Колесов аймахтарыттан Николай уонна Егор Бубякиннары кытта пуойаһынан Иланскай куоракка тийибиппит. Саха дэлэгээссийэтин куорат мээрэ Владимир Владимирович Макасов, ыччат, улуостор уонна култуура салаатын начаалынньыга Галина Александровна Никитина, түмэл дириэктэрэ Татьяна Александровна Болдырева уонна Иланскай оройуон кииннэммит бибилиэтиэкэтин дириэктэрэ Наталья Викторовна Кошкина уо.д.а. үрдүк таһымна көрсүбүттэрэ. Көмүллүбүт унуобун булбатахпыт да, лаабыр кылабыһатын сиригэр Г.Г. Колесов төрөөбүт буорун кутаммыт, кутун холбообуппун.

Мииссийэбитин толорон, «туочука» туруордум дии санаабытым да, Георгий Колесов олобун үөрэтиим, дьэ, сабаламмыт эбит этэ. 2023 с. ахсынньытыгар СӨ Бырабыыталыстыбатын иккис дьэтигэр «Георгий Георгиевич Колесов – первый профессор из народа саха, экономист-аграрник, ученый-северовед» диэн үрдүк таһымнаах научнай-практической кэмпириэнсийэ буолан ааспыт. Бэрэпиэссэр аймахтара, Сыбаатайтан, Орто Халыма улууттан куоракка олорор биир дойдулаахтарбыт бары биллиилээх учуонайбыт сырдык аатын өрөспүүбүлүкэбит таһымыгар дьоһуннаахтык ааттатыбыт дии саныбын.

Олобум сыалын-соругун быһаарынным

Иланскай оройуонуга уопсайа сэттэ лаабыр турбутун олохтоох кыраайы үөрэтээччини кытта ырытан көрбүппүт: 4 лаабыр сэрии иннинэ, 3 сэрии кэннэ тутуллубуттар эбит. Биһиги сэрии иннинээби лаабырдары үөрэппиппиттэн, 2 лаабыр хаалла. Билигин Иланскай оройуон көмөлөһө олорорунан, “Георгий Георгиевич унуобун булуохпун” диэн биэ эрэллээхпин. Иланскай мээрэ Владимир Владимирович унуобун булар түгэнгитигэр ол сиргэ пааматыннык туруораргытыгар күүс-көмө буолуом” диэн этиитэ, ыраах Халыматтан кэлэ сылдьар эдэр киһиэхэ, истэргэ астык этэ. Биригэ үлэлээн сабаллаабыппытын туоһулуур «Сибирский мост» диэн 2028 сылга диэри үлэлиир бырайыак онгоһулунна. Бу бырайыагынан аны күһүн Мурманскай куоракка буолуохтаах гибриднай форматтаах Бүтүн Арасыйытатаабы кэмпириэнсийэбэ кыттар былааннаахпын. «Бырайыагым улахан арыыйыны оноруо» диэн биэ эрэллээхпин. Кэлин Иланскай лаабырыгар сыппыт сахалары ааттарын наардаан үлэлэспит киһи бэрт буолуо этэ.

Ыарахаттар бааллар: суол-иис, сибээс, интэриниэт өтүнэн. Ол эрэри үөрэтиллибэтэх, киэн аранаба сырдатыллыбатах, ол иһигэр Сахабыт сириин эрэпириэссийэбэ түбэспит дьонун туһунан ситэри үөрэтиллибэккэ сылдьар өссө да наһаа элбэх. Төһөлөөх буруйа суох үтүө дьоммут аата-суола суох “быраатты иингэ” сыталлара буолуой?! Төһөнөн билэн истэбим аайы, билбэтим элбээн иһэр.

Ол гынан баран билигин эдэрбин, бириэмэм тийэринэн, дойдум дьонун туһугар үлэлиэхтэх эбигин диэн биэ санааба кэллим.

Ортоку – Марта Сергеева уонна Иланскай мээрэ В.В. Макасов

Георгий Георгиевич Колесов

К и н и 1893 с. ыам ыйын 9 күнүгэр О р т о Халымаба 2-с Мээтис нэһилиэгэр Кумах диэн сиргэ 12 оболоох ыалга ахсыс оҕонор күн сириин көрбүтэ. Орто Халымаба үөрэнэн баран, 1913 с. Дьокуускайга духуобунай сэминээрийэбэ кириэр. 1916 с. Е. Ярославскай тэрийбит кистэлэн курууһугар Максим Аммосовы, Платон Ойуунускайы, Степан Аржаковы, Дора Жиркованы уо.д.а. биригэ сылдыбыта. 1917 с. Томскай университетин юридическай факультетыгар кириэр. Гражданскай сэрииттэн төннөн, Орто Халыма училищетыгар учууталлыыр. Бу кэмгэ кини Саха сириин экэниэмикэскэй кыһалбаларын үөрэтиини уонна быһаарыны олобун сүрүн

сыала онгостубута. 1919 с. Иркутскай университетин экэниэмикэскэй факультетыгар кириэр.

1920 с. Сибревком боломуочунайа М.К. Аммосов Иркутскайга ыппыт мунньахтарыгар Георгий Саха сириин судаарыстыбаннай тутулун туһунан кэпсэтиигэ Саха сиригэр Башкирия, Киргизия (Казахстан) курдук автономия бэриллэхтээх диэн этии киллэрэр. 1921 с. кини Москубатаабы Карл Маркс аатынан норуот хаһаайыстыбатын институтугар (1924 с. Г.В. Плеханов аатын ингэрбиттэрэ) үөрэбин салгыыр.

1923 с. эдэр экэниэмийи САСР бырабыыталыстыбата былаанныр хамыһыһа бэрэсэдээтэлинэн ынгыра. Георгий Георгиевич эдэр өрөспүүбүлүкэ экэниэмикэтин былааннаан сайыннарыыга аналлаах элбэх үлэни онгорбута. 1927 с. Ленин аатынан т/х Бүтүн сойуустаабы академия научнай-чинчийэр

институтун аспирана буолбута. 1927 – 28 сс. “Состояние и перспективы сельского хозяйства Якутии” диэн улахан үлэни суруйбута. Саха АССР 10 сылыгар «Сельское хозяйство Якутии. Итоги. Задачи. Перспективы» диэн улахан монографияны суруйбута. Кини Саха сириин экэниэмикэтин, т/х туһунан элбэх үлэлэри суруйан хааларбыта. 1933 с. Г.Г. Колесов Москубатаабы Зооветеринарной институт бэрэпиэссэрэ уонна “т/х тэрийи” кафедратын сэбиэдиэсэйэ буолар.

Георгий Георгиевичи “сахалар дьыалаларынан” 1938 с. муус устар 19 күнүгэр түппүттара, 8 сыл лаабырга уурбуттара. Киниэхэ соннуу сатыыр буруйдарын ылымматаба.

Г.Г. Колесов сырдык тыына КрасЛАГка 1943 с. тохсунньу 27 күнүгэр быстыбыта. 1956 с. буруйа суох диэн реабилитацияламмыта.

лет...” – диэбиттэрин истэммин хомойбутум. Балаһан ыйыгар иккистээн эрийбиппэр, хата, дириэктэрдэрэ уопускааттан тахсыбыт буолан, бэйэтэ кэпсэтэн, мин көрдөһүүбэр көмөлөһүөх буолбута. Чуолкай көмүллэ сытар миэстэтин буларбар элбэх бириэмэ наада. Ол гынан баран бастаан тийээн олохтоохтору кытта билсэн, Саха сириин хайдахтаах курдук улуу киһибит эрэпириэссийэбэ түбэһэн, суорума суолланан, кинилэр сирдэригэр харалла сытарын туһунан кэпсэһиппин наада этэ. Салайар дьону кытта илэ бэйэбинэн тийээн, атах тэпсэн олорон, инники туох былааннаахпын билиһиннэриэхпин баҕарбытым.

Төрөөбүт сириин буорун ыла барыам иннинэ, Саха сириин биллэр алгысчытыттан “унуоба харалла сытар сириин чуолкай билбэккэ, буорун илдьэ барыахпын сөп дуо?” диэн ыйыппытым. Онуоха кини: “Эн, үчүгэйи онгорор киһи, саарбахтыа суохтааххын, кыра да саарааһын баар буоллабына – айаннама. Өтөбүттэн ылбыт буоргун антах тийээн кутаргар аттыгар сүүрэ сытар уу, үүнэр үүнээйи (мас)

Арассыйа сага Бырабыыталыстыбата

Ыам ыйын 7 күнүгэр, Кыайы күнүн иннинэ, Владимир Путин Арассыйа бэрэсидьиэнн дуоһунаһыгар киирэр инаугурацията буолан ааста.

Ол кэннэ Арассыйа Бырабыыталыстыбатын сага саастаабын Госдумаҥа киллэрдэ. Араас сабаҥа баара да, икки кэлин АБДҕ сылларыгар уонна саансыйа кэмигэр үчүгэйдик үлэлээбит бырабыыталыстыбатын салалтата, экэниэмикэ, бырамыысыланнас, быраабы араҥаччылыыр блоктар оннунан хааллылар. Улахан уларытыы-тэлэрити тахсыбата. Премьеринэн туох да энкилэ суох үлэлээбит **Михаил Мишустин**

талылынна.

Тас дойду миниистирэ **Сергей Лавров**, төһө да 70-н аастар, хаалытын бэрэсидьиэн “Өрүһү туоруурга аттарын уларыппаттар” диэн норуот муудараһын тутуста. Чахчы, Лавров аан дойдуга аптарытыата улахан.

Улахан уларытыы күүтүл-лүбүтүн курдук, Оборона министиэриэстибэттэргэ табыста. Сергей Шойгу оннугар миниистиринэн Путины кытта

өр сыл бииргэ үлэлэспит, бу иннинэ РФ Бырабыыталыстытын Бэрэссэдээтэлин 1-кы солбуйааччытынан үлэлээбит **Андрей Белоусов** ананна. Белоусов хоруупсуйаҥа ум-һамматтаа чизинэй киһинэ аабыллар, улахан судаарыстыбанньык. “АБДҕ кэмигэр оборона собуоттарын, сэрии сэбин онорууга улахан үлэни онордо” дииллэр. Оборона министиэриэстибэттэргэ “кэмизэрсийэ наһаалаабытын” тохтотуохтааҥа өйдөнөр. Ону таһынан Украина иирсээһэ тохтоон, НАТО-ны, арҕаалары кытта “тимир быыс, тымныы сэрии” эргиллэр күнүгэр өр сыллаах

илин былдыһыга дойду оборонатын хааччыыһыга улахан үлэни ытарга бэлэмниэхтээх диэн этэллэр.

Оттон Оборона министиэриэстибэттин “Ыраастааһын” салбанар. Бэрик ылыыга буруйданан, министиэриэстэбэ каадырга салалтатын начаалынныгы Юрий Кузнецов тутулунна.

Шойгу солбуйааччыта Тимур Иванов, төһө да 1 млрд тахса солк. бэрик ылыыга буруйданар, ааспыкка сабаҥалаабыппыт курдук, **Сергей Кужугетовиһы** хоруупсуйаҥа уорбалаабатылар. Онон олох туораппакка, Шойгу-ну бэрэсидьиэн эмиз эрэллээх киһитэ, улахан сабыдыаллаах

Николай Патрушев оннугар Арассыйаҥа куттал суох буолу-утун Сэбиэтин сэкирэтээринэн анаатылар. Маны туоратыы, түһэри диэхтэрин сөп да, бу үрдүк дуоһунас тас дойдулары кытта кэпсэтэр, быһаарсар дьыалаларга кыттар бырааптаах. Манна Шойгу курдук НАТО, АХШ “ис эриэннэрин” быһаччы сэрии хонуутугар билбит киһи сэриини тохтотууга көмөлөөх буолуон сөп.

Ол эрэри олох күүстээх “мобилизационнай экэниэмикэ”, кытаанах сокуоннары киллэри энгин курдук дьайыылар тахсыахтара суоҥа диэн эспи-эрдэр эрэнэллэр.

Кыайы күнүн дьингнээх чахчылары

Европа дойдуларыгар Кыайы күнүн ыам ыйын 8 күнүгэр бэлиэтиллэрин уруккуттан биһизэхэ бириэмэ араастаһытынан быһаараллара. 1945 с. ньиэмэстэр капитуляцияҥа ыам ыйын 8 күнүгэр киэһэ хойут 22 чаас 43 мүн. илии баттаабыттар. Итини Москубаҥа 9 чыыһыла түүнэ диэн быһаараллара.

Оттон атыннык толкуйдаан көрдөххө, ССРС кытары сэриигэ Германия эрэ буолбакка, европалар бары хотторбуттара. Ол иһин ССРС, Арассыйа курдук өрөгөйдөөн буолбакка, курутуйуу, өлбүттэри кэриэстиир күн быһыытынан бэлиэтиллэр эбит дии саныыгын.

Европа хотторбут күнүттэн саатар

Ыам ыйын 8 күнүгэр европалар урут-уруккуттан Европаҥа Аан дойду иккис сэриитин түмүктэммит күнүнэн бэлиэтиллэртэ. Оттон ХНТ генассамблеятын сүбэтинэн, 2005 сылтан Кыайы күнүн оннугар туохтан эрэ кыбыстыбыт курдук уларытан, “**День памяти и примирения**” диэбиттэр. Биһизин курдук парадтаах, сөлүүттээх бүтүн норуот өрөгөйдөөх бырааһынныгы курдук ылбаттар. Аны бу күн сиимбэлинэн Кыайы кыһыл былаабын, георгиевскай лиэнтэ оннугар Аан дойду 1-кы сэриитин сиэртибэлэрин өйдөбүннүгүн – кыһыл маак сибэккени – талыт-тара. Оттон Германия ньиэмэс норуота Гитлер фашизмьттан босхоломмут күнүнэн ааҥар.

Европалар фашисты Гер-манияны, Гитлери Кыайы суолтатын тобо итинник уларытан иһэллэрий? Иккис фронт хойут аһыллыбытынан, Кыайыга улахан оруола суоҥа. Ол эрэри кинилэр тобо “ССРС биһигини Гитлер кулуттааһыныттан босхо-лообута” диэбэттэрий? Дьэ, манна Европа, ынах эриэнэ иһигэр диэбиккэ дылы, Кыайыны тобо траурдаан көрсөрө көстөр.

Кинилэр бастаан Гитлергэ хотторбуттара, онтон Гитлер аармыйатыгар киирэн, ССРС утары сэриилэһэн, иккиһин хотторбуттара. Онон, кырдык, “Кыайыбыт диир” моральнай бырааптара суох. Ол иһин уонунан сылларга Кыайыга ССРС оруолун түһэрэр күүстээх бырапагаанданы ытан, билигин кинилэр ыччаттара “сэриигэ АХШ, Англия, Франция кыайытара”

диэн кэпсииллэрин истэ-истэ сөбүү-кэлэйи бөҥө буолабыт. Оттон устуоруйа чахчыта кинилэр хотторуулаах буолалларын дакаастыыр.

1941 с. ССРС-ка ньиэмэс 190 дивизията саба түспүтэ. Гитлер саллааттара бары ньиэмэс омук буолбатах этилэр. Гректэртэн уонна сербтэртэн ураты Европа омуктара бары Сэбиэскэй Союуһу утары сэриилэспиттэрэ. Гитлер союуһунньуктара диэн аабыллар Испания, Италия, Болгария, Венгрия, Румыния эрэ буолбатах, Франция, Польша, Финляндия, Чехословакия, Хорватия, Австрия уо.д.а. дойдулар сэриилэрэ кытта бааллара.

Чуолкай биллэринэн, Брест кириэппэһин – австриялар, Одессаны, Севастополы – румыннар, итальянецтар сэриилэспиттэрэ. Румыннар 320 тыһ. сэрииниһтээх этилэр. ССРС собуруулуу-арҕаа өтгүн ылан, Одессаҥа кииннээх Транснистрия диэн губернаторство тэринэн бэйэлэригэр холбонон былааннаахтара уонна хотторон үүрүллүөхтэригэр диэри оннук тэринэн ололорбуттара.

Ити курдук ССРС сириин үллэстэр ингсэлээх элбэҕэ. Итальянецтар 267 тыһ. сэриилэрин сүрүн күүстэрэ Сталинград аныгар кыргылыбыта. Оннообор кыракий Албания “Скандербей” СС дивизиятын тэрийэн ыппыт. Гудериан таанкаларын хас иккис ытаааччыта чех эбит. Чехтэр Гражданскай сэрии кэмигэр көрдөрбүт уһулуччу кырыктаахтарын Аҕа дойду сэриитин кэмигэр эмиз хатылаабыттар. Кыыллы майгылаах хаанымсах венгрдэри биһиэнэрэ билиэн ылбаттар эбит.

Европа дойдулара өлбүт дьоннорун солбуйан саҥаттан саҥа саллааттары ытан, сэрии былаһын тухары биир мөлүйүөн киһини биһигини утары туруорбуттар. ССРС-ы утары өссө 400 тыһ. танҥарыахсыт: Литва, Эстония, Латвия, Грузия, Украина, Власов дивизиялара, Туркестан легионнара, уо.д.а. сэриилэспиттэрэ. Саамай элбэх – украинецтар. 250 тыһ. эбиттэр.

Европа омуктарыттан кимнээх сэриилэспиттэрин билиэн-нэйдэр састааптара биһэргэтэр. - ньиэмэстэр — 2 389 560 киһи,

- дыоппоннар — 639 635, - венгрдэр — 513 767, - румыннар — 187 370, - австриецтар — 156 682, - чехтэр уонна словактар — 129 977,

- поляктар — 60 260, - итальянецтар — 48 957, - французтар — 23 136, - голландецтар — 14 729, - финнэр — 2 377, - бельгийецтар — 2 010, - люксембурдар — 1 652, - датчаннар — 457, - испанецтар — 452, - норвегтар — 101, - шведтэр — 72.

Сэрии бүтүүтэ, ньиэмэстэри кытта аахтаахха, сэбиэскэйдэргэ 3,5 мөл. кэрингэ европеец билиэнгэ түбэспит. Оттон сэрии толоонугар сүтэрбиттэрэ уонтан тахса мөлүйүөн диэн аабыллар. Онон, соннуйан эттэххэ, Кыайы күнүн хотторбут абаларын курутуйан, маак сибэккилээх траурдаан көрсөллөр эбит.

Гитлери кыайыт ССРС союуһунньуктара АХШ, Англия Кыайы күнүн эмиз ыам ыйын 8 күнүгэр бэлиэтиллэр. Эмиз улахан бырааһыннык курдук ылымматтар. Ити бэйэтэ туспа устуоруйалаах, төрдө-төбөтө Сэбиэскэй Союуһу, онтон Арассыйаны утарыыга, онтон сизтээрэн, аан дойдуну дэмэкирээтийэнэн мончууктаан бас бэриннэрэр саҥа алтан-тизм идеологиятын соннооһуну кытта сибээстээх курдук көстөр. Дэлэҕэ, Черчилль ССРС-ка Илингги Европаны бизирмээрэ, 1945 с. сайын Сэбиэскэй Аармыйаҥа саба түһэр кистэлэн былаан онгорторуо дуо! 1945 с. от ыйыгар быыбарга хотторон былаастан туораабатаҥа буоллар, ити идэмэрдээх былаанын, баҕар, олоххо киллэриэн сөп этэ.

Англосакстар идэмэрдэрэ

1945 с. аан дойду инники олобун, кыраныссатын Кыайылаахтар онгорбуттара. Рузвельт Сталинныын бэркэ өйдөһөллөр этэ, оттон Черчилль ССРС-һы абааһы көрөрө да, Рузвельтка сүр баттатар буолан, Гитлери утары коалиция сэриини иирсибэккэ түмүктээбиттэрэ дииллэр. Сталин, Рузвельт, Черчилль Ялтаҥа саҥа аан дойдуну төрүттүүр кэпсэтиилэрэ олоххо кириитэ Рузвельт эрдэ өлбөтөҕө буоллар, баҕар, атыннык салаллыан сөбө буолуо. Рузвельт Кыайыга тийибэккэ, 1945 с. муус устар 12 күнүгэр өлбүтэ. Ити кэннэ союуһунньуктар өйдөспөт быһыылара диригээн, кэлин атырдыах маһыны арахсарга тизрдибитэ.

АХШ саҥа бэрэсидьиэнэ Тру-

мэн Черчилль союуһунньуга этэ. Потсдам кэмпиризэнтэтин кэмигэр 1945 с. от ыйын 24 күнүгэр Сталинҥа суоһурбанан, “биһиги сүрдээх алдыатылаах сэрии сэттэнибит” диэн киһиргээбитэ. Онон тохтооботоҕо, АХШ Япония хоттороро билиннэр да, Сталин сүрүн тоһутаары, Потсдам кэннэ аҕыйах хонон баран, атырдыах ыйын 6,9 күннэригэр, Хиросимаҥа уонна Нагасакига атомнай бумбаны эһэллэр.

Оттон былаастан туоратыл-лыбыт Черчилль буолан-хаалан турар. 1946 с. кулун ту-тар 5 күнүгэр Черчилль ССРС уонна арҕаа дойдулар икки ардыларыгар “тимир быыс” түһэрбит, аан дойдуну “тымныы сэрии” уонна “сэрии сэбинэн” куоталаһы иирсээнин төрүттээбит Фултоннааҕы эти-итин этэр. Итингэ англосакстар фашистары кыайан, аан дойдуга эйэни аҕаллыбыт диэн буол-бакка, төттөрүтүн, салгыы аан дойдуну барытын бэйэлэрин сабыдыалларыгар ытарчалыы ылар ингсэлээх, идэмэрдээх майгыларга көстөр.

Итинник интэриэстээх буолан, АХШ, Англия 1942 с. тохсунньуттан Гитлери утары ССРС союуһунньуга буолан баран, иккис фронту 1944 с. эрэ аспытара. Гитлер уонна Сталин сэриилэһэн мөлтүүлэрин кэтэһэн баран, иккиэннэрин үлтү сынньар бабаларын, Кыһыл Аармыйа ньиэмэһи хотон, Европаны барытын ылыан сөбүн көрөн, Европаны былдыһан кыттыспытара. Ол иннинэ Сэбиэскэй Союуһу 1942 с. “Ленд-лиз” ха-балатыгар киллэрбиттэрэ. Эми-эрикэ сэрии сэбинэн, аһынан-таһаһынан көмөтө Кыайыга көмөлөөбө мөккүһүлүбэт, ол эрэри босхо биэрбэтэхтэрэ. Бастаан “ленд-лиз” иһин кэлин төлөнөр диэн усулуобуйалаабын иһин, “манҥай ыраас көмүһүнэн

2006 с. “Ленд-лиз” иһин төлөөн бүтэрбитэ.

Хотторбут наар хотторор

1945 с. кыайылаахтар бүгүнтэ диэри аан дойду бэли-итикэтин баһылы-көһүлүү оло-роллор. 1945 с. арҕаалар ССРС, Арассыйаны утары былааннара Украина сэриитигэр тизэртэ.

Дьингэр, Украина улахан су-даарыстыба буолбутугар ССРС-ка, Арассыйаҥа махтанан би-иргэ буолуон сөбө. Ол оннугар Украина салалтата хотторбут Европаны, фашист Бандера идеологиятын талан, норуотун улахан идээнтэҕэ умса аста.

Устуоруйа кэпсииринэн, 1918 с. бэрт кылгас 1–2 сыл устата быычыкаайык сиргэ Украина норуодунай өрөспүүбүлүкэтэ тэриллибитэ да, салайааччы-лара Петлюра, Скоропад-скай бэйэ-бэйэлэрин утары сэриилэһэртэн ордубатахтара. Ньиэмэстэргэ атыылана сыл-дыбыттара да, эстибиттэрэ. Дьингээх судаарыстыбанас уо-лутун Украина ССРС-тан ылбата. Ыраахтаабылаах Арассыйа элбэх төрүт сириин биэрбиттэрэ. Сэрии иннинэ ССРС көмөтүнэн Арҕаа Украинаны Польшаттан холбоммута, Кыайы кэннэ Вен-гриятан Закарпатьены эбим-митэ. Кэлин Хрущев Кырымы бэлэхтээбитэ.

Ол эрэри саҥа салалтата Ук-раина олобо 1945 с. кыайыла-ахтартан быһаччы тутулуктаабын өйдөбөт. Билигин Кыайыттан akkaастанан, хотторбут Евро-паны талан, ЕврАзЭС-тан арахан, Евросоюуска дьулуһар. Ханна да бардын, син биир союууска киирэр. Европатыйбыта буола сатаан, Кыайыга сыһаннааҕы, сэрии пааматынныктарын суох ғынар. Кыайы күнүн онну-гар эмиз Европа курдук кыһыл маактанан ыам ыйын 8 күнүгэр Гитлери аһыйыт курдук траур-дуур буолла. Бэйэтин дьингнээх устуоруйатын сиргэ-буорга тэпсэн, киэн туттара туга да суох хаалла. Оттон ки-ирэ сатыыр НАТО диэн тугуй? Сэрии кыайы-лахтарынан аабыллар АХШ, Англия Европа хотторуулаахтарын хомуйан сэбилээбит, үбүлээбит кулууптара. Онон Украина Кыайы-лаахтар устуоруйала-рыттан akkaастанан, хотторуу-лаахтары талан уһун сонноноро биллибэт.

Кыайы сомоболуур, күүстээх судаарыстыба Кы-айыга тирээгирэн тутуллар. Хотторууну батыспыт, наар хот-торууга сылдыар. Устуоруйа ити уруога бүгүн хаһаангытааҥар да улахан суолталанна.

Владимир СТЕПАНОВ.

Билиэннэй румыннар. 1942 с. сэтинньи

Ермолов курдуктар най барыылараны хатыланна суохтаах!

Саха сириҥ олохтоохторо икки сылы быһа манаан сылайбыт холобунай дьыалаларыгар “бүтэһиктээх туочука” дьэ турар чинчилэннэ.

Ыам ыйын 6 күнүгэр судьуйа Посельской бэрэссэдээтэллээх СӨ Үрдүкү суутун кэллиэгийэтэ, Анатолий Чомчоевы быһабынан анньан өлөрө сатаабыт Дмитрий Ермолов ааһынар үгсүүтүн санга састаабынан хаттаан көрөн, кэмниэ кэнэбэс, сиэрдээх быһаарыыны таһаарда.

Ол курдук, судьуйалар Дьокуускай куорат суутун 2023 сыл атырдьах ыйын 16 күнүнээби «Биридимизти өлөрөр сэл быһыытынан туттан киһи до-руобуйатыгар соруйан ыар эмсэбэлээһини онгоруу» иһин буруйданааччы **Дмитрий Ермо-ловы** 3 сылга уопсай эрэсимм-нээх холоунньаба хаайар туһунан бириигэбэрин уларытыыта суох оннунан хааллардылар. Онон көмүскэнээччиэ кубулуйан көнгүл көччүйэ сылдыбыт эрэти суут саалатыттан хаайдылар.

Силиэстийэ уонна баста-кы суут түмүгэр эргил-лэн

2022 сыл ыам ыйын 12-с түүнүгэр киһи тыыныгар тура сатааһыннаах иэдээннээх быһылаанга силиэстийэ, са-арбахтаах, харгыстардаах да буоллар, биир сылтан ордук ыы-тыллан, бастакы инстанциялаах суукка барбыта. Итирик туруктаах, ыал учаастагар түүннэри киирэн, кырдыаба кийини кырбаан, ытыа-лаан, быһабынан анньан өлөрө са-таабыт 39 саастаах Дмитрий Ер-молов хара бастакытан буруйун билиммитэбэ. Эгэ, бааһырдыбыт киһитигтэн «Бырастыгы гын» диэн көрдөһүө дуо...

Кырдыыга да, **Росгвардия** массыыната, үлэһитэ кытыга-стаах дьыаланы толору арыйар уустук буолуо диэн дьаарханыы уопастыыбага бастаангыттан баара. Ол да иһин быһылаан буол-бут сиригэр силиэстийэ хойугаан сағаламмыта, холоубунай дьыала ыстатыйата хаста да уларыйбыта, өр кэмнэ хамсаабакка «путбуол-лана» сылдыбыта, бытааннык барбыта, буруйданааччы көнгүлгэ сылдыбыта. Бэл диэтэр, элбэх-тэн бири абыннааха, Анатолий Игнатъевич хаан-билик буолбут массыынатын икки ыйы быһа чинчийбэтэхтэрэ.

Онуоха, норуот дьокутаат-тара **Елена Голомарева** уонна **Мария Христофорова** “Чомчо-евы өлөрөргө холонуну чэпчэки ыстатыйанан буруйдааһын сыһа” диэн туруорсубуттара. Кинилэр кытыспатахтара буоллар, дьыала сабыллан да хаалар туруктааба. Ол туһунан суруналыыс **Влади-мир Степанов** «Чомчоев дьыала-тын “путбуоллаан” бүтэллэр ини?» диэн ыстатыйатыгар суруйбута. Оно кини дьокутааттар сурукта-рыгар «2022 бэс ыйын 16 күнүгэр Сө ИДьМ миниистирин э.т. В.А. Климов ыппыт харда суругун таһаарбыта.

Оно миниистир «*ыам ыйын 12 күнүгэр РФ ХК 111 ыстатый-атын 2-с чааһынан көбүтүллүбүт “Умышленное причинение тяжко-го вреда здоровью, опасного для жизни человека, совершенного с применением предмета ис-пользовемого в качестве оружия”*» диэн 12201980069000 №-дээх холоубунай дьыала 2022 с. бэс ыйын 25 күнүгэр буруйдааһына “*Покушение на убийство, то есть умышленные действия лица, непосредственно направленные на совершение преступления – умышленное причинение смерти другому человеку, если при этом преступление не было доведено до конца по не зависящим от это-го лица обстоятельствам*” диэн

уларытыллан, *РФ Силиэстийэ-лиир кэммитиэтин Сө силиэстийэ-лиир управлениетыгар салгыы силиэстийэбэ ыытылынна*» диэн суруйбут этэ.

Климов ыйбыт ыстатыйата бу-руйданааччы онгорбут дьайыыла-рыгар 100% сеп түбэхэрэ да, урут онгорбут буруйдарыттан дэбигис босхоломмут Ермолов, син биир чэпчэки ыстатыйанан буруйданан, баара-суоҕа **үс сылга** уопсай эрэсиммнээх холоунньаба барар буолбута.

Саба түһээччини көмүскэнээччиэ кубулу-туу хайдах этэй?

Бар дьон Дьокуускай куорат суутун бириигэбэрин, «аһара сымнабас, абыйах сылы биэр-биттэр» диэн мыыннар даҕаны, уруйдуу-айхаллы көрсүбүтэ. Чомчоевтар, кырдыктырын булбут курдук сананан, кылгас кэмгэ өрө тыыммытара. Оттон бэ-стилиэттээх уонна быһахтаах саба түһээччи, сымнабас би-риигэбэргэ сеп буолбакка, көмүскэнээччи «тириитин кэтэн», эмсэбэлээччини бэйэтин бу-руйдурга санаммыта. Онон СӨ Үрдүкү суутугар ааһынар үгсүү түһэрэн, албакаатын сүбэтинэн араас албаһы туһанан сотору кэминэн көнгүлгэ тахсыбыта.

Ол эбэтэр алтынньы 17 күнүгэр **судьуйа Окороков** бэрэссэдээтэллээх кэллиэ-гийэ Дьокуускай куорат суут-тун Дмитрий Ермолов буруй-даммыт «Биридимизти өлөрөр сэл быһыытынан туттан киһи до-руобуйатыгар соруйан ыар эчэйиини онгоруу» ыстатый-атын «Бэйэни көмүскэниигэ эбэтэр буруй онгорбут киһини тохототууга мунгутуур кээмэйи кэһэн, до-руобуйа орто эбэтэр ыар эчэйиини онгоруу» диэн ыстатыйага уларытан, баара-суоҕа **11 ыйга** көннөрөр үлэҕэ ытарга, хамнаһын 10%-нын судаарыстыба туһатыгар тутарга быһаарбыта.

Бу суукка Анатолий Игнатъ-вич балыһаттан сана тахсыбыт буолан сылдыбатаба, оттон бэрэстэбиитэлинэн анаммыт төрөппүт уола Игнаты судьуйа «эн туоһунун, онон бу суукка сылдыһа суохтааххын» диэн, саалаттан тахсарыгар модьуй-бута. Саатар, албакааттара Е.Т. Дягилев, атын сууттаах буолан, кыайан кэлбэтэҕэ. Онон ити суук-ка аңаардасты **Ермолов алба-каата Осодоев** эрэ күннээбитэ.

Кини куорат суута, буруйда-нааччы көрдөрүүтүн аахсыбакка, аңаардасты эмсэбэлээччи эрэ көрдөрүүтүгэр олобуран, сыһа бириигэбэри таһаарбытын хаста да хатылаан эппитэ. Ону ааһан «Чомчоев ойобун саатын көнгүлэ суох ылан бастакынан ыппытын, Ермоловы ыараханлык эчэтэн, бааһырдан баран хонууга бырах-пытын, “Суһал көмөнү” ынгырар оннугар массыынатынан куорак-ка куоппутун, кийини ыппытын кистээбитин, буруйун саптаары видеога үһүлбүтүн» уонна да атыны дойбохтообута. Өссө Ана-толий Игнатъевичка бэйэтигэр хас даҕаны холоубунай дьыаланы тэрийтэрэн эрэрин туһунан үөр-көтө иһитиннэритэ.

Онуоха судьуйа Окороков

бэрэссэдээтэллээх кэллиэгийэ, борокуруор утарбытын үрдүнэн, быһаарыыны Ермолов туһатыгар онгортон таһаарбыта. Ити курдук буруйданааччыны, суһаллык суут саалатыгар босхолоон, үөрдэ-көтүтэ ойобун кытта көнгүлгэ «көтүппүттэрэ». Албакаат Осо-доев нуучча тыллаах хаһыаттарга Чомчоев бэйэтэ буруйдаабын кэпсээн «албан ааттаммыта, суон сурахтаммыта». Мантан сизт-тэрэн, бар дьонго «Үрдүк суут түмүгэ, сокуонтан буолбакка, судьуйа хайдабыттан тутулук-таах эбит дуо?» диэн ыйытыы үөскээбитэ.

Оттон Ермолов дьайыыла-рыттан бары өтүнэн улахан охсу-уну ылбыт Анатолий Игнатъевич уонна кини дьыэ кэргэнэ, угуйар уулаара көтөн, санаалара алдыа-нан, эмиэ кырдыгы булуу, алба-каат наймылаһы кыһалбатыгар түспүттэрэ...

Кырдыгы буларга көмөлөспүт албакааттар кимнээхтэрий?

Сыһната көстөн турар быһаарыыны Владивосток куоракка баар Уопсай юрисдикци-ялаах 9-с кассациялыыр суукка көтүртэрэргэ күүстээх албакаат-тар **Николай Кысылбаев уонна Аскар Жунусов** туруммуттара.

Саха сириҥ Ис дьыалатын уорганнарыгар сүүрбэттэн тахса сыл үтө суобастаах-тык сулууспалаабыт поли-ция подполковнига Николай Иннокентьевич, силиэстийэ матырыйаалларын сыный-ан үөрэтэн, буруйданааччы адыас сымыйа көрдөрүүлэри биэрбитин, кини дьайыыла-рын көмүскэнии быһыытынан сыаналыырга туох да төрүөт суогун олоччу дакаастаабы-та. Оттон сүүрбэ сыл кэринэ борокуруутура уорганнарыгар силиэдэбэтэлинэн уонна са-лайааччынан үлэлээбит Аскар Жилкибаевич, холоубунай дьыала матырыйаалларыгар баар сүрүн дакаастабылла-ры арыан, сыһа бириигэ-бэр тахсыбытын ырылхайдык көрдөрбүтэ.

Ол түмүгэр 2024 сыл кулун ту-тар 12 күнүгэр, Уопсай юрисдик-циялаах 9-с кассационнай суут (Владивосток к.) СӨ Үрдүкү суута Анатолий Чомчоевы быһабынан анньан өлөрө сатаабыт Дмитрий Ермолов сайабылыанньатыгар таһаарыт быһаарыытын «элбэх холоубунай-процессуалнай кэһиилэрдээбин» иһин көтүрэр-гэ уонна буруйданааччы Ермолов Дьокуускай куорат суутун би-риигэбэригэр үгсүүтүн санга састаабынан хаттаан көрөргө быһаарбыта. Онон, инники этил-либитин курдук, 2024 сыл ыам ыйын 6 күнүгэр судьуйа По-сельской бэрэссэдээтэллээх СӨ Үрдүкү суутун кэллиэгийэтэ Дьокуускай куорат суутун бири-игэбэрин уларыппакка оннунан хаалларда. Албакааттар санаала-рын кылгатан таһаарабыт.

Албакаат Аскар Жунусов: – *Биһиги буруйданааччы онгорбут дьайыыларын көмүскэнии быһыытынан сыаналыырга төрүөт суогун дакаастаатыбыт. Ону кыт-та Үрдүкү суут кэллиэгийэтэ сөбүлэстэ. Холоубунай дьыала матырыйаалларыгар баар дака-астабыллар эмсэбэлээччи А.И. Чомчоев тыыныгар тура сатааһын баарын көрдөрөллөр. Онон кини саба түһээччи дьайыыларыт-тан көмүскэнэргэ күһэллбитэ өйдөнөр. Маны сэргэ буруйда-нааччы А.И. Чомчоевы, киниэхэ туох да кутталы үөскэппэтин үрдүнэн, түөскэ быһабынан*

анньыбыта биллэр. Бу хайдах даҕаны көмүскэнии быһыытынан билиниллиэн сатамMAT.

Буруйданааччы туттубут уһуктаах биридимизтэ, эчэтии быһыыта-майгыта, кээмэйэ уон-на түбэһиитэ – барыта кини Чомчоевы соруйан ыараханлык бааһырда сатаабытын дакаа-стыыр. Ол иһин куорат суута кини дьайыытын сөпкө ХК 111-с ыста-тыйатын 2 чааһын «3» пуунугар сеп түбэһиннэрбитэ.

Онон апелляциялыыр ин-станция Дьокуускай куорат суута **Д.Н. Ермолов көнгүлүн 3 сылга быһан, уопсай эрэсиммнээх холоунньаба ытарга бири-игэбэрэ септөөбүн бигэргэттэ.** Маныаха Үрдүкү суут буруйда-нааччы хаайыллан олорбут уон-на көннөрөр үлэҕэ сылдыбыт кэммин көбүрүтэбэ.

Албакаат Николай Кысыл-баев: – *Буруйданааччы албакаат-ын биэрсийэтинэн, Д.Н. Ермолов соботобун кус ыта барбыт. Ол эрэри тоҕо эрэ бултуур сиргэ буолбакка, адыас туора, хангас диэки турар А.И. Чомчоев дьы-этигэр тийбит. Дьингэ, бултуур сир ханан баарын аһара бэркэ билэр эбит. «Урут итиннэ ха-ста даҕаны кустаабытым» диэн көрдөрүүтүгэр этэр. Ол эбэтэр кини А.И. Чомчоев дьыэтигэр травматической бэстилиэт (чу-гастан өлөрөр кыахтаах итальян-скай «Tanfoglio» Inpa 9 мм) кыбы-нылылаах туох сыаллаах-соруктаах барбыта өйдөнөр.*

Салгыы Ермолов кырдыаба кийини быарга уонна сирэйгэ сутуругунан охсор, онтон дь-иэтин диэки куотан истэбинэ, хаста да кэнниттэн ытыалыыр. Бу быһылаан буолбут сиригэр чинчийи боротокуолга бигэр-гэнэр. Буруйданааччы албакаата Чомчоев ыппытыгар шлагбаум диэки куотан иһэн ыппыт курдук онгоро сатыыр. Оччотугар тэрэ-эс тааһыгар буулдья суола төрүт да суох буолуох этэ. Ермолов Чомчоевы куотан истэбинэ кыҥаан туран ыппытын буулдьялар биир сиргэ чөмөбүнэн түспүт суолла-ра туоһулуур. Куотан иһэн ытар кини хайдах да итинник суоллары хаалларбат.

Итини барытын бастакы ин-станция суута силиэстийэлээн быһаарбыта. Онон Д.Н. Ермолов А.И. Чомчоевы сорунан туран эчэлпитэ биллибитэ. Буруйда-нааччы көрдөрүүлэригэр төһө өр охсуспуттарын да кыайан эппэт: «*Абыйах сөкүүндэ охсу-спуппут, онтон көмүскэнээри быһабынан анньыбытым уонна өйбүн сүтэрбитим*» диир. Оттон А.И. Чомчоев быһабынан анньыл-лы таһынан өссө атын эчэйи-лэрдээх эбээт. Ермолов абыйах сөкүүндэлээх охсуһууга итиччэ элбэх эчэйиини хайдах онгоруой?

Онон Д.Н. Ермолов сымыйа көрдөрүүлэри биэрбитэ өйдөнөр. Оно тэҥнээтэххэ, А.И. Чомчоев көрдөрүүтэ хара маннайгыттан дьэҥкэ уонна бигэ.

«Көнгүл» олобу сөбүлүүр Ермолов сокуону көнгү көтүө дуо?

«Кыым» хаһыат Чомчоев дьыалатын көтүппэккэ сырдат-та. Суруналыыстар **Владимир Степанов, Нина Герасимова, Туйаара Сиккиэр, Күндэли** суруйуулаара утум-ситим тахсы-быттара. Анатолий Игнатъевич доботторо, олор истэригэр ыал-лара, уопастыбанньык **Екате-рина Слепцова уонна Марина Платонова-Хомпорууна** суут мунньабын бири да көтүппэккэ сырыттылар, сырдаттылар.

Чомчоев суутун бары мун-ньахтара «аһаастык» барбытта-ра. Ол эрэри абыйах киһилээх

да мунньахтарга, миэстэ тийбэт диэн ааттаан, сорох дьону кил-лэрбэтэхтэрэ. Онооҕор судьуйа Окороков эмсэбэлээччи төрөппүт уолун – бэрэстэбиитэлинэн анам-мыт Игнат Чомчоевы – саалаттан холдоҕоҕон таһаарбыта элбэби этэр. Манна даҕатан, билигин аан дойду барыта кэтээн көрбүт Бишимбаев дьыалатын Казахстан суута хайдах курдук аһаастык быһа эпииргэ көрдөрө турбутта-рын бэлиэтиэхпин баҕарабын. Ону кытта тэҥнээтэххэ, биһиги «аһаастык» барар сууттарбыт аатыгар эрэ аһабас курдуктар.

Холонньаба барбыт Ермолов алта ый иһигэр 9-с кассациялыыр суукка сайабылыаннаа ытар бырааптаах. Дьону атаҕастыыр адынаттаах, «ууттан кураанах тахсарга» үөрэммит, таабы-таах Росгвардия массыынатынан тизлэр «бэстилиэттээх уонна быһахтаах кусчут» быраабын туһанара чаччы. Эдэр сылдан, иккитэ холоубунай дьыалаба тар-дыллан баран кэһэкэнэ буолбатах эрэт «бу да сырыыга мүччү тутта-рыам» диэн санаатын ыһыктыбат.

Бэйэтиттэн икки төгүл улахан, эдэр уонна күүстээх, ол эрэри арыгылаан мөлтөөбүт «адырба» сэймэктээһиниттэн чөл өйүнэн, күүстээх санаатынан, байыаннай уопутунан эрэ тыыннаах ордуут Анатолий Игнатъевич, дойду, эреспүүбүлүкэ, бар дьон иннигэр өлбөт үтүөлээх буолан, норуот өйөбүлүн толору ылан, эрэх-ту-рах сылдьан, аныгы суут-сокуон хобдох үлэтин иһиттэн биллэ, тийэбэр диэри киристэ. Түмүккэ төрөппүт уола **Игнат Чомчоев** са-наатын быһа тардан таһаарабыт.

Аҕам бырайыактара олоххо кириэхтэрин баҕарабын

– Аҕабын ыараханлык эчэти-игэ барыта түөрт улахан суут бу-олан ааста. Итилер биридди эрэ мунньабынан түмүктэммэттэр, элбэхтик буоллар. Хас бири-дии мунньах биһиги дьыэ кэргэн олобор, уйулҕатыгар улахан охсууну онгору. Ол алдырхай-даах түүнү хаттаан саныырга күһэллэбит, долгуйабыт. Ермолов албакааттара төрөппүттэрбэр үс холоубунай дьыаланы тэрийтэрэ сатыыллар. Манньк кэрээнэ суох дьону тохоттоххо табыллар.

Биллэн турар, кыл мүччү тыыннаах хаалбыт 72 сааста-ах аҕабар олус ыарахан. Ону идэтинэн биллэрбэккэ буо-ла сатыыр. СӨ Үрдүкү суута сыһа быһаарыыны таһаарар мунньагар, элэрээссийэлэммит буолан, кыайан сылдыбатаба. Ермолов саба түһээччиттэн көмүскэнээччиэ кубулуйбутун кэннэ, до-руобуйатын, бырайыак-тарын да умнан туран, эмиэ дьы-ала матырыйаалларын үөрэтэргэ күһэллэбитэ. Балыһаҕа ик-кистээн көрдөрүнэ кириэхтээх этэ да, кассация уонна бу апел-ляция сууттарыгар сылдыаары akkaастаммыта. Күүстээх охсуут-тан доргуйбут быара, быһабынан диринник бааһырыта нүөлүйэн ыалдыллар. Ийэбит Диана Васи-льева эмиэ улахан истириэскэ сылдыар, быһылаан кэннэ дабы-лыанньата үрдүүр буолла.

Ол да буоллар, албакааттар-быт Дягилев Е.Т., Кысылбаев Н.И., Жунусов А.Ж. көмөлөрүнэн син биир кыайдыбыт. Кинилэр-гэ дьыэ кэргэним аатыттан улахан махталбын биллэрэбин. Оттон күндү аҕабар чэгиэн туруктаах сылдьан бырайы-актарын олоххо киллэрэригэр баҕарабын.

Суут хаамыытын сырдатта Күндэли.

Тыа хаһаайыстыбатын муоһатын Оксана ЛУТ тутта

Дойду тыа хаһаайыстыбатын бу иннинээҕи миниистирэ Дмитрий Патрушев үрдээн, РФ Бырабытталыстыбатыгар тыа хаһаайыстыбатын уонна экологияны сүрүннүүр бэрэссэдээтэли солбуйааччынан аанаммытын иһиттэххит буолуо. Санатар буоллаха, кини 2018 сыл ыам ыйыттан саҥалаан миниистирдээбитэ. 2020 сыллаахха ити дуоһунаһыгар иккистээн аанаммыта. Оттон бу сырыыга дойду тыа хаһаайыстыбатын миниистиринэн Оксана Лут ананна.

Бэйэтин кэмигэр, ол эбэтэр, 2009–2012 сылларга, Арасыйыа ТХМ-ын, эмиз кэрэ аҥаар, экэниэмикэ билимин хандьыдаата, Елена Борисовна Скрынник салайа сылдьыбыттаах. Оччолорго тыа хаһаайыстыбатын эйгэтин салайааччытынан аан бастакытын дыахтар аанаммыта үгүстэргэ сонун, дыкти да курдук этэ.

Оттон билигин ким да кэрэ аҥаар аанаммытыттан соһуйбат да чинчилээх. Оксана Лут тустаах миниистэрибэҕэ саҥа киһи буолбатах. 2018 сыл сайыннан – РФ ТХМ миниистирин солбуйааччытынан, оттон 2021 сыл ахсынньытыттан, Джембулат Хатуов онугар, миниистир бастакы солбуйааччытынан үлэлээн кэллэ.

Дьэ, оттон бу ыам ыйыгар кини кандидатуратын премьер Михаил Мишустин киллэрбитин, Госдума ыам ыйын 17 күнүгэр бигэргэттэ.

Манна даҕатан эттэххэ, Михаил Мишустини бэйэтин Бырабытталыстыба бэрэссэдээтэлигэр кандидатуратын көрөр, дьүүллэхэр муньахха

Госдума спикерэ **Вячеслав Володин** киниэхэ туһаайан, тыа хаһаайыстыбатын Бырабытталыстыба биир инники күөҥнэ (приоритетнай) тутуллар хайысхатынан илдьэ сылдьары туруорсубута:

– Дьокутааттар санааларынан, тыа хаһаайыстыбатын

сайыннары боппуруостарын инники күөҥнэ тутуу бэлиэ түмүктэрдээх буолла. Күн бүгүн тустаах салаа дойду ас-үөл өттүнэн куттал суох буолуутун эрэ хаачыйбат. Ону таһынан дойду тас өттүгэр таһаарар кыаҕа улаатан, сэрии сэбин атытын аҕыйаппатахпыт да иһин, онтон кириэр үптээбэр дойдуга үгүөрү үбү-харчыны киллэрэр буолла...Онон мантан да салгыы тыа хаһаайыстыбатын тыын суолталаах хайысханан илдьэ сылдьаргытыгар көрдөһөбүт. Бу хайысха – суолтата, оруола сүҥкэн. Биһиги дойдубут бу эйгэбэ ситиһиллэммитигэр тустаах миниистэрибэҕэ да суолтата, өҥөтө улахан диэн сыаналыбыт.

Маны этэригэр Вячеслав Володин 2020 сыллааҕы тутуах ситиһиини да санаабыт буолуохтаах. Ол курдук, ити сыл Арасыйыа аграрийдара таска таһаарар (экспорт) бородууксуйалара тастан киллэрэр астааҕар (импорт) аан бастакытын улааппытын эппиттэрэ. “Ас-үөл нетто-экспортёра буоллубут, манньк ситиһи Сэбиэскэй Сойуус да саҥана кыаллыбатаҕа” диэбиттэрэ. Ол сыл 30,7 млрд дуоллар сыаналаах ас-үөл атыыланан, иннинээҕи сыл киэнтэн 20 бырыһыан үрдээбитэ этиллибитэ.

Ол гынан баран, сорох ас көрүҥнэригэр наадыһы олус толору сабыллыбат чинчилээх. Холобур, быйыл собуруу сымыйт тиийбэт кыһалҕата күөрэйдэн, Беларуссияттан “сонордохор” түгэн күөрэйэ сылдьыбыттаах. Хата, Саха сирэ ити кыһалҕаны “үһү-таамах” эрэ курдук истэн аһарыппыт, билбэтэхпит. Бэйэ олохтоох онгоһуута баарын үгүтэ итинниккэ көстөр.

Ити иннинэ бу муньахха **Михаил Мишустин** Бырабытталыстыба кэлэр 6 сылга Бэрэсидьиэн Федеральнай Муньахха Анал этиитин тирэх онгостон, ол сүннүүнэн үлэлиэбин иһитиннэрбит. Онно тыын суолталаах, киэн хабааннаах бырагыраамалар олоххо кириэхтэрин бэлиэтээбит. Бырабытталыстыба тутуах суолталаах

Оксана Николаевна Лут – Арасыйыа судаарыстыбаннай диэйтэлэ, Москваҕа 1979 сыл олунньу 25 к. төрөөбүт. Ол аата, төрүкү куорат олохтооҕо, 45 саастаах.

2001 сыллаахха РФ Бырабытталыстыбатын Үлкэ академиятын бүтэрэн, “үп уонна кирэдьиит” идэни баһылаабыт. ТХМ-на кэлиэн иннинэ үс араас баанҥа, араас хайысхалаах салааларга экэнэмиининэн, салайааччынан үлэли сылдьыбыт.

Исписэлиис быһыытынан үлэтин 1999 сылтан саҥалаабыта суруллар. 2000 с. балаҕан ыйыттан 2003 сыл муус устарыгар диэри “Альфа-банк” ААУо эрэгийиэннээҕи биисинэс кирэдьиитигэр управление хос-бааннар кирэдьииттир биисинэстэрин сайыннары салаатыгар кылаабынай экэнэмиининэн, ол иннинэ баан уорганнарын Толорор секретариатын салаатын экэнэмиининэн үлэлээбит.

2003 сыл муус устарыттан саҥалаан, сэттэ сыл курдук “ВТБ баан” ААУоҕа салаалар икки ардыларынааҕы корпоративнай биисинэһи сайыннары Управлениетын кылаабынай экэнэмиининэн, менеджэринэн, Инвестициялаах дьаһаны уонна Инвестициялыр блок өгөлөрүн Управлениетын, бөдөн килийиэннэрин кытта үлэлэхэр Иккис, Үһүс управлениелар салайар дириэктэрдэринэн, тустаах баан тутууга бырайыактары Департаменыгар тутууга бырайыактары үбүлээһини тэрийэр Управление салайар дириэктэринэн үлэлээбит.

2010 сыл тохсунньуттан

алтынньыга диэри “Ростехнологии” Судаарыстыбаннай корпорация инвестициялаах бырайыактарын Дэпэртээмэнигэр профильнайа суох актыыптар сулууспаларыгар уонна Инвестициялаах бырагыраамалар департаменнарын управлениетыгар начаалынныктаабыт.

ТХМ-а миниистири солбуйааччынан кэлиэр диэри “Россельхозбанк” АУо-ҕа Бырабыланыа Бэрэссэдээтэлин солбуйааччынан, ол иннинэ килийиэннэри кытта үлэни тэрийи, корпоративнай биисинэһи сайыннары уонна бөдөн биисинэс Дэпэртээмэнигэр дириэктэрдэринэн үлэлээбит.

РФ судаарыстыбаннай советнига (2023). “Аҕа дойду иннигэр үтүөлэрин иһин” II ист. Уордьан мэтээллээх, 2015 сыллаахха РФ бэрэсидьиэнин Бочуотунай грамотатынан наҕараадалаабыт.

Быһата, куйаар ситимигэр бэрт сэмэй иһитиннэри баар. “Народный фермер” Ассоциация салайааччыта Олег Сирота кини туһунан “Ураты үлэһит киһи, тыа хаһаайыстыбатын салаатын судургуута суох уратытыгар ингэн-тонгон быһаарар. Олус кытаанах ирдэбиллээх. Өскөтүн этиигин быһааран биэрдэххинэ, ону ылынар түгэнигэр, онтон булгуччу толорон тэйиэ диэн эрэнэбин, онук биір тыллаах салайааччы. Ону биһиги, холкуостаахтар, сыаналыбыт”.

Тус олобуттан кэргэннээбэ эрэ суруллар. Баайын-дуолун эридьиэсти барбаппын. “Дьэ, кыахтаахтар эбит” эрэ диэхпин сөп.

хайысхаларынан экэниэмикэни бөбөгөтүүнү, технологическай суверенитеты хаачыйыны, сыппара трансформациятын, норуоту харыстыыр уонна оболоох дьыэ кэргэни өйүүр бэлиитикэни, олох уйгунун тупсарыны уонна эрэгийиэннэри уонна инфраструктураны тэҥник сайыннарыны ааттаабыт. Ону тэнэ ачыгыһы уонна орто биисинэс үлэһиттэрин дохуоттарын үрдэтэр наадатын, олор бүттүүн экэниэмикэтээбэр да түргэнник улаатыахтаахтарын бэлиэтээбит. Бу барыта тыа хаһаайыстыбатыгар уонна тыа сиригэр эмиз быһаччы сыһыаннаабын быһыытынан киллэрдим.

Владимир Путин 2030 сылга тийиэн дойду АПК-тын онгортон таһаарытын 2021 сыллааҕы көрдөрүүттэн, мунугаан кычаабыта, 25 бырыһыантан тахсанан улаатыннарар соругу туруорбутун итиннэ эбэбин.

Ас-үөл өттүнэн куттал суох буолуутун хаачыйыны национальнай бырайыагар генетиканы уонна сэлэксийэни сайыннары, тыа хаһаайыстыбатын масссыналарын оноруу, бэтэринээр препараттарынан хаачыйыны курдук араас хайысхалар кириэхтэрин этэллэр.

Аахпыккыт курдук, кулгааҕы, хараҕы “сымнатар”, дьобус биисинэскэ тийэ сайыннары, ас-үөл өттүнэн хаачыллыыга саарбахтаабат санааны үөскэтэр үтө тыллар, былааннар. Оттон ол олоххо хайдах кириэрин, эрэгийиэннэргэ болҕомто түмүгэ төһө-хачча күттүүннээх буоларын кэм кэрдий эрэ көрдөрөр кыахтаах. Ону тэнэ үөһэҥҥи былааны миэстэтигэр киллэри, туһаны, ураты усулуобуйа учуоттанарын ситиһи бэйэбит салайааччыларбытыттан, тустаах миниистэрибэҕэттэн, хас бирдии онгортон таһаарааччыттан тутулуктааҕа эмиз өйдөнөр.

Быйыл дойду АПК-тын үбүлээһинигэр уонна тыа сирин территорияларын сайыннарыыга уопсайа холбоон, 600 млрд солк. ытыгары былаанныллар эбит. Онтон өлүгскэлэһи, өйөбүл үлкэ тиксии биһиэхэ хайдах буолара – туһунан боппуруос. Мантан да салгыы ночнооту бэрт судургутук кылгас кэм иһинэн барыска эргитэр кыахтаах АПК бөдөн тэрилтэлэр эрэ күүскэ өйөнөр түгэнигэр биһиги өрөспүүбүлүкэбэ судургуута суох балаһыанньа буолуон сөп. Сатахха, таһымнаах каадыр, күүстээх-уохтаах үлэһит илии тиийбэтэ улахан дьааһы, кыһалҕа буолар. Ол эрэри хайдаһын да иһин, олохтоох бэйэ бородууксуйата баар буолуохтаах. Онгортон таһаары көрдөрүүтэ үрдүөхтээх. Ону таһынан биирди-иһэн да ыал төһө кыалларынан этинэн-үтүнэн, обуруот аһынан хааччынабына ордук туруктаах, сарсынҥы күнүгэр бигэ эрэллээх буоларын умнумуохха.

Ыһыыга бэлэммит хайдаһый?

Ыһыы үлэтигэр бэлэмнэнии, о.и. бааһыналарга сииги саптары үлэтэ үгэннээн турар. Кууран-хатан хаалбыт сиргэ туох үүнүүтэ кэлиэй, онон олус сылыһа, тыалыра илигинэ тутуу баттаһааххын наада. Сииги саптарыыга биір бастакынан ааспыт өрөбүллэргэ Мэнэ Хаҥалас уонна Уус Алдан улуустарын хаһаайыстыбалара – туһааннаабынан, “Тумул” ТХПК уонна “Биэттэ-Агро” сизмэ анал хаһаайыстыбата ХЭУО – тахсыбыттарын олохтоох ТХМ иһитиннэрэр.

Ыам ыйын 13 күнүнээҕи туругунан, өрөспүүбүлүкэ 3223,8 гаа бааһынатыгар сииги саптары үлэтэ ытыллыбыт. Мэнгэлэр билингитэ – 918 гааны, уус алданнар – 25 гааны бүтэрбиттэр. Сотору “Илларионов” ИП саҕалыахтаах. Амма улуунугар – 1463 гааҕа, Хаҥаласка – 170 гааҕа, Намна – 20 гааҕа, оттон

Дьокуюскайга – 212 гааҕа сииги саптары ытыллыбыт. Атын

улуустар буор ириитин баттаһа, ылсыахтара” – диэн СӨ “Сир сулууспата” биллэрбит. Кэпкэ улуустарга сир сиигэ лаппа кэмчитэ, кураанныыр туруктааҕа этиллибитэ сэрэхэдитэр.

Бааһынаны үүнүүлээх онгорорго билингитэ 19 тыһ. т органическай уобурдуу туттулубут, 500 тыһ. кв. м иэnnээх тэпилииссэ бүрүллэн бэлэмнэммит. Хонуу үлэтигэр туттулуохтаах тыраахтар улахан аҥаара өрөмүөннэммит. Он-

тон сир таҥастыыр тэрил – 47 бырыһыана.

Былаан быһыытынан, туораахтаах култуураны ыам ыйын 18–30 күннэригэр ыһахтара.

Үүнээйи хаһаайыстыбалара олордүү сизмэнэн сүрүннээн хаачыллыбыттар. Ол курдук, билингитэ Онно эбии 39 т сизмэ хортуппуй, 402 т минеральнай уобурдуу, ону тэнэ 70 т туораахтаах култуура уонна 272 т сүөһү аһыгар барсар култуура сизмэтин тизэрдихтээхтэр.

Быйыл туораахтаах уонна сүөһү аһыгар барсар култуура сизмэтинэн хаачыйыыга түһэрсиллибит дуоҕабарга олобуран, уопсайа 2518 т сизмэ тизэрдиллэхтээх. (Итинтэн сүөһү аһын култууратын киэнэ – 1745 т). Туораахтаах култуура 75 бырыһыана тустаах сирдэригэр тизэрдиллэн турар. Биір сыллаах сүөһү сиір култууратын 1154 туонната, о.э. 67 бырыһыана тийбит.

Быйыл хаһаайыстыбалар холбоон 687 т хортуппуй сизмэтин сакаастаабыттар. Итинтэн 543 туонната кэлбит. Өссө 37 т айаннаан иһэр эбит.

Быйыл хаһаайыстыбалар 1153 т минеральнай уобурдууну сакаастаабыттар. Итинтэн билингитэ миэстэтигэр 462 т тийбит. О.э., 40 бырыһыана.

Татьяна Захарова-ЛОҕУУРА.

Чахчыта да, Үлэ Дьоруойа буолуох киһи!

Сунтаар Дьяарханыгар хотонун банаарынан сыр-датынан, сүөһүлэрин көрөр Александр Данилов туһунан суруйуубун аахтаахпыт буолуо? Оттон бэйэтин кэмигэр букатын да... чүмэчинэн сырдатанан, сүөһү көрө сылдыбыт кэмнэ-эх, оттон билигин 1500 хороҕор муостаабы, 200 сылгыны иитэр буола улааппыт бөдөн хаһаайыстыбаланырын ситиспит, чахчыта да, «Үлэ дьоруойа» диэн үрдүк ааты сүгэр кыахтаах бастын бааһынайдаахпытын билэбит дуу?

Билсин, кини – Хангалас улуунун 2-с Малдыабар нэһилиэгин Улахан Аанын олохтооҕо, 61 саастаах Михаил Васильевич Павлов диэн.

Кини хаһаайыстыбатын сүрүн базата Өлүөнэ эбэ Тойон Арыытыгар түстэнэн үлэлиир. Онно уот ситимэ баара эрэ былырын тардыллыбыт. Ол иннинэ 23 сыл генераторынан уоттанан үлэлиир олоҕор.

Ол уот ситимэ суоҕа диэн кыра, Михаил Васильевич 2004 сыллаахха сыра бөрөнөн үксэтэн, элбэтэн таһаарыт 100 сүөһүтүн (!) кытарарга былдьатан, ытыс соттон хаалбыт ыарахан кэмн аһарынан, өсөһөн туран сүөһү иитэрин тохтоппокко, төттөрүтүн өссө элбэтэр, хангатар сыалан ситиһэн, үгүстэргэ үтө холобур буолар кыахтаах хохуун киһи эмиз – кини!

Дэлэбэ, **Хангалас улуунун баһылыга О.В. Иринеев:** “Өрүс арыытыгар, уута, гааһа, суола суох сиргэ бэйэтэ дэриэбинэ курдук тэринэн, сүөһүтүн улахан аңаарын манна тутан олоҕор. Ону тэнэ Хаастаахха уонна манна элбэх сайылыктаах (7 уонна атын сиргэ –3-Л.), олоҕо хас биридирдиргэр дьыэ-уот туттан, олус үчүгэйдик тэринэн үлэлиир. Харыйалаах диэн сиргэ 80-ча киһини дьыэлээн-уоттаан кыстатан, сүөһү көрдөрөн олоҕор. Манньк бөдөн бааһынай хаһаайыстыба Саха сиригэр эрэ буолбакка, бүтүн Уһук Илингэ да суоҕа буолуо.

2023 сылтан бэйэтэ үүт соботуопкалыыр. Улахан Аан нэһилиэгэ күн бүгүн икки соботуопка тэрилтэлээх. Улуу-спут уопсайа 5 тыһ. тахса т үүтү соботуопкалыыр эбит буоллабына, итинтэн 2600 т Улахан Аан бэлэмниир. 1300 т – “Бөртө” сылгы собуота, биир итиччэни Михаил Васильевич хаһаайыстыбатын пууна. Соботуопканан уола дьарыктанар. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн ханнык да нэһилиэккэ икки соботуопкалыт суох. Эт соботуопкатынан эмиз иккиэн дьарыктаналлар”, – диэн, кэлбит дьонго киэн тутта кэпсиз дуо? (киэнник биллэр уопсастыбаннык **Николай Барамыгин** Nik Bara Ютуб ханаалын 2023 муус устар 9 к.таһаарытыттан. –Л.)

<https://bdex.ru/> чахчытыгар сигэнэр буоллаха, ыам ыйын 1 к. туругунан, Улахан Аан бастай-ааннай олоҕор нэһилиэнньэтэ, 1132. Итинтэн 18 сааһыттан 30-гар диэригэ – 136 (итинтэн өссө сороҕо устудьуон буолуо), 30-тан 60 сааһыгар диэригэ – 487, 60-сааһыттан 80-на диэригэ –247. Кырдык, Улахан Аан бастын нэһилиэк эбит.

Көхтөөх ааҕааччыбыт, **уопсастыбаннай кэрэспэдьи-эммит Уйбаан Пономарев** быһыл муус устарга Хангаласка “Тыа сирэ-сайдды киинэ” диэн Хангалас пиэрмэрдэрин туһунан кинигэ сүрэхтэниитигэр сылда таарыйа Михаил Павлов хаһаайыстыбатыгар сылдьан, илэ хараҕынан көрөн, сөрү диэн сөбөн-махтайан кэлбит этэ.

Кини суруйуутуттан быһа тарды:

– Сүрүн сыалбыт – саңарды аатыран ээр М.Павлов хаһаайыстыбатын үлэтин билсин! Улахан Аанга чугаһан иһэн, уҥа туораан, кини Хаастаах диэн сиргэ 3 үлэһиттээх 159 субан сүөһү турар бэртээхэй хотонун көрөн аастыбыт. Бу сиргэ кини сайылыга баар уонна саңа арыы сыабын тутта сылдыар.

Улахан Аан Өлүөнэ эбэни өнгөйөн, хайа үрдүгэр, айылҕа барахсан анаан айбыт кэрэ сиригэр турар, өрөспүүбүлүкэҕэ аатырар “Бөртө” сылгы соботуунан уонна бэйэтин кэмигэр ордук ыччат кутун тулпут А.Самсонов-Айыы Уола ырыаһыт барахсан аатынан биллэр. Аны, мантан инньэ М.В. Павловтын аатынан биллэрэ буолуо.

Кини сүөһүтэ кыстыыр сүрүн базата дэриэбинэни утары кэриэтэ сытар, Өлүөнэ эбэ биир киэн-куон, быһааннаах Тойон Арыытыгар түстэммит. Мин бу хаһаайыстыбага 12-с сылын биригэдьиридири Марианна Семенованы хоннобун анныттан тутта сылдьан, хаһаайыстыбаны кэрийдим, туоһуластым. Онно

сүрдээх. Ханан да ингнэйбит истиэнэ, хотойбут муоста, уу-хаар бычылыбыта көстүбэт. Сүөһүлэрэ ыраастара, туруктара үчүгэй бөҕө. Ынахтара холмоҕор, сэмментээл (голштин) бороода булкаастара үһү. –Л.) бороодалаахтар. Бөдөн-садан көрүгнээхтэр. Ортотунан сылга 2400–2600 л биэрэллэр үһү. Былырын, соботуопкаҕа ылсыбыт бастакы сылларыгар, 1200 т үүтү бэйэлэрэ астаан-үөллээн батарыттар. Биһиги сылдыар-бытыгар 300 ньирэйдэммиттэр этэ. Күнгэ 3 туонна 3 ц үүтү туттараллар эбит. Билигин итиччэ үүтү күнгэ туттарар улуус да аһыаҕа буолуо. Ньирэйдэрин тутта арааран, туспа хотонго ЗЦМ-н аһаталлар. Туруктара олох үчүгэй.

Сайынын хаңас биэрэк-кэ 3–4 сиринэн сайылыкталар эбит. Олорго эмиз тутуу бөҕөнү ыппыттар. Михаил Васильевич сылга ортотунан, 70 үлэһити хамнастыыр. Барыларын дьинэн-уотунан босхо хааччы-ан этинэн-аһынан көмөлөһөн, үгүстэригэр соц-бакыаты төлөөн үлэлэтэр эбит. Биллэн турар, быстах үлэлээччилэр баар буолуохтара.

Уот ситимэ холбонор бэлиэ тэрээһиниттэн түгэн.
(ТХМ хаартыската).

билбиппинэн, күн бүгүн саңа ньирэйдэри аахтаах, 1640 ынах сүөһүнү көрөн туруораллар. Итинтэн кыстыыра – 1500-кэ, о.и. ынаҕа 500-кэ эбит. Онно 200 сылгытын эбэн кэбинин!

Манна уопсайа 10-ча араас улахан эбийиэк тутуллубут. Олор истэригэр биир 2 эрээттээх саһалы хотонун уһуна кырата 150(!) м баар быһылаах. 3 хас 6-лыы эрээттээх саңа матырыйаалынан тутуллубут дыбарыас курдук хотоннордоох. Субан сүөһүлэрэ, ыанньктара, ньирэйдэрэ бары тус-туска хотоннорго тураллар. Биир хотон аңаарыгар хаһан баҕарар туттарга бэлэм, анал уотууга турар, бөскөйө уйбут сүөһүлээхтэр. Мантан ый аайы 15-тии төбө курдугу өлөрөн атыыга таһаараллар үһү.

Хотонноро бары ыраастара, сырдыктара, ичигэстэрэ

1500-кэ ынах сүөһүлэммит, 200 сылгыламмыт, 15 араас көрүҥ маарка тыраахтардаах, онно холбонор элбэх тизхиныкэлээх, хас да массыыналаах, 300 гектар ыһы бааһыналаах бөдөн хаһаайыстыбаламмыт.

Павловтар икки уоллара ин-женер үерэбин бүтэрбиттэр. Бирдэрэ – алмаас салаатыгар, бирэ аҕатын хаһаайыстыбатыгар үлэлиир, соботуопкалыыр тэрилтэлэрин сүрүннүүр. Манньк элбэх сүөһүлээх-сылгылаах бааһынай (фермер) Саха сиригэр буолуох, чугас эргинэн суоҕа чахчы! Букатын киһи өйө-санаата тийбэт уһулуччулаах көрдөрүү диэтэбин!

Кини Хангалас эрэ улууһа буолбакка, бүтүн Саха сирэ, Уһук Илин эрэгийиэн киэн туттууга, “былаах” онгостор Арасыйыа үлэтин Дьоруойа да буолбута ырааппыт киһитэ буолуон сөп этэ. Кини аһыах сыллааҕыта Арасыйыа үтүөлээх пиэрмэрэ, Саха сирин тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо буолбут. Улуу бочуоттааҕа буолуон “көрдөрүүтэ” тийбэтэх буолуон сөп.

Михаил Васильевич ТХМ-тан 2 төгүл грант ылан туһаммыт. Ол өйөбүл үп бу үлүгэр элбэх хотоннорун, сайылыктарын, араас тутууларын онгосторугар туһаннаҕа. Сүрүн өттүн тус бэйэтин үлэтинэн ситиспит үбүнэн-харчытынан онгостубут, тизхиныкэлэрин атыыласпыт.

Михаил Өксөкүлээх Өлөксөй айымньытын “кэччэгэй баайын” курдук “булбутун эрэ муннун анныгар муспат”, улахан патриот, уопастыбаннай өйдөөх-санаалаах киһи эбит. Ол курдук, нэһилиэгин, улуунун араас дьаһалларыгар өрүү успуон-сардыыр үгүстээх. Холобур, сүрэхтэниитигэр сылдыбыт “Тыа сирэ – сайдыы киинэ” диэн кинигэ бэчээттэнэн тахсытыгар 300 (!) тыһ. солк. биэрбит. Ону аһан, биһиги, элбэх киһи остолобуойга кизһэнэнги аһыкпытын харчытын олоҕу кини уйуна.

Мин хайдах итинник сүгкэн ситиһиигэ тийиэххэ сөбүн өйүм кыайан хоппот! Биир тылынан эттэххэ, мээһэ киһи кыайбат улуу ситиһиитэ! Сахалар бары манньк Улуу үлэһиттээхпитинэн, кыахтаах киһилээхпитинэн киэн туттуохтаахпыт, тумус туттан, инники анньахтаахпыт!

Эбии иһитиннэри

Михаил Васильевичка хаһаайыстыбатын тутуох онгостон таһаарар базатыгар, Харыйалаах учаастагар, уот ситимэ холбонор үөрүүлээх түгэнэ 2022 сыл атырдьах ыйын 5 к. тосхойбута. Тойон Арыы сэлээнньэттэтин 8 км ситим тардыллан, трансформатор подстанцията тутуллубута. Кини ол кэмгэ 1049 сүөһүлээбиттэн ыанньыга – 426, сылгыта 162 этэ. Ол аата, 23 сыл устата уматыгынан барар уот генераторын туһанан үлэлээн, хороҕор муостаабын итиччэ ахсаанга тиздирбит!

“Үлэ киһитэ үрдүк аат олохтоммут бастакы сылыгар, былырын, биир бастакынан киниэхэ анаһын да аанаммыт” диэн бэлэтиир тоҕоостоох.

Михаил Павлов 1992 сыллаахха 29 саастаах эдэр киһи пиэрмэр буоларга быһаарынан, төүрт ыал кыттыспыт “Көмүөл” КФХ-тыгар кирибит. Сопхос биэрбит 44 сүөһүтүн тирэх онгостон саҕалаабыттар. Дьэ, ол кэмтэн оробуочай, тырахтарыс, от биригээдэтин биригэдьиэр, эканэмиһэ, менеджерэ идэлэри холбуу баһылаан барар. Итиннэ 8 сыл үлэлээн баран, 1999 сыллаахха хаһаайыстыбаларын тохтотон, баадырын-дуолларын үллэстэргэ быһаарыналлар. Оттон Михаил Васильевич кэргэнэ Зинаида Викторовна, аймактара өйөөн, салгыы бааһынайдырҕа

сананан, ИП тэринэр. Онтугар МТЗ тыраахтардаах, эргэ хотонноох эбит. Нэһилиэнньэттэн сүөһү уларсан көрөн-харайан, хаһаайыстыбатын сыһыа кэңэтэн барыт.

2014 с. ыал пиэрмэтин бырагырааматын куонкуруһугар кыайан, грант ылан, хотон туттар. Итиччэ өйөмүччэ, бастаан 50 төбөҕө суоттаммыта(2014 с.), 2017 с. 120 сүөһүгэ сөптөөх хотону, 2019 с. – хотонун 2-с уочаратын, биир итиччэ сүөһүгэ суоттаммыты туттан, үлэҕэ киллэрбит. 2021 с. тийиэн, 200 сүөһү турар хотонун онгостор. Ол быһыгар гараас, баанньк, үлэһиттэрэ олоҕор дьыэлэрин дьэндэтэлиир. Бу Тойон Арыыга тахсарыгар биир эргэ хотон, 1 дьыэ, икки эрэ ампаар эрэ баар эбит буоллабына, билигин чыҥха атын хартыына буоларын сылдыбыт дьон кэпсиир. Оттон Хаастаах учаастагар 80 ыччат сүөһү турар хотону, 100 сүөһүгэ суоттаммыт хотон, ньирэй турар тутууга, баанньк, үлэһиттэргэ аанаммыт дьыэ, хаһаайыстыбаннай тутуулар бааллар. 120 кв. м иэннээх тэпилиссэ кытта баар үһү. Уопсайа, 5 ыанньк сайылыктаах. Өлүөнэ сүөнүнээҕи бороода сылгыны хобби быһытынан 2013 с. атылаһабыттан саҕалаан иитэр эбит.

Итинэн тохтообот. 16 гаа бааһынагыгар хортуоппуй уонна аһаҕас буорга үүнэр оҕуруот аһын эмэ үүннэрэр. Ньирэй дьыалабыай тахсыта ортотунан – 85–90 %, үүт баалабай ыама 2 тыһ. т түспэт.

Үрүн аһы, эти дэлэтиигэ үлэлэһэрин таһынан быстах кэмгэ үлэлээччилэри ааҕан, арыт сыл сүһүнүн киһи дохоттанары хааччыар. Олохтоохтор эрэ буолбакка, атын улуустартан кытта тийэ кэлэн үлэлииллэр үһү.

Сүөһүтүн, сылгытын отун, сенааһын, сиилэһин хаһаайыстыба олоҕу бэйэтэ бэлэмниир. Төһө да мэхэньсэ-эссийэлээх биригээдэ буоллар, сүрүн үлэ быһыгар 3 тыһ. т от бэлэмэ – эттэххэ эрэ дөбөн.

Маны барытын ааҕан-суоттаан, салайан, үлэрэн үлэлиэххэ диэтэххэ, сатабыл, киэн билии, уопут, дьону кытта уопсай тылы булуу наадата өйдөнөр. “Улахан Аан” сопхуоска кылаабынай эканэмиһкэ тийэ үлэлээбитэ кини ааҕар-суоттуур сатабыла туһалаан эрдэҕэ.

Бааһынайдаабыта бэһис сылыгар хаарыан сүөһүлэригэр ытыс соттубут ыарахан кэмигэр өрөспүүбүлүкэ бааһынайдары сүөһүнэн, тизхиныкэнэн, ким – сүөһү аһынан, матырыйаалынан көмөлөспүтүн күн бүгүгүгэр диэри күндүтүк санырын, махтанарын этэр эбит. Маны истэн, киһи Сахабыт сиригэр олус сайаҕас, үтүө санаалаах бааһынайдар баалларыттан ааранан үөрэр, киэн туттар.

Михаил Васильевич 2005 с. тыа хаһаайыстыбатын эйгэтигэр өрөспүүбүлүкэ Судаарыстыбаннай бириэмийэтин лауреата буолбут. 2012 с. СӨ Бэрэсидьиини грана аанаммыт. 2008 с. РФ ТХМ Бочуотунай кырааматынан, Махтал суругунан бэлиэтэммит (2017). 2013 с. АККОР үтүөлээх пиэрмэрэ.

Михаил Павлов хаһаайыстыбатын үрдүк хаачыстыбалаах, астык бородуксуята Хангалас улууһугар эрэ буолбакка, Дьокуускайга эмиз атыланар. Онон мантан инньэ хайдах курдук үлэҕэ дьулуур, хорсун санаа, дьяһыар, үтүө санаа уонна сыра-лаах үлэ түмүгүнэн ситиһилибит үрүн аһы амсайар чиэстэммит-питин билэрбит санаабытыгар да астык, дьыйыта да туһалаах буолуоҕа дии саныбын.

Манньк дьонноохтут тухары саргылаах сарсынньыга эрэл уостубат.

Балаһаны Татьяна Захарова-ЛОҢУРА бэлэмнээтэ.

Үрүң халааттаах аанньал

Ыам ыйын 12 күнүгэр Мэдсиэстэрэ аан дойдутаабы күнэ бэлиэтэммитэ. Этэллэр ээ, “сиэстэрэ – балыыһа туттаах киһитэ” диэн. Чахчы оннук. Сиэстэрэ барахсан, үрүң халааттаах аанньал буолан, күннэри-түүннэри ыарыһах аттыттан арахпат, мэлдьи быһыыр-өрүһүйэр түбүгэр сылдьар, намчы илиитинэн бигээтэбинэ, бэл, ыарыы убарыйбыкка дылы буолар.

Айтали́на Федосье́вна Егорова мэдисси́нэ эйгэтигэр үлэлээбитэ 27 сыл буолбут. Түа сиригэр да, куорат балыыһатыгар да тэҥинэн үлэлээбит уопуттаах сиэстэрэ. Билигин “Уопсастыба доруобуйатын уонна мэдисси́нэ профилактикатын өрөспүүбүлүкэтээби киинэ” тэрилтэбэ сиэстэрэлиир. Кинини кытта сэхэргэһиини аабыах.

– **Айтали́на Федосье́вна, сиэр быһыытынан маҥнай билсиэх. Мэдисси́нэбэ хайдах кэлбиккинэй? Дылба им-нэниитэ диэн баар эбит дуу?**

– Сунтаартан төрүттээхпин. Улахан дьиэ кэргэнгэ төрөөн-иитиллэн улааппытым. Иккис оҥобун. Ийэм Раиса Алексеевна үйэлээх сааһыгар уһууаанҥа үлэлээбитэ. Аҕам Федосий Петрович – түа хаһаайыстыбатыгар, пирэмбэ. Оскуоланы бүтэрэн баран, Дьокуускайга үөрэххэ туттарса кэлбитим. Мэдисси́нэбэ барыам диэн өйбөр төрүт суоҕа. Тыл идэтин баһылыыр баҕалаабым, омул тылын салаатыгар туттарсыбытым. Биир баалынан кыайан хапсыбатабым, “харчы төлөөн үөрэниэххин сөп” диэбиттэрэ. Оччолорго, 90-с сылларга, уустук кэм этэ. Төлүүр кыаҕа суох буоламмын тохтообутум. Ити кэмгэ хаһыат ааҕа олорон биллэриини түбэһэ көрбүтүм. “Алданҥа манньк идэлэргэ үөрэтэбит” диэн ис хоһооннооҕо. Дылба им-нэммитэ эбитэ дуу, тоҕо эрэ чугастык ылыммытым. Миэхэ анаабыт курдук, барыта сөп түбэһэргэ дылыта. Ылым да үөрэнэ бараҕа быһаарынан Алданнаабытым. Ити – 1996 сыллаахха. 3 сыл кэринэ үөрэнэн баран, мэдсиэстэрэ идэлээх үлэһит буолбутум. 1998 с. бииргэ үөрэммит кыргыттарбын кыт-

та Санкт-Петербурга акушерка үөрэбэр үөрэммитим. Дойду-бар түа сиригэр 10 сыл акушеркалаабытым. Ол кэммэ сиэстэрэм идэтигэр төннүбүтүм.

– **Мэдисси́нэбэ улахан былаана, сыала-соруҕа суох киһи үөрэби, дьэ, хайдах ылыммыккынай? Билигин эдэрдэр мэдисси́нэни таллан баран, “миэнэ буолбатах эбит” диэн, быраҕан кэбиһэллэр.**

– Үөрэхпин харамаҥнайгыттан чэпчэтик ылыммытым. Оскулаҕа даҕаны куһаҕана суохтук үөрэммитим. Инникитин бу үөрэбим син биир наада буолар, олохпор туһалыыр диэн санаалаабым. Бэйэбэр даҕаны, чугас дьоммор даҕаны. Үөрэнэн истэбим ахсын умсугуйан-ылларан барбытым. Мэдисси́нэ эйгэтэ төрүт атын өттүттэн арыллыбыта.

– Соробор “үөрэхпин таах үрдэтиммэтэхпин” дии саныыбын. Ол эрэри ити кэмгэ атын толкуйдаабым, итиэннэ дылба да салайыт курдуга. Үөрэнэ сылдьан “бу мин идэм эбит” диэбитим, бу тухары атын идэни баһылыыр туһунан санаа биирдэ да кирибэтэ. Соробор күлэн этэбин ээ, “билэрим-сатыырым, арааһа, бу эрэ быһылаах” диэн.

– **Маннай укуол туруорбут күнүгүн өйдүүгүн дуу?**

– Өйдөөн бөҕө буоллаҕа. Алданҥа бастакы кууруска үөрэнэ сырыттаҕытына, балыыһаҕа быраактыкаҕа ытталлар этэ. Тоҕо эбитэ буолла, сытар ыарыһахтарга укуол туруортараллара. Ол саҕана билинҥи курдук биирдэ туттулар испириис суоҕа, оргутулар укуолу туттарбыт. Олор элбэхтик туттуллан, иннэлэрэ сыппаан хаалбыт буолара. Күүскэ анньарбын, киһи этигэр тыаһы-тыаһы кириэрин өйдүүбүн. Ол эрэри кэмэ оннук буолан, буолуохтаабын курдук ылынарбыт, куттанар-толор диэни билбэккэ тута үөрэнэн, ылсан барбыппыт. Ыһыллы-тобуллуу кэмгэр балыыһалар туруктара, хааччыллыылара быстар мөлтөбө.

Үөрэхпин бүтэрээт, хирургия салаатыгар (оччолорго түа сиригэр эпэрээссийэ иннинэ, кэмминэ диэн салааларга арахсыбата – барыта биир буолара) үлэли кирибитим. Сыл иһигэр барыга-бары үөрэммитим: бэрбээскилииртэн саҕалаан ти-

гэргэ тийэ. Үчүгэй уопуту ылы-бытым. Араас ыарыһах элбэбэ, барытыгар “универсал” үлэһит этибит.

– **“Балыыһаҕа сиэстэрэтэн тутуллан турар” диэн этии баар. Бу этиини төһө сөп диигинэй?**

– Сөп буоллаҕа. Балыыһа иһинээҕи эйгэ сиэстэрэттэн улахан тутулуқтаах. Быраас үлэтин сүннэ да атын, бириэмэтэ да кэмчи, ыарыһахтары кытта уһуннук кэпсэтэ олохтор. Сиэстэрэ, мэлдьи араас борос-содуураны онгорор, укуоллуур, ыарыһах аттыгар сылдьар буолан, чугастык ылыналлар. Ыарыһах дьон уйан буолаллар, кыра даҕаны болбомтону истинник саныыллар. Аны туран, сахалар айылбаттан сэмэй дьоммут. Кинилэр мах-

талларын, эн тускунан туох дии саныылларын үксүгэр атын дьонтон истэбит. Оннук тыллари истэн, биһиги, медиктэр, эмиэ олус үөрэбит. Дьон хайҕалын иһиттэхпинэ, “идэбин сөпкө да талбыт эбиппин” өссө төгүл итэбэйэбин.

– **Үлэбит буоллаҕа, мэлдьи ыарыһахтары кытта сылдьабыт. Ити киһи туругар хайдах дьайарый? Хараастар, санааҕа-онооҕо баттатар турукка кириэр түгэннэрдээххит дуу?**

– Истириэһи уйар буолуохтааххын. Барытын олус чугастык ылынар, сүрэххинэн аһарар буоллааххына, устуна ыалдьан да барыаххын сөп. Уйулбаҥ бэлэм буолуохтаах. Итиннэ анал үөрэх баар, быраастар ону туһаналлар. Итиэннэ, биллэн турар, уопут. Уопуттаах эмчит атыннык сыһыаннаһар, үөрүйэх. Ыарыһаҕы кытта тэҥнэ ыты-сонгуу сылдьар табыллыбат, уйулбалара кэбирээн, санааҕа-онооҕо баттата сылдьар дьон түгэнник ыһыллаллар, ыһыктыналлар.

Сөбүлүүр дьарыгыҥ бэркэ аралдьытар. Чааһынай дьибэ олохтор буоламмын, обуруоппар үлэлиирбин, саҕа үүнээйини олохторбун олус сөбүлүүбүн. Урут ыарахан дьуһурустуба кэммиттэн таһырдыа үлэли тахсарым, оччоҕо ис-испиттэн чэпчириим. Айылбаҕы олус сөбүлүүбүн. Уонна, биллэн турар, дьибэ кэргэним өйбүл буолар. Кэргэним Карл Васильевич, үс кыһым тапталлара, үтүө сыһыаннара күүс биэрэр. Икки кыыспыт улахтатар, аччыгыйбыт – оскуола үөрэнээччтэ.

– **Сиэстэрэлэр салааларынан арахсан, тус-туһунан үлэни толороллор. Бэйэ-бэйэлэрин солбуйсуохтарын сөп дуу? Холобур, тэрэпийэбэ үлэлиир сиэстэрэ хирургия сиэстэрэтин?**

– Суох, билигин сэртификэти тутуһаллар. Сэртификээккэ ханнык салаа суруллар да, онно үлэлигин. Ол гынан баран

руобуйаларын көрөр-истэр мобильнай биригээдэлэри кытта сылдьабын. Бу иннинэ Сунтаар-быттан кэлээт, Өрөспүүбүлүкэ киһини кыһыт балыыһа гинекология отделеһиетигэр үлэбэ кирибитим, манна 4 сыл толору табыллан үлэлээбитим. Биһиги отделеһиетигэр былааннамыт уонна суһал эпэрээссийэлэр оҥоһуллаллара. Үксүн кыра ыйдарыгар оҥолоро куоппурт эбэтэр түһүртүрүт дьахталлар кэлэллэр. Эпэрээссийэлэнэр дьахтар элбэбэ. Араас улуустан араас саастаахтар бааллара. Сиэстэрэ үлэтигэр эпэрээссийэбэ бэлэмнээһин, эпэрээссийэ кэммэ көрүү-исти, хааннара бардаҕына, ыксаллаах түгэн буоллаҕына, суһал көмөнү оноруу уо.д.а. кириэр. Суһал эпэрээссийэ эмиз оҥоһуллар буолан, күннэри-түүннэри кэлэ тураллара. Сорох дьуһурустуба олорон көрбөккө, тура атаһыт үрдүгэр сылдьарбыт.

– **Билигин, этэн аһар-бытын курдук, “Уопсастыба доруобуйатын уонна мэдисси́нэ профилактикатын өрөспүүбүлүкэтээби киинигэр” сиэстэрэлигин. Ыарыһахтары кытта күннэри-түүннэри алтыһы суох, үлэһит атын хайысхаланаҕа. Суохтуугун дуу?**

– Хас да сыл устата күннэри-түүннэри үлэлээммин, кэлин түүнү дьуһурустубаны ыарыһаттар буолан барбытым. Улаатан эрэр оубургу саастаах оҥоһохпун. Дьибэ кэргэмэр элбэх бириэмэни анаары күнүскү үлэбэ көспүтүм. Урут, дьуһурустубалыыр эрдэхпинэ, дьибэбэр хоһоно курдук көстөр аһар түгэннэрдээх буоларым. Аны туран, өрөбүл буоллун, бырааһыннык буоллун – дьуһурустубан түбэстэр эрэ үлэлигин. Урукку үлэбин олус истинник саныыбын. Биир дьибэ кэргэн иллээх-эйэлээх этибит. Сибээспин быспаппын, билсэ-көрсө сылдьабын.

Билигин үксэ – докумуон үлэтэ. Айаҥҥа бардахпытана эрэ, сүрүннээн, ыарыһахтары кытта алтыһабыт. Дьону кытта алтыһан үлэлиир үчүгэй бөҕө буоллаҕа. Билинҥи үлэм атын ис хоһоонноох, эмиэ олус интэриэһинэй.

– **Сиэстэрэлэббит сылларгыттан саамай өйгөр хатанан хаалбыт түгэнин?**

– Түа сиригэр акушеркалаабыт сылларбын умнубаппын. Уустук кэмнэр этэ. Суол мөлтөх буолан, хаайтары элбэбэ. Суһал түгэннэргэ массына булан, кэпсэтэн, бэйэбит сиппиттэн төлөөн ытар буоларбыт. Оччолорго түа сиригэр үлэлиир уустуга.

– **Айтали́на Федосье́вна, сэхэргэһиитин түмүктүөх. Сиэстэрэ идэтин баһылан баҕарар эдэр дьонго тугу сүбэлээн этэй?**

– Саамай сүрүнэ, дьону таптаахтааххын, дьон туһугар ис сүрэххиттэн кыһаллар, үтүөнү баҕарар буолуохтааххын. Оччоҕо үлэҥ табыллар, үлэбэр үөрэ-көтө, сэргэхтик кэлэр буолабын. Киһиэхэ тонгу киһи кыайан үлэлээбэт идэтэ дии саныыбын. Онон, медик идэтин баһылан баҕарар эдэр дьон, үөрэнин-сайдын, билигэ-көрүүгэ мэлдьи тардыһыҥ уонна, сүрүнэ, ыарыһахтары өйөөҥ-өйдөөҥ.

Диана КЛЕПАНДИНА.

Олохтоох бэйэни салайыныы суох буолуо дуо?

Санатар буоллахха, 2,5 сыллаабыта Госдумаҕа олохтоох бэйэни салайыныы уорганнарын туһунан сокуону киллэрбиттэрэ. Ол туһуттан улахан аймалҕан тахсан испитин, бу сокуону көрүүнү АБДь кэмигэр тохтоторго быһаарбыттара. Бу соторутаабыта Крашенинников, сокуон биир ааптара, ону эмиэ “ороон” таһаарда.

“Күһүн көрүөхпүт”

Госдума судаарыстыбанска кэммитиэтин бэрэссэдээтэлэ Павел Крашенинников “сокуону күһүн иккис аабыыга көрүөхпүт уонна ылыныахпыт” диэн бүк эрэллээх. Кини: “Сокуон барылар билигин да үлэ барар. Ылынар наадатын туһунан элбэх киһи этэр. Сорох эрэгийиэн биир таһымнаах салайыныыга көһүөхтэрин баһараллар, тобо диэтэххэ, элбэх таһымнаахха элбэх сокуону ылыныахха наада”, – диир.

Алексей Диденко, бырабыыталыстыбаҕа чугас ЛДПР чилиэнэ, 700 көннөрүү уонна уларытыы киирбитин этэр. Кини бастакы аабыыга сокуон барыла икки сыллаабыта ылыллыбытын, онон дүүллэһи салбанарын этэр. Кини: “Сокуон барылын сүрүн кэнсиэпсийэтэ – биир таһымнаах олохтоох бэйэни салайыы. Госдума ону бастакы аабыыга өйөөбүтэ”, – диэн санатар.

Публичнай былаас уонна олохтоох бэйэни салайыныы

2020 с. Конституцияҕа уларытылары киллэрбиттэригэр, “публичнай былаас биир тиһигэ” диэн өйдөбүл баар буолбута. Судаарыстыбаннай былаас уорганнара уонна

бэйэни салайыныы уорганнара бу тиһиккэ киирэллэр. 2021 с. ахсынньыга “Публичнай былааһы тэрээһин уопсай бириинсиптэрин туһунан” сокуон ылыллыбыта. Ол кэнниттэн 2021 с. Крашенинников уонна Клишас буолан “Публичнай былаас биир тиһигэр ОБС (МСУ) тэрээһинин уопсай бириинсиптэрин туһунан” сокуон барылын киллэрбиттэрэ. Сокуон сүрүн “новеллата” – икки таһымнаах ОБС-тан, биир таһымнаахха көһүү. Ол эбэтэр, ОБС саамай аллараа – поселенческой таһымын суох гыныы. 2028 с. диэри тыа сиринээҕи уонна куораттаабы поселениелар оройуоннары кытта “муниципальной эбэтэр куорат уокуруктарыгар холбоһуохтаахтар” диэн былаан турар. Урут баар сөбиэттэр уонна дьаһалталар суох буолаллар.

Сир-уот, боломуочуйаны тыырсыы боппууостара – уустук

Госдумаҕа сокуон барылын бастакы аабыыга 2022 с. тохсунньутугар ылыммыттара. Иккис аабыыны хаста да көһөрдүлэр. Судаарыстыбаннаһы тутуу кэммитиэтэ биир мунньахха сорох эрэ көннөрүүнү көрбүт диэбиттэр. 2023 с. сокуону

көрүүнү бэрэсидьиэн быыбара ааһыар диэри көһөрүллүбүтүн эппиттэр.

Сокуон барылын туһунан биир санаа суох. Дүүллэһи кэмигэр араас муниципалитеттан уонна бириинлээн эспирдэртэн 30000 кэрингэ этии киирбит. Бүтүн Арасыйытатаабы Олохтоох бэйэни салайыы ассоциациятын хос салайааччыта Ирина Гусева: “Сокуон барылын көрүү ол иһин көһөрүллүбүтэ. Билигин этиилэри хомуйуу барар. Биһиги бу кэм устата сокуон барылын араас аудиторияҕа дүүллэспиппит, дүүллэһи өссө да салгыныа. Биир тылы буллахпытна да, ол барыларыгар сөп түбэһиэхтээх. Муниципальной былаас дьонго саамай чугас. Онон сөбүлэһэн да туран, биир тылы булар наада”, – диэбит. Сокуон барыла салгыы үлэни эрэйэр диэн биир уопсай санаа баһыйар.

Арасыйыта Куораттарын сойууһун эспирдэрин бэрэсэдээтэлэ Андрей Максимов: “Хас да дүүллэһи буолбута, ол барыта уопсай соругу туруоруу эрэ этэ. Билингитэ, сир-уоту бас билиини кытта сибээстээх уонна былаас уорганнарын боломуочуйаларын тыырсыы туһунан сүрүн боппууостарга быһаарыны этэр уустук”, – диэбит.

ОБС-ы суох гыныы ыһыллыыга тиэрдэ

Михаил Матвеев, Самара уобалаһыттан Госдума дьокутаата, ОБС бастакынан, Москва уобалаһыгар суох оҥоһуллубутун уонна ол содулун санаппыт.

Москва аннынаабы тонгон эрэр кыра-кыра куораттары уонна түөлбэлэри быһыырга былаас дьайыылаах үлэни, көмөнү тэрийбэтэбин биир төрүөтэ – манна олохтоох бэйэни салайыы тиһигэ урусхалламмыта, араас бөдөҥсүтүү, агломерация, концентрация, оптимизация идеологиятынан үлүһүйүү барыта, боломуочуйалар үөһэ бэриллбиттэрэ буолар. Хамсанан иһиэх оннугар үөһэттэн күбүрүнээтэр тугу этэрин күүтэн олороллор.

Москва уобалаһа бэйэни салайыы поселенческой таһымын суох гынарга уонна куорат уокуруктарын холбуурга көбүлээччи уонна идеолог этэ. Климовская куораты Подольскаяга холбообуттара. Железнодорожнайы – Балашихаҕа. Олохтоох былаас диэн билигин онно суох. Звенигород Один-

цово куорат уокуругар киирсэр буолла, уо.д.а. Олохтоох нэһилиэнньэ боппууостарын Эрэгийиэни салайар киин нөҕүө быһаараллар – миэстэтигэр быһаарылары ылымматтар.

АБДь сабаланаан, парламент сонгообут уонна бастакы аабыыга ылыллыбыт “Публичнай былаас тиһигэр ОБСны тэрийи уопсай бириинсиптэрин туһунан” сокуон барылын ылыныы, поселенческой таһымнаах ОБС-ны суох гыныы “буксуйбута”. Төрүөтэ: итини ылыныы салайар тиһиккэ сүрдээх улахан ыһыллыыга-тобуллууга, тыһыынчанан бөһүөлэккэ былаас уорганнарын суох гыныыга, ОБС боломуочуйаларын күбүрүнээтэргэ биэриигэ тиэрдэ диэн. Подмосковьеге билигин баар көстүү – бу былаас аһара кииннэнэн, миэстэтигэр олохтоох былаас, бэйэни салайыныы уорганнара суох буолан, дьон интэриэһигэр туһуламмыт түргэн быһаарылары ылынан иһиэхтээх салайар систиэмэ ыһыллыта.

Сөбүлэспэт санааны этиэххэ

Семён Степанов, уопастыбанньык:

– 2014 с. муус устарыгар Госдума дьокутааттара, сүрүннээн, Кириэмил бэлиитикэтин ылына, ыта олорор “Ныгыл Арасыйыа” чилиэннэрэ, “икки таһымнаах муниципальной ситим былааһы нэһилиэнньэҕэ чугаһатарга” диэн эппиттэрин, куластаабыттарын өйдүүргүт дуу? Оччолорго кинилэр “өңгө хаачыстыбата тупсуоҕа, салайыы көдьүүһэ улаатыаҕа”, – диэн быһааран, ытаһалаан биэрбиттэрэ. Оттон билигин ол дьоммут “икки таһымнаах бэйэни салайыныы көдьүүһэ суоһунан, суох гынарга” диэн эрэллэр! Тугун сүрэй?! (Сүүрэн иһэн, саппыкыны уларытыы диэн ити буоллаҕа – НГ).

Ону санга Конституцияҕа этиллэр “публичнай былаас” туһунан сокуонҕа ОБС туһунан сокуон сөп түбэһиэхтээбинэн быһаараллар. Билигин, былаас бэртигээлэ аһара күүһүрбүт кэмигэр, Кириэмил дьулуурун олоххо киллэрээччилэр быраап новеллатын арыый “логикалыы” түһэр туһунан төбөлөрүн сыныа сатаабат буолбуттар. Сүрүнэ өйдөнөр буоллаҕа – быраап-сокуон хонуутун публичнай былаас салайыытыгар сөп гына оҥоруу. Онон “публичнай былаас” диэн уһугуннарбыт “абааһылар”, дьэ, бэйэтин аһыыр аһылыгын онгостон эрэр быһыылаах...

Дьону бэлэмниэххэ

– Бу чугастаабы кэмгэ дойдуну уопастыбаннай-бэлиитическэй тутулууга, ол иэдэни оноруу суоҕа да буоллар, реформа онтон арыый уһаабыта, тугу содуллаах буолуон ким да билбэт, бэл, Крашенинниковтаах Клишас бэйэлэрэ да билбэттэр (кинилэр, саатар, үбүлээһинин толкуйдаабатахтар, “кэлин толкуйдуохпун” диэн). Бу балаһыанньаҕа сүрүнэ – аһыыр сир онгостубут элбэх “клеврэттээх” “бульдозеры” утары охсуһуу буолбатах.

Ол да буоллар сөбүлэспэт санааны этэр булгуччу наада. Билигин олохтоох былааһы уонна нэһилиэнньэни олох санга халыыбыгар сөп түбэһиннэри наада. Уопсайынан, бу сокуон өссө ылыла илигинэ, Госдума кэбинизтэтигэр олохтоох нэһилиэнньэ интэриэһин, былаас онно чугас буолуохтаабын учуоттаан, уларытара үчүгэй буолуо этэ да, ол сатанара саарбах...

Нина ГЕРАСИМОВА
бэлэмнээтэ.

Бу – “контрреформа”

Госдума соторутаабыта буолбут мунньаҕар судаарыстыбаннай салайыыга уонна олохтоох бэйэни салайыныыга АБДь кэмигэр уларытылары киллэрэри бобор туһунан сокуон барылын ылымматтылар. Бу сокуон барыла тугу туруорсарын М. Матвеев быһаарар:

– Биһиги киллэрэ сатыыр сокуоммут барылын сүрүн соруга – АБДь кэмигэр дойдуну салайыыга ыһыллыыны таһаарбат туһугар балаһыанньаны тутуу. Билигин ырытан көрдөххө, сэттэ федеральной сокуон барыла бу испиһэһкэ киирсиэн сөп. Саамай улахан ыһыллыыны

таһаарыан сөп “Публичнай былаас ситимигэр олохтоох бэйэни салайыныы тэрийи уопсай бириинсиптэрин туһунан” Федеральнай сокуон барыла. Сокуон маҕнайгы аабыыга ылыллан баран, билигин “ыйанан” турар. Ону күһүн көрүөхпүт дириллэр.

Бу – дойдуну утары реформа. Олохтоох бэйэни салайыныы суох гыныы дойдуну салайар систиэмэтин алдьатыаҕа. Бу сокуону киллэрдэххэ, боломуочуйа 80%-на эрэгийиэн таһымыгар бэриллэрэ сабадаланар. Онуоха 17 тыһ. тыа сиригэр уонна куораттарга баар поселенческой бэйэни салайыы уорганнара, 2 тыһ. куораттаабы муниципальной уокуруктар территориялара хос көрүллүө, 30 тыһ. муниципальной дуоһунас, 100 тыһ. муниципальной дьокутаат, 2/3 боломуочуйа суох оҥоһуллуоҕа. Үөһээҥни салалта олохтоох бэйэни салайыыттан 4 трлн солк. бэйэтигэр ылыаҕа. Дьон 100 сыл ааспытын кэннэ, олохтоох былаастарын быыбардаан талар, хонтурооллуур кыабы сүтэриэхтэрэ.

Бэрэсидьиэн бэйэтэ даҕаны “олохтоох бэйэни салайыныы – бу киһи илиитинэн тийиэр былааһа” диэн турар. Билигин реформа түмүгэр дьонго саа-

май чугас былааһы суох гынар этиилэр киирэллэр. Бу тугу кытта сибээстээҕий? Бу кэннигэр үбү-харчыны үллэрииттэн, боломуочуйаны тыырыттан атын тугу да суох. Москва уобалаһыттан атын уобаластар бааллар, онно бөһүөлэктээҕи бэйэни салайыныы суох гынан баран, куораттары бөдөҥсүтэн эрэллэр.

АБДь кэмигэр бу сокуону ылынахха, 30 тыһыынча муниципальной дуоһунас суох оҥоһуллуоҕа. Олохтоох бэйэни салайыныы уонна судаарыстыбаннай былаас икки ардыгар боломуочуйаны тыырсыы буолуоҕа. Бу барыта ыһыллыыны, булкууру эрэ таһаарара саарбахтамат. Билигин баһаар, халаан куттала тыһаабыт кэмигэр олохтоох бэйэни салайыы таһымыгар быһаарыллар боппууос сүрдээх элбэх. Дьон ханна тугу боппууоһунан былааска тахсыан буолулар. Онон бу реформа билигин киирэрэ олох табыҕаа суох. Барытын фронтга, кыйыы туһугар биэрэр турар кэммитигэр бу эсперименти тохтотон эриэххэ.

P/S. Хомойуох иһин, Госдума бу этиини ылыммата, онон сокуон салгыы “бульдозер” курдук тобо солоон, бара турууһу...

Итии уулаах дьүүктэ, күрүлгэн — Кыргызстан кэрэ-бэлиэ миэстэлэрэ

Саха сириҥ Суруналыыстарын сойууна төрүттэммитэ 65 сылыгар аһаҕас норуоттар икки ардыларынааҕы VIII пресс-тур кыттыылаахтара (сал. Г.А. Бочкарева) Кыргызстан сиригэр-уотугар сынньанан, күүлэйдээн кэллилэр.

Туризм сайдыбыт дойдута эбит

Марта НИКОЛАЕВА, араадыя суруналыыскатын бэтэрээнэ:

— Кыргызстан 31 куораттаах, 7 уобаластаах. Бишкек куораттан Чолпан-Ата куоракка 5 чаас айаннаан тийдибит. Чолпан-Ата куорат аатырбыт Иссик-Куль күөл биэрэгэр турар. Иссик-Куль аан дойдуга хайалаах күөлүргэ улаханынан 2-с миэстэбэ турар. Муора таһымыттан 1609 м үрдүккэ турар. Улуна 178 км. Аһан иһэн астына көрөбүн. Урут-уруккуттан сынньанар элбэх сонотуоруйдаабынан, базалаабынан аатырар. Аан дойду туристара сайынҥы, күһүҥнү ыйдарга кыайа-хото кэлэн сынньаналлар — ордук ыам ыйын ортотуттан хойуутук сабаланаар эбит. Туристара айылба араастаан онгорбут хайа хапчааннарыгар, итии уулаах дьүүктэригэр, күрүлгэннэргэ сырытыннараллар.

Биһиги сырыбыт “Иссик-Куль уонна халлаанҥа харбаспыт хайалар” диэн бырагырааманан аһаҕас халлаан анныгар киһи олордон ааспытын курдук, петроглиф суруктаах таас саадтан сабаланна. Суруктаах таастар биһиги эрабыт иннинээҕи скифтер уонна гуннар 8–9 үйэлэригэр храмтан хаалбыт. Хайаттан түһэ турар күөл уолан хаалбыт. Ол бэлиэтэ ойуулаах таастар хаалбыттар.

Алтан-Аршан хайа хаспабар туристар сынньана-сынньана тийэллэр эбит. Суола массыына сылдыраыгар уустук. Ол иһин биһигини байыаннай оптообуска олордон илдьэ сырыттылар. Иссик-Куль хайатын хапчааннара итии дьүүктэ уулаахтар эбит. Туристарга анаан бассейнын онгорбуттарыгар онно сылдьан сылаан-ныйдыбыт. Алтан Аршан хайатын хапча-

аныгар сероводородтаах бассейнынҥа сырыттыбыт. Онон ити өттүгэр туристары угуйар сирдэрэ элбэх эбит. 2006 сыллаахха Чолпан-Ата куоракка түрүмүктүр аан дойдугаабы “Сайынҥы Ооньуулар” буолбут. Онон сибээстээн, аан дойду ирдэбиллэргэ эппиэттиир ипподром тутуллубут.

Үһүс сылдыбыт Каракол куоракка араас омук түөлбөлөөн олорон сирдэрэ эбит. Олортон биридэстэрэ кытайдар донган омуктарынын ыалыгар сылдьан, хаһаайка лагмаан тиэстэтин хайдах онгорорун көрдүбүт, дуоһуя аһаатыбыт. Дунганнар 19-с үйэ 2-с аҥарыгар үтүрүллэн, Араассыйа империэтигэр кэлбиттэр. Эмиэ да кытайды эрэри, мусульманскай итэбэллээхтэр эбит. Каракол куоракка туристары түһэрэр юрталарыгар хоннубут. Турист түһэригэр аналлаах усулуобуйа барыта тэриллибит: дуус, аныгылыы туалет.

Төннөн иһэн, Бишкек куоракка олохсуйан олорон 6 саха далбар хотуттарын кытта көрсүстүбүт. Собуруу куоракка үөрэнэ сылдьан, кыргыс уолугар кэргэн тахсан олохсуйбуттар. Бары Киргизияны сөбүлүүллэрин, олохтоох омук үчүгэй майгылаабын ураты тутан кэпсээтилэр. Диаспора салайааччыта Т.А. Исмаилова Сунтаартан төрүттээх, өрөспүүбүлүккэ кизэник биллэр учууталлар династияларын утумнааччы. Математик учуутал быһыытынан Киргизияҕа аата-суола биллэр учуутал эбит. Биһиги сылдыар кэммитигэр кинини үтүөлээх учуутал аатыгар түһэрибиттэр.

Дьэ, ити курдук Киргизияттан олус астынан кэллим.

Үстэ өрөбөлүүссүйэ онгорбут холобурдара сөхтөрдө

Марина ПЛАТОНОВА-Хомпорууна, фрилансер-суруналыыс:

— Ханна даҕаны буоллун, кыргыс омук биһигини сэргээн киммитин ыйыталаһаллара. Сирэйдэринэн араап курдуктар элбэхтэр эрэри, бырааттыы омуктар буоларбытын тоһоболоон үөрэллэрэ. Аттыбытыгар алтыспыт гитпит, юрист үөрэхтээх Чингиз “нэдиэлэнэн саха тылын үөрэтэ эбиппин” диэбит. Кэпсэтэрибин иилэ хабаан ылан, үксүн өйдүүрү.

Хоробор муостаахтара, сыспай сирдээхтэрэ, хой биһин арааһа сыһы, алаас, оннообор үрдүк хайалар быыстарыгар кырыы кырытынан элбэх эрэри, аһатар сирдэргэ ынах этиттэн аһылыктаахтар. Биһиги сонун хой этин сирэи баба баһаам этэ даҕаны, абыахта шашлыкка түбэспиппит.

Сиртэн тахсар итии уулаах источник элбэх. Чомполонон астынныбыт аҕай. Бишкек ортотугар кизһэ уот онон-манан кыламныыр. Онон сылыктаахха, бүддьүт харчытын мээһэ матайдаабакка, суот-учут кытаанах быһыылаах. Бэнси-иннэрин сыаната биһигинин араа-бараа. Хайа хапчааннарын таһыгар туриста-

ры атынан хатааһылатан хамнастанаары эмдэй-сэмдэй өрөҥкөлөспүт уол оҕото бөбөтө мустар. Хотойдору бэркэ үөрэтэн иитэллэр эбит: көрсүө баҕайытык хамаанданы истэллэр.

Дэриэбинэлэргэ тиэргэн аайы фрукта олордор мастара сибэккилээн — кэрэ көстүү! “Сайынын бу бүтүннүү араас өгүнөн тэлгэнэр” дииллэр. Аны туран, барыахпыт иннинэ халлаан туругунан нэдиэлэни быһа былыты, сорох сиргэ курулас ардабы көрдөрөрү эрэри, дыктитик күн-дьыл маанылаан туран биэрдэ.

Кыргыс омуктар олохторо тулсарын туһугар санааларын сатаан этинэр, туруорсар буоланнар, бу үйэбэ үстэ өрөбөлүүссүйэ онгорбут холобурдара сөхтөрдө. Ити аата, “киһилэр түмсүүлээхтэрин, итэбэллэрэ күүстээбин бэлиэтэ” дии санаатым.

Кыргызстанҥа туризм саҥа сайдан эрэрин, айылбатын кэрэтин, дьонун аламабай сыһынын туһунан үтүө эрэ өйдөбүл хаалан, инникитин айан-сырыы угуйан, Кыргызстантан арахтаах буоларым дуу...

Кыргызстанга олорон биір дойдулаахпыт — худуһунньуктар династияларын бэрэстэбиитэлэ

Ия ИМ, Кэбээйи улуһунааҕы суруналыыстар бастакы сүһүөх тэрилтэтин бэрэссэдээтэлэ:

— Бу үтүөкөн дойдуга олохсуйбут саха диаспораларын кытта билистибит, көрүстүбүт. Саха далбар хотуттара дойдуларын үтүө аатын ааттата, үлэли-хамсы сылдыаллар эбит. Кэбээйилэр биір дойдулаахпыт, аатырбыт скульптор П.А. Захаров үөрэнээччитэ, Иннокентьев худуһунньуктар династияларын бэрэстэбиитэлэ, **Ньургуйаана Иннокентьева** миігин ордук интэриэһиргэттэ. Кинилиин атах тэпсэн олорон сэхэргэстибит. Дьокуускайдааҕы П.П. Романов аатынан художественнай училищени, В.И. Суриков аатынан Москубатааҕы художественнай институту кыһыл дьупулуомнаах бүтэрбит, Кыргызстан Худуһунньуктарын сойууһун бырабылыанньатын чилиэнэ. Манна художественнай училищеҕа преподавателлиир аҕалара Н.Н. Иннокентьев — норуодунай худуһунньук, СӨ ускуустубатын үтүөлээх диэйтэлэ, Ньурба Маалыкайыттан төрүттээх, ийэлэрэ Раиса Михайловна Хангаластан тардылаах.

Кыыс, кыра эрдэбэиттэн бу эйгэбэ улааппыт буолан, “худуһунньук буолуом” диэн бигэ эрэллээх улааппыт. Үс аҕас-балыстар: эдьиийэ Мария Санкт-Петербурга И. Репин аатынан художественнай институту бүтэрбит, балта Айталиа В.И. Суриков аатынан институтка үөрэммит. Ньургуйаана Дьокуускайга художественнай училищени бүтэрбит. Кураатара Людмила Даниловна эбит, кини кэргэнэ П.А. Захаров 1-кы кууруска “скульптура, лепка” диэн дьиссипилиинэни биэрбит. Бишкек куоратыгар учууталын скульптуратын көрөн наһаа соһуйбт. Сэбизскэй кэмгэ өрөспүүбүлүкэлэр симпозиумнарыгар Пётр Алексеевич чороонноох саха дьахтарын онгортон хаалларбыт.

Ньургуйаана Дьокуускайга художественнай училищени бүтэрэн, 19 саастааҕар Москубаҕа үөрэнэ барбыт. В.М. Сидоров диэн биллиилээх улуу худуһунньук мастарыскайын бүтэрбит. Кэргэнэ Аскар Турумбековтыын институтка билсиспит. Кини скульптор идэлээх. 3 кыталык кыыстаахтар: Туяра, Айдана

уонна Саине. Бэйэтэ С.А. Чуйков аатынан художественнай училищеҕа преподавателинэн үлэлээбит 19 сыл буолбут. Живопись, уруһуй уонна композиция биридимиттэрин үөрэтэр. Кэргэнин дьэ кэргэнэ эмиэ бары худуһунньуктар, ийэтэ прикладница, Кыргызстан норуодунай худуһунньуга, аҕата карикатурист-график, убайдара, балта эмиэ уруһуйдуулар эбит. Онон төгүрүччү айар талааннаах аймах.

Кыргызстанга 1994 сыллаахха кэлбит. Үөрэбин бүтэрэн кэлээтин кытта, тутта Кыргызстан Худуһунньуктарын сойууһугар ылбыттар. 1995 сыллаахха быыстапкаҕа аан бастаан кыттыбыт, онтон ыла мэлдьи кыттар. Ньургуйаана Николаевна маслянай живописи наһаа сөбүлүүр. Билигин саҥа акриловый кырааскаларын уруһуйдаан көрөн баран сөбүлээбит: “Маслянай живопись уруккуттан сайдыбыт көрүҥ. Оттон акриловый саҥа хайысха, технология, сорох үлэлэри акриловый кыраасканан онгорор ордук. Син биір маслянай живописинан уруһуйдуубун.

Билигин түмэллэргэ улахан тиэмэлээх хартыаналары онгортубун. Урут атылыыр этим, билигин оннук интэриэһим суох. Мин устуруйаҕа суолталаах бөдөн уруһуйдары онгоруохпун баҕарабын, устуруйаҕа киірэрин курдук. Икки сыллааҕыта Максим Аммосов мэтириэтин суруйаммын, быыстапкаҕа кыттыбытым. Күһүн Кыргызстан үбүлүйдээх сылыгар, быыстапкаҕа улахан форматынан кыттары сылдыабын.

Мин Ньургуйаанаҕа, кыраайы үөрэтээчи, бибилитиэкэр уонна суруналыыс буоларын быһыытынан: “П.А. Захаров “Якутка с чороном” (“Гостеприимство”) диэн онгоһугар чороно уонна онгоһук хас да сириэнэмтэрийбитин саҥардан, тупсаран, чөлүгэр түһэрэн биэрэргит буоллар”, — диэн тыл көтөхтүм. Ону куорат мээрин уонна Култуура министиэристибэтин кытта ыкса үлэлэһиэх буолла.

Кыргызстанга биір дойдулаахтарбыт, үтүө санаалаах дьон ортолоругар олороллоро, ситиһиһлээхтик үлэли-хамсы сылдыаллара үөрдөр.

Туристарга туур сыаната удамыр

Ольга НИКОЛАЕВА-Умсуура, бэйиэт:

— Олохторо-дьаһахтара олох үчүгэй. Хайалаах сирдэригэр туризм сайдан аҕай эрэрин бэлиэти көрөбүн. Ордук Иссик-Куль (“Итии күөл”) диэки. Киин сиргэ олорон ыччат сүрдээх сайдыылаахтара көстөр. Хас эмэ тылынан холкутук саҥараллар. Уулуссанан баран иһэн, нуучалыы суруйуу элбэгин үөрэ көрөбүн, ааҕабын. Туһунан судаарыстыба буолан баран уларыппатахтар, оннук хаалбыт. Ленин пааматынньыгын атын сиргэ көһөрөн туруораллар, бырахпатахтар, бэйэлэрин киһилэрин олордубуттар. “Биһиги көҥүлбүтүн ыларбытыгар олук уурбута” диэн билинэллэр эбит.

Айылбаларын харыстылларын сэнээрэ көрдүм. Алтан-Аршан (“Кыһыл көмүс күрүлгэн”) хайа хаспабар баран иһэн, туох даҕаны күөх суох сиригэр

сүөһүлэрин мэчиттэллэрин соһуя көрдүбүт. Дьининэн, аллара куйаара-кэйэрэ биллибэт кизэ истиэп нэлэһиэн сытар ээ. Бу сирдэргэ сылдыарбытыгар 5 күннээх тууру 20 000 солк. атылаһан сырыттыбыт. Манна аһа-үөлэ, көстүүнэйэ, гид сыаната бары киірэр. Икки итии уулаах дьүүктэбэ сырыттыбыт, суртгарга (юрта) хоннубут уонна баай талым остуолга аһаан-сиэн, мааныланныбыт. Онон сүрдээх удамыр сыанаҕа наһаа үчүгэйдик, астына сылдьан, сынньанан, күүлэйдээн кэлибит.

Кэлиэхпит эрэ иннинэ биір дойдулаахтарытын, дьахталлары кытта көрсүстүбүт. Бары киийиһтээн олоролор эбит. Кыргызстанга 20-чэ сыл олорубут уонна олохтоох тылы үчүгэйдик баһылаабыт буоллаһтарына эрэ, кэли дьон граждандствоны ылаллара көҥүлэнэр эбит.

Балаһаны бэлэмнээтэ Саргылаана БАҒЫНАНОВА.

Тиэхиныкэ эмиэ оруолун оонһуур

Экскурсия устуудьуйа гарааһыттан сабаланаар. Уопсайа 40-ча араас кэмнэ онгоһуллубут, киинэбэ уһулар массына баар. Массыналар, эмиэ артыыс курдук, киинэбэ анал оруоллаахтар. Балары гириимниэххэ, “сааһырдыахха”, алдыатыахха сөп. Саахал хартыынатын устарга массына хайа эрэ чааһын алдыаммыт макыатынан солбуйаллар. Оттон дэлби тэптэриини, тимириини устарга үкчү ол массына курдук эрээри, мотуора, иһэ суох көгдөй массынанан тутталлар. Бэлиэтэммит нүөмөрдэрэ суобунан, сэдэх массыналары уулуссаба көрбөккүн. Ити турар гараастарыттан киинэ уһулар сиригэр эрэ баран кэлэллэр.

Гараас биир сэдэх эспэнээтэ – 1964 с. “Гамлет” киинэбэ туттуллубут башня чаһыта. Киинэбэ аарыма буолан көстөр тутууну хаптаһынҥа кумаабыны илитэн сыбааһын (*палье-маше*) ньыматынан онгорбуттар. Ити тутуу өссө хас да киинэбэ туттуллубут. 80 сыл анараа өттүгэр уһуллубут “Золушка” киинэ сүрүн дьоруойа эмиэ кумаабыттан онгоһуллубут киһи саба үрдүктээх дыбарыаска дьолун көрдүү аттаммыта. Оччолорго киинэ устааччылар аҥаардас бэйэлэрин толкуйдарыгар, сатабылларыгар тирэбирэллэрэ. Арааһы толкуйдаан, үгүтү-хайабаһы булаллара.

“Чапаев” киинэттэн сағаламмыта

Бүгүнгү “Ленфильм” – аахсыйалаах уопастыба. **Дириэктэрдэр сэбиэтэрин бэрэссэдээтэлинэн Фёдор Бондарчук** үлэлиир. 1886 с. устуудьуйа сиригэр “Аквариум” диэн саадтаах, тыйаатырдаах уонна эрэстэрээннээх аралдьытар Киин арыллыбыта.

Итиннэ дойду үрдүнэн аан бастагы киинэни көрдөрбүттэрэ. 1896 с. ыам ыйын 16 күнүгэр биир туруоруу антыраагын кэмигэр дыкти көстүү буолбута. Пуойас хаамытын көрдөрөр 40 сөкүүндэлээх француз хамсыыр хар-

Аатырбыт “Ленфильмнэ”...

Бүөтүр I аттаах ойуутунан сабаланаар киинэни хаһыат аабааччылар бары даһаны көрбүккүт биллэр. Ити – 1918 с. тэриллибит киинэ индустриятын биир көһөһөтө – “Ленфильм” устуудьуйа бэлиэтэ. Санкт-Петербург Каменно-островская бэрэспиегэр 4 гаалаах сиргэ устуудьуйа 10 куорпуска 5 павильоннаах, устар, таңар, онгорор, көстүүм, реквизит харайар аарыма сыахтардаах. Устуоруйа элбэх түһүмэбин ааһан, 1700-тэн тахса киинэни таһаарбыт, быйыл үйэлээх үбүлүөйүн бэлиэтиир устуудьуйа күн бүгүн даһаны киинэни, сэрийээли, угуйгу устар, араас тэрээһини ыытар, экскурсия тэрийэр.

тыынатыттан дьон өлөрдүү куттаммыта. Даамалар уңган түспүттэрэ, эписидэрдэр саабылаларын орообуттара, сорохтор таһырдыаны былдыһыттар. Дьон “пуойас үлү көтөн ааһыа” диэн куттаммытара. Ити түгэн кэнниттэн киинэ кэскиллээгин бэлиэтээбиттэрэ. Киинэбэ кэлээчи күнтэн күн элбээн барбыта. Бастагы хартыына көрдөрүлүбүт саалата билигин киинэ устар павильон буолан турар.

“Ленфильм” устуудьуйа быһыытынан XX үйэбэ сайдыбыта. 1914 с. кулун тутар 5 күнүгэр Петроградка Скобелевская кэмтиэт байыаннай-кинематографическай салаа – аан бастагы киинэ баабырыката – тэриллибитэ. Өрөбөлүссүйэ кэнниттэн салаа “Петроградтаабы” диэн ааттаммыта. 1924 с. устуудьуйа урукку “Аквариум” киин сиригэр аҕалыллыбыта. “Ленфильм” диэн ааты устуудьуйа тэриллибитэ 20 сыл буолан баран ылыммыта. Онтон ыла уларыбатах. Ити сыл устуудьуйа иһинэн “Чапаев” диэн бастагы саңалаах киинэ уһуллубута. Ол иннинэ саңата урут-хойут кэлэр, табыллыбатах киинэлэр бааллара. Дыктитэ диэн, саңалаах бастагы киинэбэ ким да кэлбэтэбэ. Биллэрии ыйылыларын умнубут этилэр. Онтон салгыы күннэргэ киинэни көрөөрү дьон уһун уочаракка турбута. Бастагы сылга “Чапаев” киинэни 30 мөлүөһөнтөн тахса киһи көрбүтэ. Сүрүн дьоруой тиллэригэр эрэнэн, хаста да кэлэн көрөөччү элбэбэ.

Аба дойду Улуу сэриитин кэмигэр “Ленфильм” абытаассыйалыыр кылгас ролигы устубута. Онно Чапаев оруолун толорбут артыыс Борис Бабочкин норуоту дойду көмүскэлигэр ыңырыбыта. Былакаада саңа сабаланыыта устуудьуйа сыаналаах малларын Алма-Атаба күрэппиттэрэ. Онно да киинэ уһулла турбута. Ленинградка хаалбыт кинематографистар окуопа хаалларын, уоту умуроалларын быһыгар байыаннай-историческай хрониканы усталлара. **Сэрии кэмигэр “Ленфильм” 359 үлэһитин сүтэрибэ.** Устуудьуйа дьийэтэ улаханлык урусхалламмыта, сорох малларын булбатахтара даһаны. Эрдэ уһуллубут киинэлэртэн “Золушка” эрэ диэн хартыына көрөөччүгэ тахсар дьылбалламмыта. Режиссёр Надежда Кошверова сэрии ыарахан кэмин кэнниттэн дьонго остуоруйаны бэлэхтээбитэ. Устар ууну сомоболуур уус тыллаах остуоруйаһыты “Ленфильм эбэтэ” диэн таптаан ааттаабыттар. Кини хас да остуоруйаны киинэ онгорон таһаарбыта.

50-с сылларга киинэ устуудьуйатын чөлүгэр түһэрэр үлэ ытыллыбыта. Ити кэмнэ диэри устуудьуйа анал бэлиэтэ суоҕа. 1966 с. улахан куонкурус түмүгэр **тэрилтэ худуһунньуга Марина Бологовская “Ленфильм” диэн аныгар суруктаах, прожектор уотугар аттаах Пётр I ыраахтааһы** (“Медный всадник”) ойууламмыт уруһуйа кыайан тахсыбыта.

Былыргыны аныгы солбуйар

Киинэни устууга сүүстэн тахса араас идэлээх исписэлиис үлэлиир. Бастагы түһүмэххэ сынаарыйы суруйааччы турар. Кини үлэтин режиссёр бигэргэттэбинэ, устар бөлөбү сүүмэрдиир. Артыыстан, киинэ элээрэтиртэн сабалаан, таңааччыга тийэ кини талар.

Киинэни устар павильон улахан тутууга майгынныыр. Аныгы киинэбэ декорацияны таһынан көмүүтэр кыра-апыката хото туттуллар. Урут икки лиэнтэни үрүт-үрдүгэр ууран, павильонга уһуллубут дьоруойдары “сүүрдэр”, “көтүтэр” буоллахтарына, билигин ити үлэни көмүүтэр холкутук солбуйда. Киинэ түһүлгэтигэр артыыстар

халлаан эбэтэр от күөх “хромокей” дэнэр түһүлгэбэ оруолларын толоролор. Билигин онто да суох көмүүтэр көмөтүнэн артыыстар ханнык бабарар үйэбэ, кэмнэ, сиргэ баар буолуохтарын сөп. Ол эбэтэр былаһааккаттан ыраппаттар. Оттон көрөөччү санаабатах көстүүтүгэр түбэхэр. Ааспыт кэмнэ олус күүстээх, суостаах лаампалар сырдатар буоланнар, артыыстар гириимнэрэ уулан эрэйдиирэ. Билигин ону диодтаах лаампа солбуйан, үлэ биллэ чэпчээбит. Киинэ саңата кэлин устуудьуйаба уһуллара. Сойуус кэмигэр цензураны ааспака, олоччу атын тиэкиһинэн уһуллубут саңалаах хартыына элбэх.

Киинэни устуу – биир. Салгыы таңгы үлэтэ быһаарар оруоллаах. Биһиги бэлэм хартыынаны монтажёр харабынан көрөбүт. Киинэ биир сөкүүндэтигэр 24 (!) каадыр киирэр. Былыргы устааччылар төһөлөөх килэмизтир лиэнтэни сыымайдыылларын, таңалларын санаан көрүң! Ол быыччык үлэбэ дьахтар аймах эрэ ылсар. “Ленфильм” устуоруйатыгар биир да эр киһи монтажёр суох. Киинэ бэлэм буоллабына, бүтэһик лиэнтэбэ түмэн баран, куоппуйалаан, киинэ тыйаатырдарыгар тарбаталлар. Билингги киинэ сыппараба уһуллар буолан, лиэнтэлээх барыйааны билбэппит.

Аатырбыт Элизабет Тейлор кэлэн уһуллубута

Көстүүм быыстапка – “Ленфильм” биир кизн туттуута. Уопсайа 250 тыһыынча талба таңас хараллан сытар. Киинэбэ анаан худуһунньуктар эскиистэриттэн хамыһыһа талбытын кэнниттэн тигиитэ сабаланаар. Тыһыынча киһиэхэ көстүүм ирдиир режиссёрдар эмиэ бааллар. “Звезда пленительного счастья” киинэбэ биллэр артыыстар Наталья Бондарчук уонна Алексей Баталов, “Соломенная шляпка” хартыынаба Людмила Гурченко, “Пьющие кровь” киинэбэ Марина Влади, о.д.а. кэппит көстүүмнэрэ тураллар. Сэдэх эспэнээт – Голливуд сулуһа Элизабет Тейлор “Синяя птица” киинэбэ уһуллубут түөрт оруолуттан биригэр кэтиллибит дьингнээх Сваровски таастаах былаачыйата. “Человек-амфибия” киинэбэ Владимир Кореневка анаан тигиллибит икки көстүүмтэн хайата сиргэ, хайата уу аныгар уһуллубутун, бэл, устуоруктар быһаара иликтэрэ дыкти. Ихтиандр көстүүмүн киинэ лиэнтэтигэр 10 тыһыынча хатырыгы быһан, илиинэн тикпиттэр. Ити хартыынаттан уу аннынаабы устууну кыайа туттуттара. “Золушка” киинэ

сүрүн дьоруойун толорбут Янина Жеймо 148 см үрдүктээбэ. Кини таас былаастыктан онгоһуллубут 32 кээмэйдээх түүппүлэтэ дьон көрүүтүгэр турар.

Киинэ уһуллуутугар, сүрүннээн, кумаабыттан, туустаах тиэстэттэн, мастан, былаастыктан, кумахтан онгоһуллубут астары тутталлар. Ол кэмчилиртэн буолбатах: дьингнээх ас күүстээх уоту, хаста да төхтүрүйэн уһуллууну тулуйбат. 1956 с. тахсыбыт “Старик Хоттабыч” киинэбэ артыыс Николай Волков биир иһит моруосунайы сиэхтээбэ. Бастаан дьингнээх моруосунайтан сабалаабыттар. Тон ас түргэнник ууллара биллэр. Артыыс күөмэйэ даһаны ыалдыбыт. Онуоха сыырдаах издьэгийнэн солбуйбуттар. 20 устууканы сиэн баран, Волков кэлин ити аска, саараама, чугаһаабатах. Быыстапкаба Хоттабыч сэлээппэтэ эмиэ баар.

Киинэбэ анаан тэриллибит куорат

Устуудьуйа ыскылааттарыгар киинэбэ туттуллар **95 тыһыынча биридимизт** баар. Түмэлгэ уһуллар хартыынаба мал барыта таска таһаарыллан, куоппуйа маллар туһаныллаллар. Маастардар судургу матырыйаалтан дьингнээх малтан итэбэһэ суох үкчү гына онгороллоро сөхтөрөр. Киинэ этикиэтинэн, ологро артыыстар эрэ ологор, туттар бырааптаахтар. Сорох хартыынаба “Аквариум” тыйаатырын сабаттан туттуллар маллары эмиэ туһаналлар. Аатырбыт “Би-Би-Си” устуудьуйа Санкт-Петербурга “Война и мир” киинэни уһуларыгар устуудьуйа ол кэмнээбэ таңаһы-сабы, малы уларсыбыта.

“Приключения Шерлока Холмса и Доктора Ватсона” киинэбэ туттуллубут малларынан онгоһуллубут кэбиниэт болбомтону тардыан тардар. Аангыйа ыраахтаабыта Елизавета I Шерлок Холмс оруолун толорбут артыыс Василий Лихановка анал бириэмийэни туттарбыта.

Петербург куорат киинэни устарга декорациятынан олус сөп түбэхэр. “Русский ковчег” диэн хартыына 2003 с. Эрмитажка уһуллубут. Үс ый курдук эрэптэиисийэлээн баран, дыбарыаһы түүн хатаан, устуу сабаламмыт. 2 тыһыынча киһи ол сабанаабы таңаһы таңныбыт, устуоруйа малларын макыаттар солбуйбуттар. Камера биірде эрэ холбоммут уонна арахсыбыт. 1 чаас 27 мүнүүтэ устата артыыстар камераба эрэ анаан үлэлээбиттэр. Ити биір эрэ устуунан кыаллыбыт улахан уонна сэдэх үлэ буолар.

“Ленфильм” устуудьуйатынан хаама сылдьан, кыра эрдэхпиттэн элбэххэ ииппит-үөрөппит биллиилээх киинэлэрбит ити истиэнэлэргэ уһуллубуттары киһи итэбэйбэт даһаны.

Модун Арасыйыа устуоруйатын араас көрчик кэмин, умнуллубат түгэннэрин, аатырбыт артыыстарын киинэ лиэнтэтигэр үйэтиппит улуу устуудьуйаба уруй-айхал буоллун!

**Оксана ЖИРКОВА,
Санкт-Петербург.**

АРТЕРИАЛЬНАЯ ГИПЕРТОНИЯ: биир ыарыһах устуоруйата

Ыам ыйын 17 күнэ – Үрдүк хаан баттааһынын утары охсуһуу күнэ

Бииги артериальной гипертензия туһунан Дьокуускай килииньикэли балыһатын кардиолог-бырааһа Амгалена Кузнецова-лыын кэпсэтэбит.

– Артериальной гипертензия диэн тугуй?

– Өскө киһи дабылыанньата мэлдьи эбэтэр сотору-сотору үрдүүр-тахсар буоллабына, ол аата, бу – артериальной гипертензия көстүүтэ. Ол – тымыр (сосуд) эркиннэригэр хаан онгорор баттааһынын ааттыыллар. Бу дабылыанньа үөһэ (систолической) уонна аллараа (диастолической) кыраныссалардаах уонна уртуут миллиметрдинэн кээмэйдэнэр. Куттала суобунан, 140/90 мм урт.ост. тэннэһэр артериальной дабылыанньа аабыллар. Онтон үөһэ табыста да, ол нурманы ааһар, сэрэхтээх көрдөрүү диэн буолар.

– Гипертензия тугуохтан, тобо үөскүүрү, Амгалена Михайловна?

– Үксүгэр төрүөтэ биллибэккэ хаалар. Бастаан сабаламмыт (первичная) гипертензияны эмтииргэ үөскэтэр төрүөтүн суох гыны уонна кэмгэр онгоһулар табылыакката суох эмтиир сүрүн оруоллаах. 10% түбэлтэтигэр гипертензия атын ыарыыны кытта олорсон, үөскүүр (симптоматическая артериальная гипертензия) эбэтэр ханнык эрэ эмтэри иһии содула буолар.

“Дабылыанньа” диэн тыл кэннигэр тугу турарын хаһан да санаабаппыт. Ону баара, бу “давить” – “батыр” диэн тылтан ситимнээбэ кестө сылдьар. Ити өйдөбүлэ артериальной гипертензияны кытта сибээстээх.

– Артериальной гипертензия үөскүүрүгэр өссө тугу төрүөт буоларый?

– Маны дьон барыта билиэхтээх: туустаах, аһы аһылык, буортулаах дьаллыктар, бэрдэ суох утумнааһын (өскө төрөппүттэргиттэн биридэстэрэ даҕаны дабылыанньалаах буоллабына), атеросклероз (тымыр эркиннэригэр холестерин олорон киртийэр), уйулба нобурууска, истириэс – бу барыта дабылыанньаны үрдэтэр төрүөккэ кирирсэр. Аны дьон олус уойда, ону кытта олох хамсаммат, күнү быһа олорон эрэ үлэлиир. Ити барыта эмиз гипертензия үөскүүрүгэр төрүөт буолар.

Сиэри таһынан улахан истээх, уойбут-топпут дьон – бу сүрэх-тымыр кутталлаах ыарытыгар бастакы “хандыдааттар”.

– Киһи тугу эмэ уларытыан сөп дуо?

– Утумнааһыны уонна тулалыыр эйгэни киһи ылла да уларытар, көннөрөр кыаба суох эбит буоллабына, аһылыгы, олобу-дьаһабы бэрээдэктэнэр, бэйэни көрүнэр – киһи кыабын иһинэн. Кини ону баҕарыан эрэ наада. Икки бастакы кутталлаах факторы да, бэйэни көрүнэн, профилактиканы тутуһан сырыттаха, кутталларын аччатыаха, ситиһиэххэ сөп. Ошон гипертензияны/хаан баттааһынын сэрэтии туһунан бириинситтэри билэн, ыары дириинтирин тохтотуохха, киһи тургун чэпчэтиэххэ, ыары бэргиириттэн быһаһыаха сөп дии саныбын.

– Гипертоник буолбат, дабылыанньа буулаабатын туһугар тугу гынабыт? Дьэ, быраас киһи, тугу сүбэлиэн этэй?

– Артериальной гипертензияны эмтирдээбэр, эрдэ сэрэппит быдан чэпчэки диэн өссө төгүл хатылыбыт. Бу ыарыыны сабалана, ханнык да симптом (бэлиэтэ) кестө илигинэ билэн, бохсор наада. Сүрүннээн, ыарыһаха икки эбэтэр онтон да ордук, кутталлаах төрүөт баар буоллабына, киһи мэлдьи кэтэнэ-манана сылдьыахтаах. Быраас тугу сүбэлиэбитин, анаабытын барытын толоруохтаах. Кардиологка, учаастак бырааһыгар сыл аайы биридэ хайаан да көрдөрөр, профилактиканы барар наада. Бэйэбиттэн атын ким да эн доруобуйаҕар кыһаллыа суоҕа. Эмтэммэккэ сылдьан баран, инбэлиит буолар, ыарахан ыарыыга ылларар тугу үчүгэйдээбэй?

Артериальной гипертензия – бу сүрэх-тымыр систиэмэ-Атин биир саамай тарбаммыт ыарыыта. Бу ыарыыттан улахан дьон 1/3 эрэйдэнэр. Сааһыран истэх аайы ыарыы 65 үөһэ саастаах дьон 50–65%-нын ылар. Үрдүк дабылыанньа куттала диэн, болбомто уурбакка сырыттаха, бу ыарыы сүрэх, тымыр ыарыыларыгар тиэрдиэн, киһи олох эдэр сааһыгар инфарктаан эбэтэр инсуллаан өлүөн сөп. Кэнники оннук өлүү төһөлөөх эдэр дьону илдьэ барбытын истэ-билэ сылдьабыт.

Онон бу сырыыга биир ыарыһах холобуругар ыарыыны кэтээн көрүүхпүт.

– Сэрэтэр үлэбэ тугу кириэрий?

– Артериальной гипертензияны сэрэтэр үлэ бастакы уонна иккис сүһүөххэ араасар. Бастакы сүһүөх профилактика диэннэ – ыарыыны уопсай сэрэтии кирирсэр. Ол эбэтэр, ыарыыны сэрэтии быраабылатын артериальной дабылыанньалара нурманы кэспэт, доруобай дьон тутуһуохтаахтар. Бу сэрэтэр үлэни ытар кэмгэ кутталлаах бөлөххө кирирсин сөптөөх дьон көстөн, кинилэргэ үрдүк дабылыанньа кутталлаах дьайыны онгоро сылдьара көстөн, ол содулун тохтотуохха сөп.

Ону таһынан уйулбаа онгоһулар истириэс, нобурууска баар эбит буоллабына, ону көннөрөр наада. Эрэсими тутуһуу, хамсаны, физкультура, сөптөөх кедьүүстээх аһылык, буортулаах дьаллыктан akkaастаны, ыйааһыны түһэри – барыта сэрэтэр үлэбэ кирирсэр.

– Оттон киһиэхэ номнуо “артериальной гипертензия” диэн диагноһы турорбут буоллуннар?

– Манньк диагноһы киһиэхэ эрдэ, бу иннинэ турорбут буоллаһтарына, сүрүн сорук – ыарыы бэргиирин бохсуу. Эмтээһин (тэрэпийэ) комплексы икки сүрүн компоненттан турар: медицина суох эмтээһин уонна эмтэргэ олобуран. ыарыыны эмэ суох сэрэтиигэ бэйэни хонтуролланы, туругу тупсары кириэр. Онтон эмтэнии булгуччу быраас хонтуролунан барар. Дабылыанньа 4–6 ыйынан оннун булар.

Ыарыһах устуоруйатыттан

Быраас Д. диэн кардиология салаатыгар сыппыт эдэр киһи ыарыытын устуоруйатын билиһиннэрдэ. Эппипит курдук, билигин олох эдэркээн эр дьон охтон түстүлэр да, инфарктаан, инсуллаан, “ол дойдулаан” хаалар түбэлтэлэрэ үксээбитэ дьиксиннэрэр. Тоҕо маньыгый? Эр дьоммутун ыарыыттан хайдах сэрэтэбит? Бырааһы истиэххэ.

– Бу ыарыһах биһиэхэ “гипертоническая кризтээн” кирибитэ. Бэйэтэ этэринэн, урут хаһан даҕаны артериальной гипертензияҕа ыалдыбатах, онон дабылыанньатын кэмнэммэт эбит. Биридэ эмэ төбөтө ыарыйдабына, кэмнэннэһинэ, АД 160/90 тийиэр эбит. Оччоҕо, бэйэтэ этэринэн, кулгааҕар тыал “иһиэрэргэ” дылы, кэтэбэ тардан ыалдьар, сылаабайдыр эбит. Оннук биир үксүн үлэтигэр

көрдөрбүт.

Ис уорганнарын УЗИ-та гепатомегалиялаабын, быарын паренхимата уларыһылаабын көрдөрбүт. Диффузная уларыһыы нооругар эмиэ баар эбит.

Хаанын көрдөрүүтэ: барыта нурма иһинэн. Биохимия анаалыһа уопсай холестерин 6,1 ммоль үрдээбитин, липопротеид (ЛПНП) – 3,68 ммоль/л кыччаабытын көрдөрбүт.

Офтальмоскопия ангиопатиялаабын уонна пресбиопиялаабын көрдөрбүт.

Ыарыһаха “Гипертоническая болезнь II стадии. Артериальная гипертензия III степени с III (высоким) риском сердечно-сосудистых осложнений. Гипертрофия левого желудочка. Ожирение I степени. Атеросклероз брахиоцефальных артерий. Дислипидемия. Ангиопатия сетчатки по гипертоническому типу и пресбиопию” диэн диагноһа туруоруллубут.

Анаммыт эмтэрэ:

- Т. Канделартан – 16 мг сарсыарда.
- Т.Розувастатин – 10 мг кизһэ.

Сэттэ хонугунан туруга тупсан, дабылыанньата чөлүгэр түһэн, ыарыһах дьэтигэр тахсыбыт. Салгыы олорор сиринэн амбулаторияҕа эмтэниэхтээх уонна кэтээн көрүүгэ сылдьыахтаах. Күн аайы сарсыарда уонна кизһэ дабылыанньатын кээмэйдэниэхтээх уонна сурунан иһиэхтээх (Күннүккэ). АД 150/100 мм урт.ост. үрдээтэбинэ, 25 мг каптоприл иһэн баран угууохтаах.

Ону сэрэгэ пациенгга манньк “эмэ суох” эмтэниини анаабыттара:

- 10-с №-дээх дьийэтэни тутуһарга, балаансааламмыт, сөптөөх аһы аһырга;
- тууһу сууккаҕа 5 млг диэри аһыа-тарга;

– күнүгэ 1,5 литирэттэн итэбэһэ суох ууну иһэргэ;

– хамсанарга, физкультуранан дьарыктанарга, сэрээккэлииргэ, күнүгэ 10000 аһыаҕа суох хардыыны онгорорго, чэбдик салгынгга сылдьарга;

– табахтан уонна арыгыттан akkaастанарга!

Тугу баар этиллибит эрэкэмэндээс-сийэни барытын тутуспутун түмүгэр бу уол үс ыйынан көрдөрүүтэ тупсубут, сүрэбин хангас өттө улааппыта аччаабыт, липиднэй профилын көрдөрүүтэ тупсубут, ыйааһына 3 киллэ түспүт.

Ити курдук, кэмигэр сабаламмыт тэрэпийэ уонна сөпкө ытыллыбыт иккис сүһүөх сэрэтэр эмтээһин сыалы ситиһэр кыах бириэттэр.

Өйдөө! Дабылыанньаны таһаарбакка, биир таһымга тутан, сүрэх-тымыр ыарыларыттан көмүскэнэбин.

PS.: Бу эмтэр чопчу ыарыһаха анаммыт буолан, маны үтүктүмэн, быраас анабылынан эрэ эмтэниҥ!

Зоя ИГНАТЬЕВА.

Түһэр-тахсар...

Дабылыанньата аһара түһэр-тахсар сорох дьонго тугу да эмтэнии көмөлөспөт курдук.

Тоҕо оннук буоларын кардиолог Анна Корневич быһаарар:

– Сорохтор мэлдьи эмтэнэллэр, үчүгэй эми иһэллэр эрэри, туруктара тупсубат. АД-лара син биир түһэр-тахса турар. Кинилэр ону хонтуроллуу сатыыллар, мэлдьи кэтэнэн, долгуйаллар. Оттон ол инниттэн аһара долгуйан, киһи хааныгар адреналин уонна кортизол кириэр. Онтун дабылыанньаны үрдэтэрэ биллэр буоллаҕа. Онон ыарыы төрүөтэ киһиэхэ бэйэтигэр баар диир сөп. Бу биир үксүн – уйулбаны, истириэни, санааны-оноону кытта сибээстээх. Онон киһи куһаҥан эмоцияны иһигэр тутта сылдьар буолла да, ол киһи уорганнарыгар охсор. ыарыыны оннук быһаарыаха сөп. Онон ыарыы төрүөтүн көрдүүр буоллаха, итинни эмиз аахсар наада. Итиннэ кардиопсихолог эбэтэр психолог көмөлөөх буолуоҕа. Дабылыанньа түһэр-тахсар буоллабына, булгуччу эмтиир бырааска көрдөрөр наада.

Бэлэмнээтэ Нина ГЕРАСИМОВА.

САЙА: “Барыта баар этэ...”

Саха норуодунай суруйааччыта, тапталлаах бэйиэтэ Наталья МИХАЛЕВА-Сайа бу күннэргэ үбүлүйдээх төгүрүк сааһын бэлиэтээн, дьонугар-сэргэтигэр, күндү көрөөччүлэригэр УРАТЫ айар түһүлгэтин бэлэхтээри дол- гуйар, бэлэмнэнэр. Эрэдээксийэбэ ынгыран кэпсэттим. Чугастан аан бастаан көрүүм, билсиһим. Урут мээни ха- рахтаан көрбөтөх, айах атан кэпсэппэтэх далбар хотунум.

Сэһэргэһиибит хаппахчытын арыяабын, тус олобор наһаа орооспотум. Бачча сыллар тухары суруллан кэллэ ини, кэлбэтэ ини...

– **Төрдүгэр-уускар айар талаанна- ахтар бааллар дуо?**

– Михалевтар аймах бастакы сүрэхтэммит киһибит Муостаах Сыл- ғылаах Мордьуос Өлөксөй диэн эбит. Киниттэн “Кинээс ууһа” диэн Өктөөп өрөбөлүүссүйэтэ буолуор диэри, Түбэй нэһилиэгэр кинээстээн олорбут удьуор тахсар. Сэниэ буоланнар, 19-с үйэбэ уолаттара, кыргытара үөрэхтэммиттэр. Онон үөрэххэ дьобурдаах буолуу, сурук- бичик үлэтигэр сүгүрүйүү хааммытыгар баар. Сизэйэ уонна Түбэй оскуолалара биһиги абаҕаларбыт ааттарын сүгэллэр.

Биир абаҕабыт, **П.И.Михалев**, Ир- кутскайдаабы учууталлар сэминээри- йэлэрин бүтэрэн, Бүлүү сүннүүгэр үөрэбирии сайдыытыгар үлэлээбитэ. Онтон өрөбөлүүссүйэ долгуннаах кэм- нэрэ үүммүттэригэр, саха норуотугар көңүлү, үөрэби, сайдыыны эрэннэрэр саҥа былааһы уруйдуу көрсүбүт интэ- лигиэннэртэн биридэстэрэ буолбута. 1922 сыл бүтүүтэ, 1923 сыл саҕаланыыта буолан ааспыт Бүтүн Саха сириин Сэби- эттэрин сийиэстэригэр Бүлүү уокуру- гуттан кыттыыны ылбыта. М.К.Аммосов, И.Н.Барахов, П.А.Ойуунускай баар бил- лэр хаартыскаларыгар ЯЦИК чилиэнин быһыытынан кини эмиэ баар. 1931–34 сс. Москубаҕа САССР бэрэстэбиитэлинэн таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Сэрии сыл- ларыгар Москубаҕа “Главсераморпуть” тэрилтэбэ үлэли илорон, сэлликтэн өлбүтэ. Ити аҕам аҕатын өтүтүнэн.

Оттон аҕам ийэтин ийэтэ Кыыл Уола Сэргэй Сибиэрэп ийэтин кытта биир- гэ төрөөбүттэр. Михалевтартан элбэх учуонайдар, биллиилээх суруналыы- стар үөскээбиттэрэ. Холобур, успуорт суруналыыһа **Вячеслав Степанов, Галина Нельбисова** уонна кини бииргэ төрөөбүттэрэ **Надежда Егорова-Намы- лы**, убайдара **Валериан Николаев**. Аҕам соботох балтытан оҕолоро эмиэ саха айар эйгэтигэр биллэн-көстөн эрэллэр. Оттон таайбыт **Алексей Тимофеев** – сэрии иннинэ айан-суруйан иһэн, эмиэ сэлликтэн суох буолбут бэйиэт. Кини хоһоонугар суруллубут “Таптыбын көбөрөр халлааннаах” ырыаны бүтүн өрөспүүбүлүкэ хуорунан толорор кэм- нэрэ баара. Бу ситиминэн **Күндэлиин** аймахтыбыт. **М.Н. Тимофеев-Тереш- кин** эмиэ чугас аймахпыт буолар. Оттон ийэм аҕатын өтүтүнэн биһиги түөлбэбэ дүрбүйэн ааспыт дүнгүрдээх улуулар бааллар. Төрдүм-уһум туһунан баччабы диэри ким да соччо ыйыталаһа илик, ол иһин ити сийилии собус кэпсээтим.

– **Умнуллубат суолу хаалларбыт кинигэлээххин дуу?**

– Оскулаба бастакы кылааска аҕам бииргэ төрөөбүт балтын кыһа, балыс- дьүөгэ буолар Ириналыын (билигин **И.Харайданова-Сөгүлдүйэ Чээлэй** диэн аатынан айар суруйааччы) бииргэ кирибиппит. Кинилиин Түбэй оскуола- тын бибилиэтиэкэтин кинигэтин барытын ааҕан бүтэрэн баран, “саҥа кинигэ баар дуо?” диэн ирдэһэн тийиэр этибит. Үксүгэр саҥа кинигэ суох буолан, урут ааҕан сөбүлээбит кинигэбинин хос улар- сан, “эмиэ маны ыллыбыт” дии-дии, дьизилиирбитин өйдүүбүн. Ол сылдьан, “Төрөөбүт дойдугун төһө билэбин?” диэн ааттаах ытыс саҕа, күөх өгнөөх, таһыгар оҕо сирэйэ ойуулаах кинигэбэ түбэһэн турабын. Онон саха диэн омук түгү былыр Азия киэн истиэпэригэр тахсан, атта- ах сэриитинэн аан дойдуну дьыгитэ хамсаппытын туһунан сирэйинэн дуу, таайтара дуу суруллубут этэ. Эмискэ, хайдах эрэ салгын арылларга дылы гым- мыта, күнгэ күлүмүрдүү килиэ тимири танастаах аттаах боотурдар субу кимэн кэлбиттэрин курдук буолбута.

Мин кырдьык, ол көстүү ортотугар долгуйа, сөбө-махтайа, ол тийыс си- рэйдээх, үгүү-батас тутуурдаах, туох эрэ күүстээх соругу толороору эрдээх

хааннарын ылыммыт дьону одуулуу ту- рар курдук этим... Өйдөнөн кэлбитим, бибилиэтиэкэбэ кинигэбин туһунан турар этим. Кэники элбэх үчүгэй ки- нигэни аахпытым эрэри, оннук илэ бааччы турукка киллэрэргэ түбэһэ илик- пин. Ити кинигэни булан хос көрүөхпүн баҕарбытым ыраатта: ханнык иччилээх санаа дуу, ханнык уус-уран тыл дуу оҕочоос бэйэбин ол курдук долгуппута буолла? Күннээби түбүккэ үтүрүйтэрэн, ити баҕабын толорбокко сылдьар эби- пин санаттым.

Наталья – оҕо сааһым өйдөбүлэ, Сайа – айар эйгэм

– **Ханнык ааты бэйэбэр чугастык ылынабын? Сайа эбэтэр Наталья?**

– Оҕо сылдыаммын Наташа диэн ааппын сөбүлүүрүм. Ити аҕабынан эбэм Натаа аатын миэхэ биэрбиттэрэ. 1981 сыллаахха Хабаровскайдаабы култуура институтугар “култуурунай сырдатар үлэ методист-тэрийээччитэ” идэбэ үөрэнэ кирибитим. Бөлөхпөр соботох саха этим. Онно: “Тоҕо бэйэбит сахалы ааккыт суобуй?” – диэн ыйытталларыгар аан бастаан түбэһэн, аат туһунан толкуйдуур буолбутум. Хата, “Маша, Оля, Иван аат- тар эмиз нууччалы буолбатахтар – ити христианскай ааттар” диэн тобулан таһаараммын, хардарсар буолбутум уон- на “кырдьык да, омук бэйэтин тылынан ааттаныахтаах эбит” диэн сахалы аакка баҕарбытым.

Айар эйгэбэ үктэнэрбэр, өрөспүү- бүлүкэ таһыгар үөрэммит буолан, су- руйааччылартан кими да чугас билбэт, урут ханна да хоһоон ытан көрбөтөх, бэчээттэммэтэх киһи этим. 1987 с. “Эдэр коммунист” хаһыат тэрийбит ли- тературнай күрээбэр кыттарга сана- нан, тобус хоһоону уонна биир кылгас кэпсээни сахалы аатынан илии бат- тыахпын баҕарбытым эрэри, “ханна да биллибэтэх киһини атын аатынан булан ылыахтара суоҕа” диэн курдук кэнэн са- нааттан бэйэм ааппынан ыппытым. Ити саҕана, бука, Сайа диэн аат өйбөр кэлиэ суоҕа эбитэ буолуо. Онон кэнэн буолуу ардыгар туһалыыр. Эмискэ хаһыакка мин хоһооннорум “Эдэр суруйааччылар мун- nyaхтарын көрсө” диэн төбөлөөх, хайбал тыллардаах бэчээттэнэн дьэрэлийбит- тэрэ. Бииргэ үлэлиир кыргыттарым: “Үкчү эн курдук ааттаах кыыс хоһоонноро хаһыакка тахсыбыттар, аймаҕың дуо?” – диэн ыйыппыттарыгар, хайаахпы- ный, “ити мин” диэн билиннэбим дии. Айымньыларбын хаптаҕай кулгаахтаахха эппэккэ, хара харахтаахха көрдөрбөккө, кимтэн да сүбэлэппэккэ ыппытым. Хата дьүөгэлэrim “ол иһин даҕаны, эйигиттэн туох эрэ тахсыахтаах этэ” диэн эрэллээх эбиттэрин истэн соһуйбутум.

1994 сыллаахха бастакы **“Тыллы”** диэн ааттаах кинигэм тахсыбыта. Кинигэ- бин таһаарарбар, “сахалы ааттаныбын” диэбиппин, **Моисей Ефимов**: “Тоҕо эмиэ ол сахалы ааттана сатаатың? Бэйэң да араспаанньан ураты собус, киһи өйүгэр хатанар. Улахан бэйиэттэр бары бэйэлэрин ааттарынан сылдыаллар: **Сэмэн Данилов, Леонид Попов, Иван Гоголев, Бүөтүр Тобуруокан**”, – диэн холобурдаата. Ол эрэри мин ол саҕат- тан бэйэм толкуйдаабыппынан, “сөптөөх” диэбиппинэн салайтарар, ис турукпар улахан өһөс киһи буоллабым. “Сахалы ааттанар ыраллах этим, ону толорор тобоос кэллэ”, – диэтим. Дьэ, ити курдук “САИА” диэн аатым бэйэтэ хантан эрэ тийиэн кэлбитин ылынаммын, бастакы кинигэм таһыгар туруорбутум. Ол ааппын дьонум-сэргэм бары наһаа үчүгэйдик ылыммытара. Онон билигин үксүлэрэ Сайаттан атыннык ааттаабаттар, Наталь- ябын умуннарыах да курдуктар.

Онон Наташа, Наталья оҕо саа- һым өйдөбүлэ, үлэм-хамнаһым өттүгэр сылдьар, оттон айар эйгэм барыта – САИА.

“Однажды проснулась знаменитой”

– **Ол аата, эн “эмискэ биллиилээх буолбутум” диір кыахтаах эбикин?**

– Маны уруккуттан мэлдьи кэпси- бин. Улахан сонун буолбатах. 1987 с. “Эдэр коммунист” хаһыат күрэйигэр кыт- таммын, эдэр суруйааччылар XIII Сүбэ мунньахтарыгар ынгырыллыбытым. Бу, билигин санаатахха, устуоруйаҕа ки- ирэр, сүрдээх суолталаах мунньах эбит. Бастакытынан, саха суруйааччылара икки аңыы хайда иликтэринэ “литэрэти- ирэбит кэскилэ” диэн тэрийбит бүтэһик мунньахтара. Иккиһинэн, ол саҕана саха сэбиэскэй литэрэтиирэтин чулуулара үгүстэрэ тыыннаахтар, эдэр суруйа- ачыларга тылларын-өстөрүн тиэрдэр, сатабылларыттан үллэстэр, сүбэлиир- амалыыр сэминээрдэри бэйэлэринэн салайбыттара.

Амма Аччыгыйа, Болот Боотур курдук баараҕай дьоннуун анаан- миннэн көрсүһүүлэр буолбуттара. Кинилэр онно эппит хас биридди тыллара билингэ диэри мин кул- гаахпар иһиллэллэр, айар үлэбэр суолдьут сулус буолаллар.

Ол мунньахха Намтан сылдьар Анна Парникова-Сабарай Илгэни кытта “мун- nyaх арыыытынан” буолбуппут. Оч- чолорго баара-суоҕа 21 саастаахпын. Хаһыаттан, араадьыйаттан, тэлэбиидэн- ньэттэн кэлэн интервью бөбөтө ыла са- тыыллар. Тугу да, кими да билбэппиттэн мин кыбыстабын аҕай. Суруйааччылары айымньыларынан, суруналыыстары суруйууларынан, биэриилэринэн эрэ билэбин. Онтон бу дьынгнээх бэйэ- лэринэн сылдыалларын саҥа көрөр буоллабым. Тэлэбиидэннэбэ быһа эпииргэ ынгырыттарыгар, олох да из- дэйдим. Онон көстөргө бэлэмэ суохпун, Сунтаарга көтөр билиэттээхпин диэн куотунан, кыттыбатабым. Онон Сабарай Илгэлээх уһуллубуттар этэ. Очкоттон баччабы диэри барытыгар баар буолан иһэр табыллыбатын тохтотор испэр “туох эрэ баар”. Уруккута ханна да иһилибэтэх-биллибэтэх киһи дойдубар кэллэбим утаа – туох баар хаһыакка мин сирэйим тахсар. Араадьыйаҕа эмиэ мин туспунан. Онон тэлэбиидэннэни тохтоппутум сөп эбит. Онон “Однажды проснулась знаменитой” диэн турук ми- эхэ баар этэ диір кыахтаахпын. Почта үлэһиттэрэ “Сунтар, Михалевои Наталье” диэн аадырыстаах суруктары көтөбүнэн миэхэ таспыттара. Ол курдук, тобус хоһоонунан, биір кэпсээнинэн билли-

илээх буолбут киһиэхэ, көмүөл мууһун курдук тобо солоон, хоһооннор ааннаан кэлэн барбыттара.

– **Ханнык Сойууска бааргыный?**

– Билигин кимнээх эрэ Сойуустан тахсан бараннар, Суруйааччылар биір сойуустара ыһыллыбыта диэн курдук өйдөбүл баар. Ол эрэри, ити арахсыы улахан дойдубут – Сэбиэскэй Сойуус ыһыллыыттан төрүүттээх. Арассыыа Сэбиэскэй Сойуустан тахсыбытын кур- дук, ССРС Суруйааччыларын сойууһуттан бастаан Арассыыа Суруйааччыларын сойууһа тахсан барбыта. Хаалбыттар “бэ- лиитиктэр, баҕар, араҕыстыннар, оттон суруйааччылар аныгы сийиэспитигэр ди- эри тутуһан хаалыабын, сийиэскэ инники хайдах буоларбытын быһаарынабын” диэн көрбүттэрэ да, оччотообу көңүл тыал охсуута күүстээх буоллаҕа. Ол түмүгүнэн, Арассыыа суруйааччыларын Сойууһа уонна урукку ССРС соробун түмсүүтэ – суруйааччылар Норуоттар икки ардыларынаабы Соообществолара (МСПС) баар буолбуттара. Саха сири- гэр эмиэ ити икки түмсүү филиаллара тэриллибиттэрэ.

Миэхэ 1994 с. “Сэбиэскэй Сойу- ус Суруйааччыларын сойууһун чили- энэ” диэн киниискэни биэрбиттэрэ. Онон Моисей Ефимов күлэ-күлэ: “Мантын “раритет” буолуоҕа. Со- тору кэминэн саҥа киниискэлэр кэлиэхтээхтэр. Онооха диэри маны өйгөр-санаабыр хаалар ғына илдэ сырыт. Устуоруйаҕа хааларга бу са- амай үчүгэй өйдөбүннүк буолуоҕа”, – диэбитэ. Ол киниискэм билигин да баар, кырдьык, сэдэх докумуон буолла.

Оччолорго “убайдар” талаанна- ах эдэрдэри бэйэлэригэр тардаллар эбит. Миигин **Софрон Данилов** ыңгыра сылдыбыта. **Далан Эдуард Соколов** нөңгө “биһиги Сойууспутугар киір” диэн суруйа сылдыбыта. Айар эйгэбэ киһи бастакы алгыһын ылбыт киһитин тутуһар сизэрэ баар. Онон миигин тустаах сэминээригэр көрөн ырыппыт, үрдүктүк ааттаабыт **Моисей Ефимов** Сойууһугар киірэрим биллэр этэ. Ол саҕанаабы санаабар бу суруйааччылар арахсыы- лара быстах көстүү, сотору олох оннун буллабына, суруйааччылар эмиэ бары бииргэ буола түһүөхпүт дии саныыр этим. Икки аңыы буоларбыт соччото суоҕа миэхэ тутта көстүбүтэ: тус-туһунан мунньахтыырбыт быһыытынан, улуустан кэлэн куоракка 2–3 эрэ хонон барар киһи атын сүгүрүйэр суруйааччыларбын кытта чугастыы кыайан алтыспатабым. Ол ми- эхэ суруйбут Даланы да кытта, “Манган хаар” диэн кэпсээммин биір мунньахха хайбаан истибит Суорун Омоллооммун да кытта. Билигин да итинник көстүү салбанан барара хомолтолоох.

Саҥа суруйар дьон аҕа суруйааччылар

такайыыларын хайаан да истиэхтээхтэр, истэригэр ингэриниэхтээхтэр. Холобур, мин **Амма Аччыгыя**: “Дьэ, билигин кырдык табыста дии-дии эрэпириэссий-элэммит дьон дыалата бөбө хостонон эрэр. Оттон биһиги сэбиэскэй олобу туойан, туругурдан кэлбиппит. Мин икки харахпынан көрбүт киһи буоларбынан этэбин – икки өттүттэн кыыллыыы баар этэ. Эһиги, эдэрдер, кырдыгы суруйа сатаан, орто сүннүн тутуһан, ким да диэки буолбакка. Суруйааччы диэн оннук буолуохтаах. Оттон биһиги сэбиэскэй ирдэбил быһыытынан суруйдаахпыт. Билигин эһиги көнгүл кэм оболоробут. Бары өттүнэн үөрэтэн баран суруйар буолун. Биһиэхэ оннук кыах бэриллбэтэбэ”, – диэн эппитин умнубаппын. Мин итини билигин документальнай киинэлэри онгоро, устуруйаба сыһаннаабы суруйа сылдьан өрүү өйдөөн кэлэбин. Хайдах эрэ **Амма Аччыгыя** мин үрдүбэр олорорун курдук санаан, тула өттүттэн үөрэтэн, кырдыгынын булан, дьонго тиэрдэргэ кыһаллабын.

Арахсыбыт билингэ диэри барыттан литэрэтиирэбэ санга кэлэр ыччат кытта хайдыспытынан кэлэр курдук түктэри көстүүтэ баар буола. Бу – норуот түмсүүлээх буоларыгар мөкү дьайыылаах. Онон, мин инникитин хайаан даҕаны холбоһуу баар буолуохтаах, литэрэтиирэ-битин Сойуустарга араарбакка, биир кэлим көстүү быһыытынан көрүүхтээхпит, үөрэтиэхтээхпит, ырытыахтаахпыт диибин.

Тыыннаах тылбаастар

– **Элбэх нууччалыы биллэр хоһооннору тылбаастаатын. Оттон нууччалыы суруйааччыгын дуу?**

– Сунтаарга – 10 сыл култуураба, 10 сыл тэлэбиидэнньэбэ үлэлээн баран, санга үйэни кытта, 2001 с. Дьокуускайга көһөн кэлбитим. Оччолорго харчым суох, икки хороччу улааппыт оболоохпун, тэлэ-биидэнньэ хамнаһа кыра баҕайы. **Евгений Охлопков** режиссер миэхэ биирдэ үбүлүйөгэ анаан “бу киһи аата хоһоонго кириэхтээх” диэн, харчыга хоһоон суруйарбар көрдөспүтэ. Онон дьобурум тобо мин олохпор көмөлөһүө сухтаабыт диэн, “үлэххэ суруйбалпын” диэн санаабыттан арахсарга күһэллэммин сөбүлэспитим. Оттон ыла үбүлүйдэргэ, урууларга, ардыгар нууччалыы тыллаах тэрээһиннэргэ анаан, хоһооннору суруйар буолбутум. Быһыгар бэркэ табыллыбыттар да баар буолааччылар, ону “балар харчыга суруллубуттара” диэн харыстаабакка, уурумматтабым, оннук таах хаалбыттара. “Оччолорго быраҕаттаан кэбиспэтэҕим буоллар, билигин үчүгэй айымнылар да ол хоһооннортон төрөөн тахсыахтарын сөп эбит” дии саныбын. Анаан-минээн нууччалыы суруйа сатаабаппын, мин баарыттан-суохпуттан нуучча литэрэтиирэтэ байбат да, дьадайбат да буоллаба. “Сахалыы үчүгэйдик суруйдарбын” диэн баҕалаахпын.

Тылбааһынан эмискэ дьарыктанан саҕалаабытым. 1999 с. А.Пушкин үбүлүйүнэн ситимнээн **Сэмэн Руфов** “Я помню чудное мгновенье...” диэн улуу бэйиэт лирикатын чыпчаала буолар хоһоону сахалыы тылбаастыырга күрэби биллэрбитэ. Ол күрэх түмүгүнэн кыра кинигэ таһаарбыттара. Онон улаханлык сүгүрүйэр бэйиэттэри кыттыбыттара эрэри, хайдах эрэ санаам иһинэн кирэр тылбаастар суохтара. Ол тылбаастары ааҕан бараммын, хайдах эрэ “Саха тыла Пушкины кыайан тылбаастаабат эбит” диэн наһаа хомойо санаабытым. Арай биирдэ хантан эрэ санга иһиллэр курдук “Отгон бэйэн тобо холоммокун?” диэн. Онон “кырдык да” дии санааммын, Пушкиммын ылан, холонон барбытым.

“Өйдүүбүн ол күлүм түгэни Аан бастаан эйигин көрбүппүн. Бу ууллан түһүөхтүү уйаҕар Кэрэттэн кэрэни билбиппин...”

Дьэ, ити курдук тылбааска кириим саҕаланан, билигин ордук сөбүлүүр, умсугуйар, сахам тылын имитэр-хомутар кыабы биэрэр дьарыгым буолбута. **“Тыыннаах тылбаастар”** диэн ааттаан туспа кинигэ таһаарбытым.

Дорҕоон дьоно барахсаттар...

– **Үгүс хоһоонун ырыа буолан ылламмыта ыраатта.**

– Бастаки хоһооннорум тахсаат да, ырыа буолан ылламмытынан барбыттара. Ол кэмнэ култуура эйгэтигэр үлэли

сылдыабын. Мин ырыаба диэн анаан хоһоон суруйбат буоллабым. Кимнээх эрэ “ырыаба анаан чэпчэки хоһооннору суруйар” диэн өйдөбүл үөскэтэллэрин билэбин. Ырыа буолар хоһоон киһи сүрэбин таарыйар, ханнык эрэ көмүс дорҕоонго дьүөрэлэнэр санаалаах, туспа тэтимнэ кубулуйар аптаах буолар быһыылаах. Соһуйуом иһин, үөрүүнү туойар эрэ хоһооннор ырыа буолбаттар, дириг драмалаах, мунгур санаалаах да хоһооннор ырыа буолаллар. Хас биир-дии киһи бэйэтигэр чугаһы буллабына, ырыа уостан түспэт буолар. Холобура, “Барыта баар этэ. Мин устар олохпор” диэн бастаки таптал туһунан хоһоонум **Лунха Өлөксөйүн** дьүрүлүгэр киэҥник биһирэнэр ырыа буолла. Төрүүтэ – хас биирдии киһи олоҕор өйгө-санааба диригник хаалар умнуллубат түгэннэр, саныыр-ахтар бэлиэһэр бааллар, ону бу табыллыбыт ырыа этэр курдук.

2019 сыллаахха 144 ырыалаах диискэм тахсыбыта. Онон биир хоһоонго 6-лыы, 7-лии тус-туһунан дьүрүллэр бааллар.

Бу сырыыга “Айар” национальнай кыһа көбүлээһининэн, сонун көрүнгээх ырыанньык таһааран эрэбин. Ол туттан биллэр ырыа айааччыларым таһынан, аҕыйах улуус мэлэньиэстэрин түмсүүлэрин кытта ситимнэ тахса сырыттыбыт. Дьэ, хаһан даҕаны истибэтэх ырыаларым, эчи, элбэхтэрин... Дорҕоон дьоно барахсан ырыаны айар да буолар эбит! Бэйэм айымньым нөҕүө кэрэ эйгэтигэр элбэх дьонноохпун билбэккэ сылдьар курдукпун. Бу ырыанньыклар ырыаларым эмиз бары кыайан баппатылар. Ырыа хоһоону, толоруута, ону тэнэ мин бу мэлэдьиһи, композитори кытта алтыһыым, ырыам үөскээһинин туһунан ахтыы курдук суруйбутум киридилэр. Ааҕааччы куар куодунан ырыалары истиэн, киһиһитэри көрүүн сөп. **Ангелина Файрушина “Сахам сирэ”** ырыатыгар “минус” фонограмматын уктубут. Ангелина бэйэтэ дьонго “ыллаатыннар” диэн биэрэ, тарбата сылдыааччы. Онон куар куодунан ол ырыа фонограмматын булан ылыахтарын сөп. Ырыанньык буолаары турар ырыам кизэтигэр атыланыаба.

Сахалыы тыллаах блогердар элбииллэрэ буоллар...

– **Тэлэбиидэнньэ үлэтин-хамнаһын кэспэттэххэ...**

– Тэхиниичэскэй өттүнэн сайдыы бөбөтө барда. Урут бэлэм суруллубуту ааҕар дииктэрдэри дьон “олох албаһаабакка саңараллара” диэн “но-стальгиялыыр”. Билигин суруналыыс биэриитин барытын бэйэтэ бэлэмниир, булар-талар, сюжеттарын онгорор, камера иннигэр тахсан кэпсиир. Онон тэлэбиидэнньэ суруналыыһынан билигин ирдэбил үрдээтэ, күүһүрдэ. Эдэр оболор билингги олохпут сиэринэн тылы ситэ баһылаабаттара көстөр. Ол да буолар, кэм-кэрдии ордук дьулуурдаахтарын уонна тулуурдаахтарын күөх экранга хаалларан, дьонуннаах чыпчаалларга тиэрдэ. Көрөөччүтүн ахсаанынан Арасыйыа үрдүнэн инники иһэринэн, эдэр, эрчимнээх салалта туруорар соруктара баһырхайынан, Саха тэлэбиидэнньэтэ билигин саха духуо-

бунай олобун киинэ буолар таһымга тахсары ситиһиэбэ. Бэйэм санаам, иитэр-үөрэтэр ис хоһоонноох биэриилэри күүһүрдүөхтээхпит.

2000 сылга диэри национальной оскуола кэнсиэпсийэтэ үчүгэйдик үлэлээн кэлбитэ. Ол кэм оболоро, 30–40–50 саастарыгар сылдьар, айар эйгэбэ, онгортон таһаарар хайысхаба, бэлиитикэбэ, уопастыба биллэр-көстөр, тыл, Өрөспүүбүлүкэ туһугар туруулаһар туруудирээ дьон иитиллэн табыстылар. Бу дьон олохпутун сүрүннүүр муһаны эрэллээхтик тутуохтара диэн күүтэбин.

– **Блогердар диэн баар буоллулар.**

– Социальной ситим күүскэ сайдан, билигин киһи барыта суруналыыс, блогер буолар кыахтанна. Бу маньы саха тылын туһатыгар эргитэр кыах баар. Ычат, оскуола обото социальнай ситимнэ сахалыы кэпсиирин, көрдөрүүн көбүлүөххэ. Бэйэм манна суруйууларбын барытын сахалыы суруйабын. Миэнин омуктар ааҕаллара туох туһалаах буолуой? Бэйэм

бэлиэтиир эбит. Онон, бу кыска итэбэ-йэбин суруйуоба диэн. Дьинэ, айар киһиэхэ бары мэйидиһиллэр: оболор, ой-охтор, доботтор, кэссүүлэр... Тоҕо ону бу биһиги, улахан ааттаах суруйааччылар, эппэккэ сылдыбыппыты?” Ити кини бу хоһооммун хайбаабыта:

*Киһи кэлэр соботох,
Киһи барар соботох.
Киһи сиргэ соботох,
Хатыламмат соботох...*

– **Тус олоххор соботохсуйууну билэн кэллин дуо?**

– Айар киһиэхэ соботох буолуу – алгыстаах түгэн. Мин хаһан эрэ таллабым дии: “Дьэ кэргэн олобо дуу – эбэтэр айар үлэ дуу?” диэн. Онон мин АЙАР ҮЛЭбин талбытым. Икки оболоох ыал ийэтэ итинник санааттан арахсыбытым. Биһиги тэлэбиидэнньэбит үлэтэ оччоттон-баччаба диэри болдьобо суох үлэ. Баҕар, түүн 1–2 чааска үлэлээн бүтүөхпүт. Ону уонна хоһоонум хас биир-дии тылын күн аайы кимизэхэ эрэ быһаара сатаан сэниэбин эһэр санаам суох этэ. Кыргыттарым билигин бэйэлэрэ ыаллар, туспа олохоллор, 3 сиэннээхпин. Дьыэбэр “Пушкин” диэн куоскалаахпын. Соботохпун диэн санамаппын, кимнээбэр туохха да баппат толору олохтоохпун. “Эрэ суоххун – эрдээх буол” диэн хоһоонноохпун ээ.

Эрэ суоххун – эрдээх буол.

Эрдэн барар күүстээх буол.

Энчирдэргэ бэриммэт

Энчирээбэт эйгэ буол.

Эрэ суоххун – кэрэ буол.

Талымастыыр өйдөөх буол.

Эйэргэһэр, эрэйдиир

Эгэлгэни сатыыр буол.

Эрэ суоххун – көңүл буол.

Кынаттааххын билэр буол.

Эстэ-быста эрчиллэн

Эчкийэ, дьоллоох буол!

Хаһан баҕарар таламмын кэргэн тахсыахпын сөбө. Ол эрэри айар киһи көңүлэ диэни күн бүгүнгэ диэри өрө тутуу. Биллэн турар, дьахтар хайа да түгэнгэ эрэ буолбатаһын да иһин, эрэллээх добордоох буолуохтаах. Ону таскар тутар “эгэлгэтин” сатыахтааххын.

– **Олох хайа өрүтүн талыан этэй?**

– 90-с сылларга күннээх былаабы кытта эдэр сааспыт ньиригэрдээх кэмнэрэ аастаба. Онон, дэмэкирээтийэни талабын. Көңүл салгыны, аҕыйах кэмнэ да буоллар, амсайан ылбыт дьоллоохпун. Бэйэбит тыллаахпыт-өстөөхпүт, култуурабыт сайда турар.

УРАТЫ кэнсиэри дьоммор-сэргэбэр уунабын

– **Түмүккэ буолаары турар тэрээһингиттэн быһа тардан, билиһин-нэриэн дуу?**

– Мэлдьи саңаны толкуйдуур үтүкөн доботтордоохпун. Бу сырыыга “Үбүлүйү хайдах ытыаха?” диэн толкуй буолла. Ону “60 сааскынан 60 бастыг ырыаны таһаарыаха баар эбит” диэн, **Георгий Белоусов** этии киллэрбитин, махталы кытта ылынаммыт, онно түһүнэн кэбистибит.

“Барыта баар этэ...” диэн ааттаах икки кэнсиэр буолуоба. Онон биригэр – 30 ырыа, иккиһигэр эмиз – 30 ырыа. Биллэр ырыаларым таһынан элбэх санга иһиллэр, сонун ырыалар ылланыахтара. Саха эстрадатын уонна оператын сулуустарын таһынан **Нам, Уус Алдан, Горнай, Сунтаар** улустарын ырыаһыттара, ырыа айааччылар кыттыыны ылыахтара.

Өссө сэргэх биир түгэн баар. **“Бес-аме мучо”** диэн мин оҕо сааспыттан таптаан истибит ырыабын сахалыы тыллаатым. Ону урут киэн эйгэбэ иһиллэ илик кэрэ куоластаах ырыаһыт толоруоба.

Ити курдук 16 уонна 19 чаастан буолар кэнсиэртэр хатыласпаттар, тустуһунан онгуллаах буолуохтара. Бэйэм эмиз биирдии кэнсиэркэ биирдии атын-атын нүөмэри толороору бэлэмнэнэ сылдыабын, долгуйабын.

*Барыта баар этэ
Мин устар олохпор.
Барыта хаалбыта
Мин уйан сүрэхпэр.*

Бу ырыа тылларыгар мин тус олобум бүтүннүүтэ баар – санаа түһүүтэ, үөрүүтэ-көтүүтэ, өрөгөйө, эмник-тэник эмныйк саас...

Атах тэпсэн олорон сэхэргэстэ Саргылаана БАҒЫНАНОВА.

Түмэл олобо, кыһалҕата

Тойбохойдооҕу түмэл

Сэбиэскэй Сойуус сабана уопсастыба бэйэтин устуоруй- атыгар, ускуустуба, култуураҕа сыһыана ураты этэ. Хас оскуола аайы түмэл баара, сорох энтузиаст тэрийбит түмэлэ дойду үрдүнэн аатырара.

Сахабыт сиригэр түмэллэр билигин хайдах үлэлээн- хамнаан олороллоруй? Түмэл Күнүн көрсө, ол туһунан ыйы- таластабыт.

Виктор Борисов-Алтан Түһүнэй, “Арасыйыа – мин устуоруйам” түмэл комплексын сырдатар-экскурсияла- тар отделын салайааччыта:

– Биһиэхэ дьон-сэргэ мэлдьи сыл- дыар. 2023 с. 60 тыһ. кэрингэ көрөөччү сылдыбыта. Оҕону таһар анал оптуо- бустар бааллара буоллар, оскуолалар өссө элбэхтик сырытыннарыа этилэр. Саха сирин, Арасыйыа устуоруйатыгар анаммыт элбэх араас тиэмэлээх быы- стапкалары, тэрээһиннэри ыытабыт. Үлэбитигэр саҥа сонун ньыманы киллэ- рэргэ дьулуһабыт. Уустары, норуот маа- стардарын, худуһунньуктары кытта быы- стапка, маастар-кылаас ыытабыт. Холо- бур, дүкээгир эдэр худуһунньука Катя Суржанинова кес омукар олохторугар- дыахтарыгар анаммыт быыстапката буолан ааста. Ыам ыйыгар Аҕа дойду сэриитин набаарадалара, сэбиэскэй саллаат амуницията, “Аҕа дойду уот- таах сыллара” диэн мультимедийнай, аҥаара экспозициялаах быыстапкалары туруордубут. Барыта мультимедийнай эрэ буолара итэҕэс: дьон эспэнээти чугастан, тутан-хабан көрөрүн сөбүлүүр. Онон былыргы мал куоппуйата баара ор- дук. Биһиги онно волонтердар көмөлөрүн туһанабыт.

Түмэл үлэтэ-хамнаа матырыйа- алынай базатыттан, үбүлээһиниттэн тутулуктаах, пуондата хангы турар, эспэнээтэ саҥардыллар буоллабына, көрөөччү интэриэһин тардыаҕа. Оттон ол – барыта үп-харчы. Онон бүддьүөттэн үбүлээһин таһынан бэйэбит гранынан бырайыактарга кыттабыт. Холобур, куо- ракка 6 морсурууттаах аудио-экскурсия тэрийэ сылдыбыппыт. Быйыл онно ур- баанньыт кыргыттар ылсыахтара. Ыччат өйө-санаата дойдутун устуоруйатыгар избиллэн эрэр. Саха сирин устуоруйа- тын учуобунньугун таһаардылар, онон интэриэс өссө улаатыа диэн үөрэбит.

Мария Пестрякова, Е. Ярославский аатынан Хотугу норуоттар устуоруйа- ларын уонна култуураларын үөрэтэр түмэл сүрүн үлэһитэ:

– Сүрүн куорпуспутугар сылга 100 тыһ. тахса киһи сылдыар, оттон атын филиалларбытын кытта ааҕар буол- лахха, 200 тыһ. тахса киһи. Сылга 40 тыһ. тахса экскурсияны ыытабыт, сүрүн сылдыааччылар үксэ оҕолор. Ааспыт сыл түмүгүнэн 115 быыстапка турда, 75 тас (выездной) быыстапканы онордубут. Биир улахан бырайыак – “Сэдэх эс- пэнээттэр” диэн улуус түмэллэрин кытта ытыллар, кинилэр эмиэ сэдэх эспэнэ- эттарин туруораллар.

Наталья Кривогорницына, Дьоку- ускай устуоруйатын түмэлин сүрүн үлэһитэ:

– Саҥа тэриллибит буолан, дьон- сэргэ “наһаа үчүгэй түмэл баарын билбэт

эбиппит” диэн соһуйар. Араас куораттан, дойдуттан тийэ кэлбит Дьокуускай ыалдытара сылдыаллар, Уһук Илтинэн кэлээччи элбэх. Күһүн-гүттэн оҕолор элбэхтик сылдыаллар, оскуолалары кытта үлэлибит. Пушкин каартатынан устудьуоннар сылдыаллар. Өрөбүллэргэ ыалынан оҕолорун, сиэннэрин сырытын- нараллар. Онон интэриэс улаатан иһэр.

Билингги түмэллэр үлэлэрэ кулуупка майгынын, дьон көнөрү быыстапка- ны, экспозицияны эрэ көрөрүн мынаар. Онон араас лиэксийэ, презентация, интэриэһинэй дьону кытта көрсүһүү ыы- табыт, ый аайы саҥа быыстапка турар. Былырыын кыһын, бастагы гранга кыай- ан, “Куоратым мэтириэтэ” диэн оҕолорго бырайыак онорбуппут. Онон граннарга кыттыахха сөп эбит. “Якутская керамика от забвения до возрождения”, Дьоку- ускай устуоруйатын чинчийээччи П.П. Петров-Харды үбүлүйүгэр анаммыт, былыргы аккырыккалар, Федосеева аатынан археология түмэлин быыстап- калар дьон болгомтотун тардыбыттар.

Дьокуускай – Арасыйыа сайдыыты- гар улахан суолталаах, баай устуоруйа- лаах куорат. Олохтонуубуттан Арасыйыа тирэбин быһыытынан үлэлээн-хамнаан кэллэ. Төһөлөөх элбэх эспэдииссийэ манан ааспыта буолуой! Онон манньк устуоруйалаах куорат түмэлэ 120 кв.м эрэ иэннээх дьыэбэ турара киин куо- рат аатын-суолун киэргэппэт. Биһиги туохпун да баппат, 15 киһи кэллэбинэ, саалабыт туолан хаалар. Аны син биир улахан түмэл курдук үлэлибит, тэрээһин бөбөнү ыытабыт, онуоха үс эрэ үлэһит күүһэ-кыаҕа тийибэт, нобуруускабыт наһаа улахан. Онон кыһалҕабыт итинник – дьыэ-уот уонна эбии ыстаат.

Биир уопсай кыһалба баар: дьон түмэлгэ былыргы малын-салын түмэлгэ биэрбэт, ол кэриэтин дьыэтигэр уура сытар. Оттон, суох буолбутун кэннэ, соробо чааһынай илиигэ барар, соробун ыччаттара куулунан таһааран, бөххө бырабаллар. Сыаналаабаттар. Биһиэхэ бөхтөн кэлбит ураты эспэнээттэр баал- лар. Ол барыта ким эрэ үйэтин-сааһын

тухтары мунньубут эбэтэр туттан кэлбит мала буоллаҕа. Ити олус хомолтолоох, дьон ону өйдүүрэ буоллар...

Александр Евсеев, Тойбохойдооҕу Г.Е. Бессонов аатынан устуоруйаны- кыраайы үөрэтэр комплекс үлэһитэ:

– 1935 с. Тойбохой оскуолатыгар Г.Е. Бессонов учууталлыы кэлэн, 1936 с. “тыыннаах мунугу” тэрийбитэ. Юн- наттар үлэлэрэ саҥаланан, 1958 с. Бо- танической саад арыллыбыта. Ити ба- рыта учууталлар, оҕолор, олохтоох дьон сүнгэн ситиһиилэрэ этэ. Оҕону иитиигэ- үөрэтиигэ Тойбохойдооҕу оскуола Бота- нической саадын үлэтэ Сойууска тийэ аатырбыта-сурабырбыта. Кэлин, 2005 с., В.А. Штыров Ыйаабынан “Бессонов аатынан Тойбохойдооҕу түмэл комплек- са” диэн ааттаммыта. Билигин “Юный якутянин” диэн СӨ Эбии үөрэхтээһин ресурсалаах киинин филиалабыт. Юн- наттар үлэлэрэ билигин да салҕанар, тыыннаах муннук, Ботанической саад үлэли тураллар. Нэһилиэк олохто- охторо, тэрилтэлэрэ көмөлөһөллөр, арассаада олордон атылыбыт. “Тыын- наах муннукка” баар көтөрү-сүүрэри (холобур, биһиэхэ павлиннар кытта бааллар) бэйэбит олордубут оҕуруоппут аһынан аһатабыт, маннаабы тэрилтэлэр көмөлөһөллөр. Улууска туох эмэ улахан тэрээһин буоллабына, сырыы элбири. Олонхо ыйаабын сылыгар 10 тыһ. киһи көрөн барбыта. Билигин ортотунан 1,5 тыһ. көрөөччү сылдыар. Үлэбитин улу- ус киинин кытта былааннаан, аттаран ыытабыт. Дьыэбит эргэрдэ, бэйэбит күүспүтүнэн өрөмүөннүү сатыбыт. Хапытаалынай өрөмүөн харчыта эбии үөрэхтээһингэ суох. Ол да буоллар са- наабытын түһэрбэппит, үлэлибит.

Афанасий Христофоров, И.Е. Ви- нокуров аатынан Хатын Арытаабы кыраайы үөрэтэр түмэл сэбиэдис- сэйэ:

– Биһиги Намнаабы устуоруйа-этно- графия түмэлин филиалабыт. 2011 с. улуус баһылыга А.И. Ильин, нэһилиэк баһылыга Ю.И. Слепцов элбэхтик сүүрэн-көтөн, туруорсан, И.Е. Вино- куров үбүлүйүгэр анаан В.А. Штыров “АПРОСА-Ньурба” ААУО (ген. дириэктэр А.Т. Курнев) үбүлүүрүн курдук дыаһал таһааран тутуллубута. Тэхиниэчскэй өттүнэн биир дойдулаахпыт А.Т. Ники- форов хаачыйбыта. Ыстаалпытыгар 8 үлэһиттээхпит. Түмэлбит Хатын Арыы нэһилиэтин устуоруйатын көрдөрөр. Манна үс дэриэбинэ: Граф Бизергэ, Аппааны, Кыһыл кириэр. Экспозицияҕа олохтоох кыраайы үөрэтээччи, сэрии бэтэрээнэ Н.С. Гаврильев мунньубут матырыйаала олус элбэх, ону туһанабыт. Саҥа түмэл буолан, былыргы мал-сал абыһах да буоллар, сэдэх эспэнээттэр бааллар. Холобур, кийиит кыыс Кэбэ- эйгэ илдьэ кэлбит эһнэ туос иһиттэрэ баар. Онон Ярославский түмэлигэр баар ыабастан өссө улахан, туостан тигиллибит саар ыаҕас баар. Икки бы- лыргы бэчээт баар. Нам педколледжын устудьуонугар онорторбут саха ыалын уһаайбатын макуатын өбүгэлэрбит хайдах курдук мындырдык толкуйда- ан, оностон олоруттарын кэпсээн көрдөрөбүт. Сүрүн экспозициябыт саха уһулуччу салайааччыта, бэлитиэчскэй- судаарыстыбаннай диэйтэлэ Илья Егорович Винокуров олобун сырдатар. Кини ханна да хомурунньукка кирибэ- тэх, улаханньк үөрэтиллэ, ахтылла илик дакылаата баар; төрүчүтүн онорбуппут. Улууспутугар Никольскайга – сирин оҕоруу түмэлэ, Үөдэйгэ – Дьоруой- ийэлэргэ анаммыт түмэл, Хатырыкка – М.К. Аммосов түмэлэ, ону кытта биһиги түмэлбит бааллар. Онон “түмэллэр

Дьокуускай к. түмэлэ

үлэлэрин сэргэхситэргэ” диэн В.В. Путин этиитигэр биһиги хайдах эрэ сөп түбэһэн биэрдибит.

Наталья Габышева, “Тымныы полюна” Верхоянскыйаабы В.З. Кириллина аатынан оройуоннаабы кыраайы үөрэтэр түмэл дириэктэрэ:

– Манна барыта 14,5 тыһ. эспэнээт баар. Үксүн В.З. Кириллина, оҕолору кытта эспэдииссийэ тэрийэн, айанга сылдьан, көрдөөн булбута. Кини Бү- лүүттэн төрүттээх, манна Боруулаахха, онтон Верхоянскыйаа учууталлаабыта, онно кыра оскуола түмэлин тэрийбитэ билигин кини аатын сүгэр улахан түмэл буолан турар. Улууспут сүрдээх баай устуоруйалаах, туох баар улахан ай- анньыттар биһигинэн ааһаллара. Ону кэрэһилиир сэдэх эспэнээттэр бааллар. 1870 с. сабанаабы, Худяков аатын суруй- ан хаалларбыт сэргэтэ. Номоххо кирибит Толль эспэдииссийэтин “Заря” шхуна- тын бэспиэһинньигин уонна бодуноһун кинини кытта сылдыбыт Барабанский диэн киһи сиэнэ Вера Захаровна Алла- раа Дьааһыга эспэдииссийэ тийэ сырыттабына биэрбитэ баар. XVIII үйэтээби, Налыы диэн сиргэ араҥастан түспүт ох саа сорбото баар. Урууна су- руктаах биһилэх – эмиэ биир сэдэх эс- пэнээт. Аны Манньааттаах Уола айанга туттар иһитэ, бэчээтэ, бэйэст Василий Баргачаан ийэтин бэрт сиэдэрэй ти- гиилээх, быысыпкалаах, XIX үйэтээби таарбаҥан баартыга бааллар.

Сэбиэскэй сабана оскуолаларга сэдэх эспэнээттээх түмэл бөбөтө баара. Билигин урукку энтузиаст учууталлар суохтар, анал дьыэ-уот суох, ким да анаан дыарыктаммат, ыстаат көрүллүбэт, ол эспэнээттэр бырабыллан сыталлар. Онон “оскуола түмэллэрин сэргүтэргэ” диэн үөһэ салалта өттүттэн этилибитэ олус бэрт эрээри, тугунан даҕаны бигэр- гэтиллибэтэ.

Ханнык да улуус түмэлин баҕа са- наата, арааһа, үчүгэй дьыэ-уот буолуо. Биһиги дьыэбит аһара эргэ буолан, бэл, култуура бырагырааматыгар кири- сэн өрөмүөннэтэр кыахпыт суох. Наар атын тутуулаах дьыэлэри түмэлгэ сөп түбэһиннэрэ сатыллар. Аны сэбиэскэй кэмгэ ЯГРЭ (Якутская геологразведоч- ная экспедиция) диэн тэрилтэ үлэли сылдыбыта. Ол ЯГРЭ өссө 1939 с. тэриллибит түмэлэ бырабыллан, хатанан турар, ким бас билиитигэр сылдыра, эп- пиэттиирэ биллибэт. Маныаха үөһээнги салалта болбойоро буоллар.

Биир түмэл сааһырбыт үлэһитэ: “Биһиэхэ биир даҕаны ирдэбилгэ эппиэттир дьыэ суох”, – диэтэ. Олохпун сайдан, тупсан иһэр, оттон түмэл дьыэлэрэ эргэрэллэр... Ону ол диэбэккэ, чаччы, энтузиастыы үлэли-хамсыы ололорлор, сулам- маттар. Ордук улуустар түмэллэрэ уустук балаһыанньаҕа сылдыаллара көстөр. Оттон Саха сирин баайын хо- стуур хас тэрилтэ учуокка турарый? Ол тэрилтэлэр, АПРОСА-ттан ураты, биир эмэ түмэл дьыэтин туттулар, улахан өрөмүөн ыыттылар дуо? Ол хайдах быһаарыллыан сөбүй? “Түмэл үлэтин сэргүтэргэ, өйүүргэ” диэн ыңыры салгыны эрэ хамсатыы дуу?

Бэлэмнээтэ Нина ГЕРАСИМОВА.

И.Е. Винокуровка анаммыт экспозиция

Удьуор утумун туппут саппыкыһыт Дьөгүөр

Дьэ, сахаба даҕаны тири саппыкыны, соппу-Досканы онгорууну баһылаан эрэр ыччаттар бааллар эбит. Урут Саха сиригэр сыччах Лаачаан эрэ сахалыы моһуоннаан тири атах таҕаһын онгорор эбит буоллабына, билигин биирдиилээн тахсыталаан эрэллэр.

Егор ФИЛИПОВ – удьуор утумун туппут саппыкыһыт. Быыкаа эрдэбиттэн эбэтин аттыгар олорон тири бөбөнү талкылаабыт. Ол бэйэтэ билигин улаатан, кэргэниниин иккиэн саппыкы онгорор сыабы тэринэн, таһаарылаахтык үлэли-хамсыы сылдьаллар.

– **Егор, сахалыы сизиринэн билсэн кэбиһэр буоллахпыт, хайа дойдуттан төрүттээххиний?**

– Чурапчы улуунун Чакыр нэһилиэгиттэн, оттон кэргэним Мария Уус Алдан Сыырдаабыттан төрүттээх. Кыра уоллаах кыыс оҕолоохпут. Билигин бакаа Намга олорбут. Куоракка дьэ тутта сылдьабыт, онтубутун бүтэрэн, бу сотору көһөн кириэхтээхпит. Онно анал сыах туттар былааннаахпыт.

– **Урут туох идэлээх этигиний, тобо ала-чуо, бу саппыкыга дьарыктанар санааламмыккыны?**

– Урут ССТХА-ба инженер-мэхээн-ньик идэтигэр үөрэнэ сылдьыбытым. Хомойуох иһин диэххэ дуу, саппыкыһыт буолар быабыр эбитэ дуу, ол үөрэхпин ситэ бүтэрбэтэбим. Бастаан айахпын ииттээри быстах үлэҕэ сылдьарым. 2017 сыллаахтан удьуор утумун салбаан, кыһынҥы этэрбэни, саппыкыны тигэн, улларан барбытым. 2021 сылга диэри кыһынҥы атах таҕаһын онгоро сылдьыбытым. Саас, сайын сакааһа суох хаалан, дохуотум биллэ кыччыра. Салгы манньк табыллыа суох буолбута. Кэргэмминин иккиэн “өссө туу тигиэххэ?” диэн толкуйга түспүппүт. Сааһын кусчуттарга, булчуттарга анаан батарантаас тигэргэ үөрэммитим. Дьон истиһэ-истиһэ, син сакаастыыр буолбуттара, бырааһынныктарга түбэһиннэрэн кэргэннэригэр бэлэх быһытынан сакаастыыллар.

Онтон саас-сайын кэтиллэр чараас атах таҕаһын эмиэ тигиэххэ диэн буолбута. Тилэхпитин, тирибитин, уопсайынан, матырыйаалы барытын собурууттан сакаастаан үлэлибит. Сылы эргиччи үлэлиир буолбуппут. Билигин кыһыннары-сайыннары сакаас мэлдьи

киирэ турар, онон дохуоппут лаппа үрдээтэ. Кэргэним ис биэтэһин тигэр, оһуорбун барытын кини кырыйар. Онон, иккиэн үлэли оло-робут.

– **Урут кыһынҥы этэрбэс диэн, ол аата түүлээх этэрбэһи тигэр этин дуо?**

– Иһэ түүлээх, таһа – тири. Урут оҕо сылдьан түүлээх этэрбэһи көрөн-көрөн кэллэбим дии. Түүлээх этэрбэс үйэтэ суоҕун бары бэркэ билэбит: кичэллээх харайыыга эрэ үс-түөрт сыл барар. Онтон түүтэ түһэн, саккыраан, үөн-көйүүр (моль) сизэн бырабыллар. Ол иһин тириинэн тигэргэ быһаарыммытым. Тири этэрбэһи сотон, баахсалаан кэбиһэ-кэбиһэ сылдьар буоллабын. Кичэллээх харайыыны эрэйбэт. Күннэтэ кэтэр буоллааха, киһи үс сыл холкутук кэтэр. Бэйэбэр тиктибит этэрбэспин убаһа өлөрүүтүгэр буоллун, сылгы көрүүтүгэр, гарааска, таһырдыа, эпиккэ дылы, үчүгэйгэ-куһаҥҥа – барытыгар кэтэр этим.

– **Саппыкы тигэргэ, атах таҕаһын онгорорго ылбычча киһи дьарыгыран барбата өйдөнөр. Эйигин ким уһуйбутай?**

– Эбэм, норуот маастара Ульяна Николаевна Онуфриева. Кини, омунаан эттэххэ, Саха сиригэр бүтүннүүтүн кэриэтэ атах таҕастаабыт кырдыабыс буолар. Ийэм эмиэ түүлээх да, тири да этэрбэс эгэлгэтин тигэр этэ. Ийэм быраата – эмиэ атах таҕаһын улларар маастар. Онон, дьэи кэргэн үгэһин удьуордаан утумнуубун диэххэ сөп. Кыра эрдэхпиттэн талкыга тыс бөбөнү имитэн улааппыт. Аҕам – эмиэ туппутун барытын

Дьэи кэргэниниин

сатыыр, тарбаҕар талааннаах киһи. Урут, дьингэ, дэриэбинэ аайы этэрбэс тигэр, атах таҕаһын улларар маастардар баал-лара. Билигин бу үгэһи тутта сылдьааччы кырдыабастарбытын кытта үтүө үгэспит эмиэ сүттэр сүтэн иһэргэ дылы.

– **Дьэ, кырдык, билигин дэриэбинэ үрдүнэн атах таҕаһын улларар, тигэр маастар суоҕун кэриэтэ. Маҕаһынтан бэлэми атыылаһабыт. Эн даҕаны, бука, дьобурдаах, сатабыллаах буолан дьарыгыра сырыт-табын буолуо?**

– Кырабыттан ийэлээх эбэм иистэн-эллэрин көрө сырыттабым дии. Иннэҕэ сап уган, талкынан тыс имитэн, тиир-эллэригэр тутан биэрэн тэҥнэ үлэлэһэ сырыттабым. Ол илии-атах буолан көмөлөһөрбөр дьонум: “Субу манньк гын, сити курдук тик”, – диэн үөрэтэ-такайа сырыттаһтара. Хас биирдии киһи дьаны-ардаахтык ылсан үлэлээтэбинэ, сыал-со-рук туруорунан үлэлэстэбинэ, син биир иннин ылар эбит. Ону сэргэ сатабыл, дьобур баар буоллаба. Төрүт сатаабатым буоллар, “миэнэ буолбатах эбит” диэн, быраҕан кэбиһизм эбитэ буолуо.

– **Оннук ээ... Төһө да кырабыттан талкы үрдүгэр улааттаргын, дьонун этэрбэс тигэллэрин көрөн кэллэргин, киһи эрэ барыта саппыкыһыт буолан хаалбат.**

– Мин санаабар, чакчы, төһө да ий-элээх эбэм этэрбэс тигэллэрин көрөн улааттарбын, наадыһа суохпун, атын суолунан барыахпын сөп этэ. Киһи бэйэ-тэ да билбэтинэн удьуорун утумнуур быһыылаах. Кинилэртэн бэриллибит са-табылы испэр иитийэхтии сылдьыбытым, син биир хаһан эрэ төлө биэрэн, таһыгар тахсар эбит.

– **Ыллын да киһи киэбин тутан-хабан көрөн, этэрбэс онгорботун биллэр.**

– Сөпкө этэбин. Киһи атаҕар үчүгэйдик киирэ-тахсар буолуохтаах. Сыһа-халты син биир баар буолар, ол аайы “кэбис, миэнэ буолбатах эбит” диэн ыһыктыннаххына, иннинг диэки хардыы-лаабаккар тийэбин. Саппыкы онгорорго барыта суот-учуот, киһи атаһын сотото, үрдүгэ, тилэбэ сөп түбэһиэхтээх. Аны ыга тутта сылдьыа, ханан да баттыа суохтаах. Сахалар атахпыт олус бэллэбэр, халын, кэтит уңуохтаах, суон сотолоох буолар.

Онон бэлэм киэпкэ төрүт сөп түбэспэт. Ол иһин хайаан даҕаны улаатыннарар, эбэн-сабан биэрэбин.

– **Эйиэхэ биир үксүн маҕаһынтан бэлэм атах таҕаһыгар, уопсай халыыпка онгоһуллубукка сөп түбэспэт дьон сакаастыыллара буолуо?**

– Чакчы, биир үксүн маҕаһынын саппыкытыгар баппатах атахтаах дьон сакаастыыллар. Арыт биир-икки кээ-мэйинэн улаханы кэтэ сылдьар эбэтэр, төттөрүтүн, кыра атах таҕаһын кэтэн, сор бөбөнү көрө сылдьар буолаллар ээ. Оттон мин кинилэргэ атахтарын ыга туп-пат, ханан да баттаабат гына орубуна бэйэлэрин кээмэйдэринэн, уратыларын учуоттаан тигэн биэрэбин. Аны туран, аҕаара кылгас-аҕаара уһун атахтаах дьон баар буолаллар. Кинилэр киһилии хаамалларын курдук, атахтарын таҕаһын тэҥнээн биэрэбин.

– **Урут Лаачаан соботох саппыкы-һыт этэ. Кини үлэлирин, саппыкы-ларын көрөр этин дуу?**

– Лаачаан саппыкы тигэрин истэрин истэrim да, сырса сылдьан көрбөтөбүм, киниэхэ үөрэммэтэбим. Арай биирдэ тэ-лэбиисэргэ булчуттарга анаан бууту, то-бугу бүөлүүрү тигэрин сэнээрэ көрбүтүм.

Былырын “Куруһаалаба” буолбут быыстапкага чугаһаан: “Бырааппын кыт-та дьэ көрүстүбүт”, – диэн билсибитэ.

– **Иккиэн саппыкыһыт дьон, эпиккэ дылы, “конкураннылар” буоллаххыт.**

– Биһиэхэ бэрт былдьаһыы, күрөстэ-һии диэн суох. Үлэлээбиппит курдук үлэли оло-робут. Сакаас баарын тухары тобо күрөстэһэ сылдьахпыный.

– **Билигин дьин күрөстээччи-лэргит кытайдар буоллаба. Бэлиэр үтүктэн ускуустубаннай тириинэн чэпчэки сыанаба саппыкы бөбөнү тигэн атыылыыллар.**

– Кинилэр тириилэрэ тири буолуо дуо?! Ыскаатарынан, салааанынан тигэллэр. Оннук сымыһа тири киһи атаһын уутун оборор, куһаҕан сыттанар, сиигирэр, хайыта барар, ханньаччы-онньоччу барар. Аны туран, бүтүннүү килиэй, онтулара сотору буолаат, хонгон хаалар. Уопсайынан, чэпчэкини ылабын диэн, аҕыйах хонукка эрэ кэтиэххэ сөп, ол кэннэ бырабыллар. Миэхэ “Бу кытай саппыкытын кэтэн сордонубут”, – диир дьон кэлээччилэр.

– **Билигин сахалыы оһуордаах, харысхаллаах тири этэрбэс кэтии муода буолбут быһыылаах. Көннөрү күннэргэ эмиэ кэтэ сылдьар буолал-лар.**

– Дьэ, чакчы, кэнники сылларга сахалар сахалыы тыыннаннылар, “мин сахабын” диэннэрэ уһугунна. Элбэх киһи тири саппыкы тиктэрэр буолла. Эр дьонго сахалыы харысхаллаах, бэл, анал ааттаах, бэлиэлээх гына тигэн биэрэбин. Урут-уруккуттан этэрбэс би-лэтэ дириг суолталаах. Бу киһи хантан сылдьара, туох аҕа уустааба барыта онно ойуулана сылдьар буолар. Ол кур-дук, мин эмиэ аҕыйах улус гизрбэтин тиригэ түһэрэр бэлиэтин онгортордум. Сорох дьон улуустарын гизрбэтин ту-руортараллар. Элбэх киһи Сунтаартан, Үөһээ Бүлүүттэн, Чурапчыттан, Мэнэ Хангаластан, Уус Алдантан сакаастыыр.

Саппыкыны, соппуосканы таһынан сайын кэтэр атах таҕаһын, бачыыҥканы, кроссовканы эмиэ тигэбин, онгоробун. Холубур, бу бэйэм кэтэ сылдьар крос-совкам – эмиэ бэйэ бордууксуйата.

– **Саппыкыларгар бэйэн маастар быһыытынан бэлиэбин туруорабын дуу?**

– Хас биирдии саппыкыбар, онго-хуклар “Е” диэн бэлиэлээхпин.

– **Дьэ, чакчы да, саха дьонун хаа-чыстыбалаах атах таҕаһынан хаа-чыһа сылдьар маастар эбикин.**

Дьыалан өссө таһаарылаах, си-тиһиилээх буоллун!

Кэпсэттэ Туйаара СИККИЭР.

“Куруһаалаба”

Ксенофонт Васильев: “Буойун буойуннуу хараллыахтаах”

– **Ксенофонт Васильевич, тус олоххун, идэбин билиһиннэр эрэ.**

– Аҕам тырахтарыыс этэ. Уон саастаахпар оһоллонон, инбэлиит буолбута. Икки баттыктаах киһиэхэ олорор үлэни биэрэннэр, диисэлиистээбитэ. Оскуоланы бүтэриибэр, Маарга таһынаабы дэриэбинэлэри хааччыйар уот ыстаансыйата тутуллубута. Онон аҕам туйабын хатаран диэн буолуо, ити эйгэбэ сыстыбытым. Челябинскайдаабы тыа хаһаайыстыбатын механизациятын уонна электрофикациятын институтун бүтэрбитим. Онон сааһым тухары элиэктиригинэн үлэлээн биэнсийэбэ тахсыбытым. 1982 с. Саха сириг 14 оройуонугар “Сельэнерго” диэн тэриллибитэ. Ол тэрилтэ биир соротох салаата – “Маарсельэнерго” диэн ааттаммыт хааччааһыт эпиптиэнэстээх тэрилтэ – Ньурба улуунун Маар нэһилиэгэр билигин даҕаны үлэлиир. Ол салаааччытынан хамсык саҕаланыар диэри үлэлээбитим. Кэргэннээхпин, оҕолордоохпун, сиэн-нэрдээхпин.

– **Устуоруйаны хаһаангыттан интэриэһиргиигин? Тоҕо чуолаан Ильмени үөрэттигэ ылыстын?**

– Оҕо эрдэхпиттэн сэнээрэбин. Бука, ити хайысханан барыам да эбитэ буолуо. Ону бэһис кылааска үөрэнэр кэммэр устуоруйа учууталын кытта тыл-тылга киирсибэккэ, интэриэһим сүтэн хаалбыта. Саха төрүттэнииттэн саҕалаан, дойдуту тэриллиитин, Аҕа дойдуту сэрмитин онтон-мантан булан аабарым. Дьокуускайга дэҥ кэриэтэ кэллэхпинэ, бибилэтиэккэ, архыыпка сылдарым. Биир күн кырата 400 саха суорума суолламмыт устуоруйатын истэн сөбөн, кыраалаан ааһан, билсэн барбытым. Кыайы 70 сылыгар дэриэбинэм иһинэн тахсыбыт кинигэбэ Ильмень тунунан биир баһы анатан суруйбутум. Ол иннинэ Ньурба хаһыатыгар суруйарым.

– **Ильменгэ барбыт биригээдэлэргэ өлүү-сүтүү хаһаангыттан саҕаламмытың? Туох сыһа туттунуу баарый?**

– Киһи кими да буруйдаабат. Оччолорго туох кыһалба турбутун, туох хайдах салаллыбытын көрөн турбут суох. Арай чуолаан сахалар баар биригээдэлэрэ ачыктыаһынна түбэспитэ харааһыннара. 1942 с. бэс ыйыгар ыңырыллыбыт саха дьоно атырдьах ыйын 2–3 күннэригэр Ураллаабы байыаннай уокурук Бершеть гарнизонугар тийбиттэр. Биир пуолкаба (1000–1200 киһи) анаммыт лаабырга 15 000 киһи мустубут. Байыаннай үөрэби барбакка, олорор дьыэ тутуутугар үлэлээбиттэр. Москва анныгар сэрйиллэһиигэ Сталин бэйэтинэн дыһайар хайыһар 20 батальона баара. Улахан сэрйи сөбө суох, хайыһарынан сылдьар буолан, кинилэри бөдөн чаастарга сыһараллар эбит. Ол сатаммакка, улахан биригээдэлэри тэрийэргэ быһаарбыттар. Сахалары, хаардаах сиргэ үөскээбит дьону, хайыһардыттар диэн, олорго сыһарбыттар. **Сарсыарда уон киһиэхэ – биир бухаанка килиэп. Киэһэ эмиз оннук. Күнүс – биир ньюоска хааһы уонна хаппыста уута.** Ону 22-с биригээдэбэ сылдьыбыт сэрйи бэтэрээнэ **Иван Михайлович Павлов** суруйуута туһулуур. 2018 с.

Санкт-Петербург сахалара Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу Сэрйи кэмигэр Новгород уобалаһын Старорусскай оройуонугар баар Ильмень күөлгэ суорума суолламмыт биир дойдулаахтарын кэриэстээн, сылга иккитэ миитин тэрийэллэр.

Онно кыраайы үөрэтээччи, чинчийээччи Ксенофонт Васильев Саха сириттэн кэлэн, устуоруйа чакчыларын кэпсээн элбэҕи билиһиннэрэр. Саха буойуннарын ааттарын тилиннэриигэ ылсыбыт биир дойдулаахпыт Ильменгэ буолбут сэрйи кыттыылаахтара туруорбут сэргэлэрин 2020 сыллаахха чөлүгэр түһэрбит үтүөлээх. Ону тэнэ буойуннар унуохтарын көрдөөһүнгэ сыралаһан үлэлиир.

Чурапчы Мындабаайытыгар кырдыаҕас буойунна тийэ сылдьыбытым. “Хайыһардаах буойуннар дьылҕалара” диэн кинигэтин бэлэхтээн, алгыһын суруйан хаалларбыта. Ити кэмтэн ыла дьонго кэпсиир буолбутум.

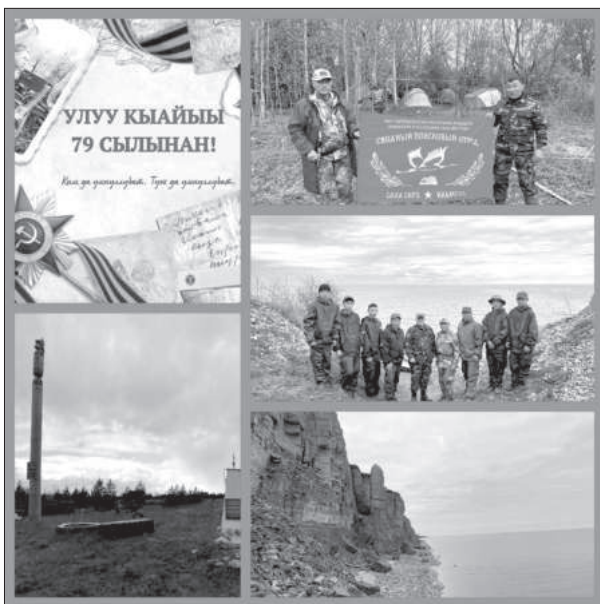
– **Чинчийэр үлэбин хаһан саҕалаабыккыны? Саха дьоно билэ илик туох чакчыларын чуолкайдаабыккыны?**

– Төрөөбүт улууспуттан 72 киһи барбытын чопчу бигэргэттим. 2018 с. Санкт-Петербургга дэлгээссийэни кытта кэлэ сылдьыбытым. Ильмень күөл алдыархайын дьонго чопчу тириэрдэр баҕаттан 2020 с. “Ильмень күөлгэ” диэн кинигэни таһаартарбытым. Тыыннаах хаалбыт буойуннар бары “бэйэбит өттүбүттэн тагнарары баара” диэн суруйаллар. Иван Михайлович эмиз оннук санаалаах Орто дойдуттан барбыта. Элбэх чакчыны хасыһан, сэрйи хас хардытын ырытан, ити саарбахтааһын сыһатын, эпэрээссийэ төрдүгэр тагнарары суобун чуолкайдаатым.

Сэбиэскэй сэрйилэр Старай Руссаны сэрйилиллэригэр ньиэмэстэргэ Новгородтан, Ленинградтан көмө кэлбэтин курдук, тимир суолу, автострадаһы быһар сыаллаахтара, Старай Руссаны ыларга кыттыһахтаахтара. Ити куораты ылыыга уопсайа “Старорусская”, “Демьянская” дэнэр элбэх эпэрээссийэ ытылла сатаабыт да, кыаллыбатах. 19-с хайыһар биригээдэтэ тэриллэригэр 597 саха баара биллэр. Ахсынны 4 күнүгэр ааһан көрбүттэрэ – 204 киһи суох. 3000 киһилээх биригээдэттэн 1488 эрэ киһи хаалбыт. Онон эбии дьон аҕалан толорбуттар. Тымныны тулуйар, хайыһарга турар дьону талалларыгар төһө саха киһитэ эбии кэлбитин ким да билбэт. Ол сыппараны оччоттон чуолкайдыр кыах суох.

– **Эпэрээссийэ хаамытын кылгастык сырдат эрэ.**

– 1943 с. тохсунньу саҕатыгар “Искра” эпэрээссийэ түмүгэр Ленинградка ааһар көрүдүөр арыллар. “Полярная звезда” диэн эпэрээссийэ ытыллыахтаах. 19-с хайыһар биригээдэтэ онно айаннаан иһэн, ачыктыаһынтан 1000 кэрингэ киһини эбинэн, сэрйигэ кириитигэр толору аатырар. Тимир суолуттан “Крестцы” ыстаансыйаба түһэн, үс күн иһигэр 80 км сатыы хаамалларыгар 30-ча киһи охтор. Тохсунньу 20 күнүгэр “Бологое” ыстаансыйаттан 20-с биригээдэни сатыы ыталлар. 200 килэмэтир ыраахха! 20 күн түүн эрэ айанныыллар. 3000 киһиттэн 200 эрэ киһи тийэр. Ньиэмэс күн айы сөмөлүөтүнэн разведкалаан, Ильмень унуор кэлбиттэрин билэр. Олунньу 22 түүнүгэр Ловать тумулугар 19-с биригээдэ кэлбит. Сарсыныгар 2-с батальон Ильмени туораан, Ретле дэриэбинэни сэрйилээн ылбыт. Горканы ылыыга ньиэмэс атакааттаттан чугуйбут. 3-с батальон көмөтүнэн аны өстөөбү чугуппуттар. Оттон Ретлебэ төннөн кэлэн, Бурегини атакалаан, улахан сүтүктэммиттэр. Батальон 690 киһиттэн 90 эрэ киһи ордубут. Сэрйи түмүгэр биригээдэ 2200 киһилээх атакалаабытыттан 1775 киһитин сүтэрбитэ биллибит. Иван Михайлович “419 саха баар” диир

эрээри, саарбахтыыр. Кини эбии кэлбит дьонго сахалар баалларын билбэккэ хаалбыт. Оччолорго бэйэтэ көннөрү саллаат буоллаҕа. Дьингэр, лаппа элбэх буолуон сөп. Аҕаардас ууга төһө саха былдыаммытын билбэппит.

Дьингэр, Заднее Поле диэн дэриэбинэбэ тахсыахтаах эбиттэр. Онуоха бизс биэрэстэни сыһан, Ретлебэ тахсыбыттар. Заднее Поле дэриэбинэнэн түспүттэрэ буоллар, анараанан курдары барыахтаах этилэр. Хабыс-хараҥа, күүстээх тыаллаах хаар түһэр кэмигэр куомпаһынан эрэ сирдэтээхтээбиттэр. Бастакы эшелон сарсыарда 7 ч. Ретлебэ тийэн, хайдах дьылҕаламмытын ким да билбэт. Иккис эшелон ичигэс таһаһы кэтэһэн, кыратык хойутаан киирбит. Саҥа хаатынканан хаамары санаан көрүң. Онно эбии хаар түһэн, разведка ытыллыбатах. Албастара итиннэ сытар. Сарсыарда 8 ч. ньиэмэс сөмөлүөтэ кэлэн көрөр. 9 ч. 30-ча сөмөлүөт килэн мууска сылдьар 1510 киһини сэрйилиир. Барыта 240 сөмөлүөт солбуһа сылдьан, күн устата буомбалыыр, ытыалыыр. 19 араассыйаттан биирэ да үлэлээбэт, сибээс ситимэ буомбалаһынтан быстыбыт. Хамаанда суох. **Икки чаас устата саллааттар бэйэлэрэ биллэллэринэн дыһаахтаабыттар.** Ким сыппыт, ким сүүрбүт, ким ууга тимирбит. Халлаан хараҥарыар диэри оннук буомбалаһынтан төһө киһи тыыннаах тахсыбытын ким да билбэт. Ахтыы араас. Түүн унуоргу бизрэккэ 300-чэ эрэ киһи салгыы сэрйиллэр кыахтаах төннүбүт. Ньиэмэстэр түүнү быһа бааһырбыт дьону кыдыйбыттар. Дьээбэтэ диэн, биригээдэ салалтата эпиптэттэн куотуна сатаабыт быһыылаах: оруна суох чакчылары бизрбит. Итинник мунаах түгэннэр киһини сыннаппаттар, олордубаттар. Онон, үлэм өссө да элбэх.

– **Устуоруйаны чуолкайдыры таһынан, буойуннар унуохтарын көрдүүргэ үлэлээһин. Ити хайысхаҕа тоҕо ылыстын?**

– Хайа да киһи киһилии хараллыахтаах. Онно эбии буойун буойуннуу кистэниэхтээх. Ньиэмэс бэйэтин дьонун биирдиилээн харайар буоллаһына, биһиги дьоммут уопсай иингэ көмүллэллэр. Оттон Ильмень үрдүгэр буойуннар үрүт-үрдүлэригэр үлүбүөй сытар буолуохтаахтар. Мемориалтан атын сиргэ “бу бааллар” диэн, дьөрү, мас да суох. Онно төһөлөөх сураҕа суох сүппүт

саллаат сытара буолуой?! Олор ааттарын чуолкайдыр, тилиннэрэр баҕа батарбат.

– **Устрека, Ретле олохтоохторо ыытар үлэбэр хайдах сыһыаннаһалларый?**

– Перминова Валентина Ивановна диэн уруккута салайааччы дьахтар батыһыннара сылдьан, дьону кытта билиһиннэрбитэ. Ити эргин олохтоох да киһи хаалбатах. Тыыннаах туоһулар сааһырбыттар, өйдөөбөттөр даҕаны. Ол иһин чинчийи, үөрэтии да суох. Сойуус кэмигэр илиилэригэр конц-лаабыр бэлиэтэ бэчээттээх дьон элбэбэ үһү. Ыйытыым биир – “биһиги дьоммут ханна көмүллэн сыталлара буолуой?” диэн. Онно билигин – үксэ даача. Сирдэрэ кытаанах испиэскэ арангалаах буолан, “шуп” диэн тэрил көмөтүнэн хаһылла сылдьыбыт сир киһи булар. Игорь Тума диэн Сургут киһитэ салайар “Медведь” этэрээтин салайааччытын, Сунтаартан “Сонор” диэн оскуола үөрэнээччилэрин этэрээтин, Сургут куораттан “Норд” колледж устудьуоннарын этэрээтин кытта икки нэдиэлэттэн ордук хонууга үлэлээтибит. Бу сырыыга ыал уһаайбатын иһиттэн боруонка баарын булан, биир буойун унуобун таһаардыбыт. Иһирдье өссө да баар буолуохтаах диэн, аны күһүн уу түһүүтэ ылсарга көңүллэттибит. Олохтоохтор, унуох үрдүгэр да турдар, олохсуйбут сирдэрин олус таптыыллар, аһыырбаабаттар.

– **Туһугар уустук сорука ылсыбыт эбиккин.**

– Хайа да киһи олоҕор соруктаах кэлэр. Бука, ити – мин соругум буолуо. Сэрйи барбыт сиригэр көрдүүр үлэ ытыллар. Оттон Ильменгэ биһиги эрэ үлэни саҕалаатыбыт. Ильмень устуоруйатын иһиттэн ылсыбыт киһи көбүлээбэтэхпинэ, оннунан хаалыах курдук. Ити сиргэ биһиги кэскилбитин салгыахтаах сүүһүнэн уолаттарбыт сыталлар. Кинилэр ааттарын тилиннэри, саатар, биирдэрин эмэ унуобун киһилии харайы – мин соругум.

– **Ильменгэ бэйэтигэр, тулатыгар буолбут кыргыһыга сиэртибэ буолбут дьонноох биир дойдулаахтарбытыгар тугу сүбэлиэн, этиэн этэй?**

– Фёдорова Полина Никитична диэн Москуба анныгар олоҕор Сунтаартан төрүттээх биир дойдулаахпытын холобурдуум. 2018 с. сураҕа суох сүппүт аҕатын ыйытан, миэхэ төлөпүүнүү сылдьыбыта. Дааннайдары хасыһан, Ильмень сэрйитигэр кыттыбытын туһулаан, кэриэстэбил күнгэ кыттыбыта. Соторусотору кэлэр. Пермь куоракка “Память” диэн мэдиссиинэ докумуонунан үөрэтэр ирдиир-көрдүүр этэрээт баара элбэҕи быһаарар. “Бершеть” диэн бөлөбү арыһан, үлэли-хамсыы сылдьабыт. Саха сиригэр “Память” диэн 10 туомнаах кинигэттэн көрдөөһүнү саҕалыыр ордук. Алексей Кривцов байанкамааттар чакчыларыгар олоҕурбут кинигэлэрин көрүүхкэ сөп. “Мемориал”, “Память народа” диэн сайтан эмиз булбут түгэннэр бааллар. Оройуон аайы түмсүүлэр үлэлиллэр. Хаан аймаһын буоллаһына, Оборона миниистиригэр суруйуохха эмиз сөп. Баҕа эрэ наада. Көрдөөбүт син булар.

– **Саха буойуна көстөр түгэнигэр кырамтата дойдутугар тиксэр кыахтаах дуо?**

– Ити боппуруоска үлэлэспитим икки сыл буолла. Онуоха эрэггийэн иһигэр дыһал тахсара наада эбит. Онон Ил Дархан таһымынан быһаары наада. Биһиги буойун аймаҕа бэйэтэ кэлэн, илдьэ барыан сөп. Чопчу саха буойунун унуоба буоларын чуолкайдырыга эмиз туһунан үлэ, дыһал наада. 76 сааһым буолла. Хамсанарбар бириэмэм кылгас. Мунг саатар, ити көрбүт боруонкабын тиһэбэр тиэрдибит киһи диэн баҕалаахпын.

– **Ксенофонт Васильевич, саха буойуннарын ааттарын тилиннэригэ ыытар үлэн иһин сүгүрүйэн, махтанан туран, сыралаах үлэбэр ситиһиллэри баҕарабын.**

Оксана ЖИРКОВА,
Санкт-Петербург.

Слепцова Ангелина Петровна альтернативнай мэдиисинэ дуоктара, врач-натуропат

Доруобуйаны чэбдигирдэр кэбининэтэ:
биир кэлим ыраастаныы,
эмтэнии бырагарааматынан киһи этин-сиинин,
ис туругун чөлүгэр түһэрэр:

• **ЭМТЭНИИ** – саҥа үйэ туһалаах, натуральнай эмтээх араас отторуттан турар (фитоконкомплекс), бэйэ онгоһуга чүмэчилэр – элбэх хроническай олохсуйбут ыарыылар төрүүттэриттэн босхолуур.

• **ЫНАХ ТЫЛЫНАН** (пиявканан) эмтэнии. Пиявка элбэх ферменнэрэ киирэн киһи хаанын тупсарар, убатар түргэн көмө (скорая помощь) ньымата.

Тири иһинэн диригинник өтөн киирэн массажтыыр вакуумнай аппараат (вакуумный глубококотканый массаж):

Бу ньыма баанкалар көмөлөрүнэн эт-сиин түгэбиттэн хааны күүскэ оборон ылар сүткэн дьайыылаах (тымныйы-

га, тымырдар уонна быччыннар күүрэллэрин сымнатар, хаан, чэлкэх эргийэрин тупсарар).

• **ЫҢЫРЫА ДЬААТЫНАН**, микродозанан тиктэрэн, эмтээһин.

Көрдөрүү: хаан-чэлкэх хойдубутун убатыы, кандидоз, дисбактериоз, гельминтоз, үрдүк хаан баттааһына, энцефалопатия, атеросклероз, ИБС, хр. бронхит, бронхиальная астма, гастрит, язва, холецистит, панкреатит, варикоз, запор, геморрой, облооммот буолуу, простатит, аденома, миома, киста, эндометриоз, артрит, ревматоиднай полиартрит, остеохондроз, протрузия, аллергия, онкологическай, тири ыарыылара, о.д.а.

**Эһиги доруобай, уһун үйэлээх буоларгытыгар ураты,
көдүүстээх ньымаларынан тускутугар туһаныҥ.**

Билсэр төлөпүн: (ватсап) 8 914 2 700 552; 700-552

телеграм: slepsova_angelina

Разрешение МЗ РС(Я) на занятие народной медициной номер 008606 до 28.01.2025 г.

Реклама

НАКОПИТЕЛЬНЫЙ СЧЕТ

РСХБ

до 16%

ПО НАКОПИТЕЛЬНОМУ СЧЕТУ «МОЯ КОПИЛКА»*

Оформите в офисе,
на сайте или
в мобильном
приложении Банка

*Ставка 16% по накопительному счету действует при выборе тарифного плана «Моя копилка» в период проведения акции «Выгодные тарифы» с 01.05.2024 по 30.06.2024 включительно при достижении фактических оборотов по счету дебетовых карт АО «Россельхозбанк» в рамках тарифного плана «Своя карта» свыше 10 000 рублей. Условия проведения акции: участник акции – фактически действующий держатель дебетовой карты АО «Россельхозбанк» в рамках тарифного плана «Своя карта» (далее – карта) – открывает/открывает ранее накопительный счет в рамках тарифного плана «Моя копилка» (далее – счет). Валюта счета: рубли РФ. Участнику акции, имеющему действующий счет при достижении фактических оборотов по счету карты начисляется процентная надбавка на остаток денежных средств на счете ежемесячно в последний календарный день месяца, а также в день закрытия счета. Начисление надбавки осуществляется на фактический остаток денежных средств, не превышающий в совокупности 3 000 000 рублей на всех счетах на начало операционного дня в течение календарного месяца, за который производится расчет. В зависимости от фактических оборотов по счету карты участник акции за календарный месяц, охватываемый условиями акции, соответствует условиям по накопительному счету в рамках тарифного плана «Моя копилка». Рекламная акция не является офертой. Информация действительна на 01.05.2024. Подтвердите по телефону на официальном сайте и в приложении АО «Россельхозбанк». Генеральный директор Банка. РОССИИ ИСЗН (БЕЗОПАСНО) ОТ 12.08.2019.

7787 (Волга, Мегасон, МТС, Теле2)

8 800 100 0 100

rshb.ru

Ганза

С 6 ПО 19 МАЯ

Акции Неделю

129.99 Р

СКИДКА -35%

FAIRY

Ромашка и Витамин Е

Акции Неделю

209.99 Р

СКИДКА -39%

Jomestos

Максимальная защита

Акции Неделю

125.99 Р

СКИДКА -25%

Colgate

Крепкие зубы. Свежее дыхание

20 и 27 МАЯ ПЕНСИОНЕРАМ

-30%

НА ВСЮ БЫТОВУЮ ХИМИЮ И ХОЗТОВАРЫ

во всех магазинах «Ганза»

*Скидка не распространяется на продукты питания, акционный товар, подарочные сертификаты и табачные изделия. Скидка предоставляется при предъявлении пенсионного удостоверения или справки. Подробности у продавцов-консультантов.

Приглашаем на работу!

- ✓ НАДЕЖНАЯ РАБОТА РЯДОМ С ДОМОМ
- ✓ СТАБИЛЬНЫЙ ДОХОД 2 РАЗА В МЕСЯЦ
- ✓ ДОПЛАТА ЗА СТАЖ
- ✓ КАРЬЕРНЫЙ РОСТ С ЛЮБОЙ ПОЗИЦИИ
- ✓ БЕСПЛАТНОЕ ОБУЧЕНИЕ

ЗАПОЛНИ АНКЕТУ

- МЕРЧЕНДАЙЗЕРОВ 3/П ОТ 45 000 Р.

- ПРОДАВЦОВ-КАССИРОВ 3/П ОТ 45 000 Р.

+7 914 101-54-76; +7 924 166-17-08; +7 924 461-42-57

ВОСТОКЕВРОТЕХНИКА

Трактора СИНТАЙ

г. Якутск, ул. Озерная, 18/3
Тел.: 8-914-275-80-70

Двигатель 24 л.с.

Трехточечный подвес

Шлицевой ВОМ

Колесная формула 4x4

Реклама

Реклама

Ыйытыттан Ыйытыы эрэ үөскүүр... Аҕа дойду Улуу сэриитин кэминээҕи сүтүкпүт хаһан чопчуланар?

“Саһан сылдыһах кэриэтэ, өллөхпүнэ даҕаны мөлүйүөнүнэн дьон иһигэр сыыппараҕа саатар эдинииссэ быһыытынан киирэ сылдыһа буоллаҕа. Эр киһи изэнэ – Ийэ дойдутун көмүскээһин. Өлүү айаҕа да буоллун, ону бүөлүөх тустаахпыт”.

Ити мин өйбүн-санаабын улаханлык долгуппут тыллары 2015 с. истибитим. Ол саҕана Саха араадыһыгар эрэ-дээктэрдирим. Улуу Кыайыы 70 сылын көрсө туох эрэ суолталааҕы онгорбут киһи диэн, “Улуу Кыайыы уонна Саха сирэ” диэн ис хоһоонноох, 5 түһүмэхтээх биэри бэлэмнии сылдыһарым. Элбэх хаһыат, кинигэ матырыйаалын сэргэ араадыһа пуондатыгар баар сэрии бэтэрээннэрин ахтыларынан истэrim. Ол сылдьан Кэ-бээиттэн сэриигэ ынгырыллан барбыт **Николай Аргунов** ахтытын түбэһ түһэн истибитим.

Хайдахтаах курдук күүстээх санаа-ный?! Баара-суоҕа сүүрбэччэлээх эрэ, төрөөбүт алааһыттан тэлэһиэн көрбөтөх саха эдэркээн уола ол тыҥааһыннаах ыарахан күннэргэ уустук да талыы ин-нигэр турбут эбит. Иккиттэн биирэ эрэ буолуохтааҕа. Эбэтэр кырдыаҕас эдьийи-ин этэр тылын ылынан тыын куоттаран тыаҕа куотуу эбэтэр уоттаах сэрии сал-лаата буолар биллибэт дьылбатын талыы. Оттон ол кэмгэ өстөөх сэриитэ Москуба анныгар ыга анһан турара. Туох ханнык буолуо биллибэтэ...

Мөлүйүөнүнэн дьон ортотугар

Оччотообу эдэркээн дьон иннилэригэр үгүстэригэр даҕаны итинник иккиттэн биирин талыы тыйыс тургутуга турдаҕа буолуо. Төһөлөөх киэн көбүс, уһуну-киэнги ырыҥалыыр дириҥ толкуй баар буолуохтааҕа буолуой, ол ыгым түгэнгэ булгуччулаах быһаарыныыны ылынарҕа? Саха уола ол онтон “мөлүйүөнүнэн дьон иһигэр сыыппараҕа, саатар эдинииссэ быһыытынан киирэ сылдыһар” саллаат дьылбатын талбыт. Өллөхпүнэ даҕаны олох букатын умнуллан хаалыам суоҕа, Ийэ дойдум аабынар ахсааныгар ки-ирэ сылдыһабым диэн бигэ санаалаах барбыт эбит ол уоттаах сэрии саллаа-та. Күн бүгүнгэ диэри саллаат тыйыс дьылбата ханна-ханна тиэриптэ биллибэт мөлүйүөнүнэн ахсааннар истэригэр биир сыыппара эрэ быһыытынан киирэ сыл-дыааччылар төһөлөөх элбэхтэрэ буолуой? Оттон ол хас биирдии сыыппара кэнни-гэр бүтүн киһи дьылбата, Аҕа дойду Улуу сэриитин саллаатын дьылбата турдаҕа. Көмүскэ тэнгээх хас биирдии сыыппара билигин үйэлээх таас өйдөбүннүктэргэ суруллан, ааспыт сэрии алдьархайын кэпсии турдахтара сир дойду үрдүнэн.

Үйэлэргэ хаалар тыллар

Хайыы үйэ тобус сыл ааһа охсубут эбит ол миигин долгуппут тыллары исти-экпиттэн. Ол эрэри бу сыллар усталары-гар миигин куруук биир ааспат-арахпат санаа аалар. “Аҕа дойду Улуу сэрииттэн эргиллибэтэхтэр ахсааннарын ааҕыыга тобо биһиэхэ итинник улахан араастаһыы баарый?” диэн. Мин итини аан бастаан ол 2015 с. биэри бэлэмнии сылдьан, М.К. Аммосов аатынан ХИФУ профес-сора, бэлиитикэ билимин дуоктара Ю.Д. Петровтан истибитим. Истэн баран “баччаанҕа диэри билбэккэ сылдыһы-тым тобо бэрдэй?” диэн олус соһуйбутум даҕаны, кыбыстыбытым даҕаны. Кыайыы болуоссатыгар бары даҕаны сыллата сыл-дьан эрдэхпит. Ол эрэри болбойбоппут сүрдээх эбит. “Тугу?” диэххит буолуо. Ол – сыыппаралары.

Умуллубат Мэнэ уот кэннигэр ыйанан турар мемориальнай билиитэҕэ көмүс буукубаларынан суруллан турар үйэлэргэ хаалар тыллары кытта көмүһүнэн кутуллу-бут сыыппаралар бааллар:

Мобилизовано на защиту Отечества более 60 тыс.человек.

Вернулись с фронта около 35 тыс. человек.

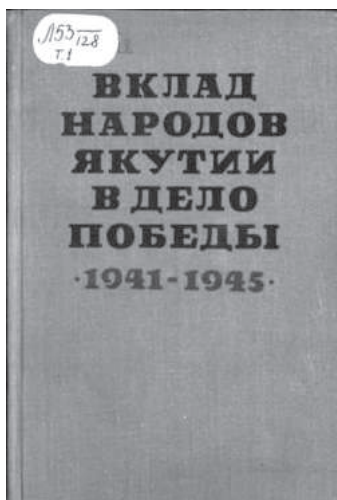
Погибли или пропали без вести 25 тыс. человек.

Итинтэн көстөрүнэн, Саха сириттэн Аҕа дойду Улуу сэриитигэр кыргыс хо-нуутугар охтубуттар уонна сураҕа суох сүппүттэр ахсааннара 25 тыһыынча киһи диэн өйдөнөр. Оттон биһиги бу сыллар усталарыгар Кыайыы күнүгэр буолар үөрүүлээх миитингэ өрөспүүбүлүкэ үрдүкү салайааччытын эбэрдэ тылыгар “38 тыһыынча киһи сүтүктээхпит” диэн истэн кэлбиппит. Холобур, 1995 с. ыам ыйын 8 күнүгэр Дьокуускайга буолбут Улуу Кыайыы 50 сылыгар аналлаах үөрүүлээх мунньаха СӨ Бастакы бэрэси-дьянэ М.Е. Николаев онгорбут дакылаата “Немеркнувший подвиг народа в Великой Отечественной войне” диэн ааттаах туспа кинигээн тахсан турар. Ол кинигэ 21 сирэйигэр бу курдук этиллэр: “Всего из Якутии за годы войны было мобилизовано более 62 тысяч человек. Из них не вер-нулись на родную землю 37965 воинов, включая более 6 тысяч без вести пропав-ших. Это наши слезы, рухнувшие мечты”.

Онон, ол саҕаттан ити сыыппара барыбыт өйбүтүгэр хатанан, араас кинигэҕэ, альбомга киирэн, оскуолаларга үөрэтиллэн кэллэҕэ.

Мин итини хайа да сыыппарата сыһа диэн этэр санаам суох. Хайаларын да бу сөптөөх диэн бигэргэтэр кыабым эмиз суох. Арай өйдүү эрэ сатыбын. “Тобо итиннигий?” диэн. **Олус улахан араас-таһыы баара өйдөмөт.** 25 тыһыынча уонна 38 тыһыынча. Ити аата биһиги бэйэ-бит ыар сүтүкпүтүн итиччэ наматынабыт дуо? Биитэр олус эбинэбит дуу? Хайатын итэҕэйиэхтээхпитий?

Көнүөх тустаах

Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Саха сирэ кыттытын туһунан аан бастакынан сы-ныйан, кизэҥник хабан үөрэппит историк Д.Д. Петров “Вклад народов Якутии в дело Победы” диэн 3 туомнаах үлэтин “Якутяне на фронтах Великой Отече-ственной войны Советского Союза” диэн ааттаах 1-кы туома 1995 с. хаттаан бэ-чээтэммитэ. Ол онно бу курдук киирэ сылдыһар “Весьма внушительны и чело-веческие жертвы Якутии, принесенные на алтарь Победы. Так из призванных в армию более 60 тысяч человек верну-лась домой примерно только одна треть, остальные – около 40 тысяч сынов Якутии пали на полях сражений Великой Отече-ственной войны”.

2013 с. историк В.И. Пестерев “Бичик” кинигэ кыһатыгар тахсыбыт “Страницы

истории Земли Олонхо” (рецензеннэр: и.б.д., академик А.И. Гоголев, и.б.д. С.И. Боякова, тыл б.д. В.Д. Михайлов) кинигэ-тигэр: “Мобилизовано в Красную Армию более 62509 тыс.человек, из них верну-лись около 35 тыс. чел., погибли 37965, в том числе пропали без вести более 7 тыс.” диэн эмиэ суруллан сылдыһар.

Эрэдээктэрдир кэммэр итинник бу-турдаах көстүү баарын туһунан “Санаа сэргэтэ” биэригэ 2015 с. Ю.Д. Петрову кытта кэпсэтигэ аан бастаан этиллибитэ. Ол кэнниттэн 2017 с. ыам ыйын 6 күнүгэр эмиэ “Санаа сэргэтигэр” тахсыбыт “Саха саллаатын дьылбата” диэн тиэмэҕэ исто-рик В.И. Пестереви, СӨ Национальной архыыбын солбуйааччы дириэктэрэ Н.С. Степанованы кытары кэпсэтигэ эмиэ ахтыһан турабыт. Кинилэр “ити 25 тыһ. киһи сүтүктээхпит” диэн көрдөрүүнү эмиэ сыһа сыыппара, көнүөх тустаах диэн эппиттэрэ.

“Араадыһаҕа биэри тахсыбытын кэннэ итини туһааннаах салаа өттүттэн болбомтобо ылаахтара, туох эрэ хамсаа-һын баар буолуо” дии санаабытым. Оннук буолбатаҕа. Бэл диэтэр, эрэллээх истэ-эччилэрбит да өттүттэн ким эмэ истибит, долгуйбут быһыыта биллибэтэҕэ. “Ити аата Кыайыы болуоссатыгар туох сурул-лан турара билигин биһиэхэ барыбытыгар даҕаны туҕа да эппэт, туох да суолтата, сыаната суох буоллаҕа дуу?” диэн санаа үөскээбитэ.

Ю.Д. Петров 2015 с. тахсыбыт “Нести правду о войне” кинигэтигэр (73 с.): “Мас-штабы мобилизации и людские потери Якутии, несколько не ниже, чем потери даже в центральных регионах страны в процентном отношении. Но, к сожалению, в некоторых изданиях, при установлении мемориальных досок допускают, мягко говоря, весьма произвольное опериро-вание числами погибших воинов-якутян в годы Великой Отечественной войны. Так, например, на площади Победы офи-циально высечено “Погибли или пропали

без вести 25 тыс. человек”. Эта цифра не соответствует действительности. Несколько раз по этому поводу обра-щался к городским властям. Они готовы поменять эту плиту, но вопрос видимо упирается в деньгах, а деньги для нас выше всего”, – диэн суруйбут. Ити 25 тыһ. диэн сыыппара Улуу Кыайыы 60 сылын бэлиэтиир саҕана Кыайыы болуоссатыгар ытыллыбыт реконструкция кэнниттэн баар буолбут эбит.

Туруорсуулар уонна хардалар

Мин, баҕар, Кыайыы 75 сылын көрсө болбомтобо ылаахтара диэн Юрий Дмит-риевичкэ “билигин саҕаттан туруорсан көрбөппүт дуо?” диэн ыйыппыппар, “таах, син биир туһата суох” диэн akkaастаммы-та. Тоҕо оннук диэбитин мин кэлин бэйэм эмиэ өйдөөбүтүм.

2019 с. бүтүүтүгэр Гуманитарнай чинчийи институт саха тылын салаатын үлэһитэ, т.б.х. Е.Р. Николаевы кытта сү-бэлэһэн баран, Ил Дархан официальной саайтыгар сурук суруйбуппут. Бүтүүн норуот, өрөспүүбүлүкэ историятыгар сыһааннаах итинник бутуурдаах болпу-руоһу былаас үрдүкү таһымыгар тиэртэххэ ордук түргэн быһаарылаах, түмүктээх буолуохтаах курдуга санаабытыгар.

Кырдыыга уонна биһиги үрдүкү салал-таҕа тиэрдиих эрэ тустаахпыт, ол кэннэ тустаах тэрилтэлэр биһигинэ да суох дьа-рыктаныхтара диэн өйдөбүллээх этибит. Онтубут ол биһиги саныырбыт курдук судургу буолбатах буолан биэрбитэ.

2020 с. олунньугар үс сурук кэлбитэ. Олунньу 4 күнүгэр №01-27/4 СӨ култуура нэһилиэстибэтин эбийиэктэрин харыста-былыгар департаменын салайааччытын эбээһинэһин толорооччу Н.М. Черосов суругар “Департамент РС (Я) по охране объектов культурного наследия по Ваше-му запросу сообщает, что рекомендовали ГО “Город Якутск” внести уточнения в исторические сведения, указанные на мемориальной доске, так как “Мемори-альный комплекс “Победа”, посвященный воинам-якутянам, погибшим в годы Ве-ликой Отечественной войны” находится в ведении администрации города Якутска” диэн этиллэ сылдыһара.

Итиннэ холбуу эмиэ ити күн суруллу-бут №01-20/67 сурук баара. Ол сурук “За-местителю главы – руководителю аппара-та городского округа “город Якутск” П.Н. Кириллину” диэн төбөлөөбө. Ол: “Так как, “Мемориальный комплекс “Победа” по-священный воинам-якутянам, погибшим в годы Великой Отечественной войны” не является объектом культурного наследия, также в соответствии с Распоряжением Президента РС (Я) от 10.03.2006 №94-РП “О мерах по сохранению объектов куль-турного наследия (памятников истории и культуры) РС (Я)” находится в ведении администрации города Якутска, просим Вас организовать работы по уточнению исторических данных и внесению соот-ветствующих изменений в мемориальную доску”, – диэн ис хоһооннооҕо.

Олунньу 7 күнүгэр СӨ Национальной архыыбын дириэктэрэ П.В. Румянцев илии баттааһыннаах суругу туппуппут. Онно “... к сожалению, Национальный архив РС (Я) не может предоставить по данному вопросу исчерпывающую инфор-мацию, т.к. точное количество погибших и пропавших без вести в годы войны до сих пор неизвестно и, вероятно, не может быть окончательно установлено, по объ-ективным причинам, связанных с недо-статком сведений. Архивные документы, хранящиеся в фонде Национального ар-

хива РС (Я) «Военный комиссариат ЯАС-СР» (Ф.Р-209), представлены не в полном составе в связи с утратой части документов военкоматами во время переездов. Так, например, практически полностью утрачены документы Аллах-Юньского районного военного комиссариата...» диэн быһаарыны сэргэ «Более точная информация по данному вопросу представлена в книге «Память: поименная книга-мемориал. Воины-якутяне – участники Великой Отечественной войны 1941-45гг. и ветераны тыла». В фонде «Редакционная коллегия по изданию книги «Память» (Ф.П-3555) хранятся документы (рукописи томов, списки воинов погибших в годы Великой Отечественной войны, живых и умерших после демобилизации ит.д.), которые легли в основу уникальной серии из 9 томов. Так, в томе 9, (С11) указано, что из общего числа призванных из Якутии и якутян призванных из других регионов страны, в ряды действующей армии 62509 человек, погибли, пропали без вести и умерли 26129 человек» диэн этиллибит этэ.

Мемориальной дуоскаба чопчу 25 тыһ. диэн ыйыллан турар буоллабына, «Память» кинигэбэ өссө биир атын сыыппара баара көстөн тахсар – 26129 киһи диэн.

Ити суруктары тутан баран биһиги бу дьыаланан ким дьарыктаныхтаабы туһааннаан биллибит эбит, куорат дьаһалтатыгар иһитиннэриибит тийибит, итиэннэ үлэ барыаба диэн эрэнэ санаабыппыт. Ол эрэри эрэннибит эмиз кураааннаха буолан биэрбитэ. Туох да хамсааһын баара көстүбэтэбэ.

Эрэнээччи бэйэтин кыһалжата?

Итинтэн икки сыл буолан баран, 2022 с. ыам ыйын 9 күнүнээби Ил Дархан А.С. Николаев эбэрдэтигэр «77 лет прошло с тех пор как советский народ ценой огоромных жертв и потерь победил в страшной войне. И в год 100-летия нашей республики мы с особым волнением вспоминаем воинов-якутян, вставших на защиту Родины от гитлеровских захватчиков. На Великую Отечественную войну призвали более 62 тысяч якутян – каждого седьмого жителя республики. Свыше 38 тысяч из них отдали свою жизнь за освобождение мира от нацизма» диэн этиллибитэ. Оттон ол кэмгэ Кыайы болуоссатыгар мемориальной дуоскаба Саха сириттэн кыргыс хонутугар охтубуттар, сураба суох сүппүттэр ахсааннара 25000 киһи диэн көмүс сыыппараларынан кутуллан турара...

2022 сыл ыам ыйын 26 күнүгэр мин хаттаан Ил Дархан аатыгар сурук суруйбутум. Ол сурукпун Ил Дархан көмөлөһөөччүтүгэр А.И. Ноевка тиксэрибитим. Афанасий Иванович: «Сөптөөх туруорсуу эбит. Мин маны Ил Дархан дьаһалтатын салайааччытыгар Г.Н. Михайловка тиксэриэм», – диэбитэ. Онон эрэл эмиз баар буолбут курдуга. Эрэл эрэллинэн. Ол эрэри ол эрэнээччи бэйэтин эрэ кыһалжата буолан тахсар.

2023 с. ыам ыйын 9 күнүнээби СӨ Ил Дарханын уонна Бырабыыталыстыбатын пресс-киинин бырааһынньыктаабы иһитиннэриитигэр «1418 дней шла самая кровопролитная война, и Якутия вместе со всей страной боролась за Победу. 62 тысячи якутян ушли на фронт, более половины из них – 38 тысяч воинов пали на полях жестоких сражений» диэн тахсыбыта. Кыайы болуоссатыгар буоллабына 25 тыһыынча сүтүктээхпит диэн турбутун

курдук турара...

Быйыл муус устар ый 25 күнүгэр «Саха» НКХХ быһа холбонуутугар Ил Дархан А.С. Николаев тахсыбыта. Мин онно чаас курдук кэтэһэн эрийэн тийибиппэр, төлөпүнү ылбыт кыыс «суруннум, хардатын күүт, эрийиэхтэрэ» диэбитэ. Ол эрэри быһа холбонууга мин биэрбит ыйытыым иһиллибэтэбэ.

Кырдык, ыам ыйын 2 күнүгэр Ил Дархан уонна СӨ Бырабыыталыстыбатын дьаһалтатын гражданны кытта үлэлиир салаатыттан эрийбиттэрэ. Мин онно эрэ билбитим 2022 сыллаабы сурукпар дынгэр икки харда сурук кирибит эбитин. Ол тобо эрэ миэхэ тиксибэтэх. Ол суруктары дьэ туппугум.

2022 сыл от ыйын 11 күнүнээби СӨ Култуураба уонна Духобунаска миниистирэ Ю.С. Куприянов илии баттааһыннаах сурукка 2020 с. Национальной архыып суругар этиллибит туох да уларытыыта суох оннук кириэ сылдьара уонна эмиз «Память» кинигэбэ баар «погибли, пропали без вести и умерли 26 129 человек» диэн этиигэ сигэммиттэр этэ.

Иккис суруктан көстөрүнөн мин ыйытым хаттаан эргийэн эмиз Дьокуускай куорат дьаһалтатыгар тийибит эбит. «Дьокуускай куорат» куораттаабы уокругун баһылыгын солбуйааччыта Н.С. Степанова харда суруйбут. Онон эмиз «Память» кинигэ ыйыллыбыт: «22 марта 1989 года на основании постановления Якутского обкома КПСС была организована республиканская редколлегия в целях увековечения имен воинов-якутян изданием к 50-летию Великой Победы над фашизмом Книги-мемориала «Память» – письменного памятника борцам за мир родной республики. В редколлегии были включены работники обливоенкомата, республиканского Совета ветеранов, участники Великой Отечественной войны, ученые, журналисты... Благодаря самоотверженной и кропотливой работе в течении 20 лет рабочей группы республиканской редакции Книги-мемориала «Память» удалось восстановить и обнародовать достаточно достоверный материал о наших земляках – вернувшихся воинов-якутян, погибших, пропавших без вести или умерших в госпиталях», – диэн бэлиэтэммит.

Итиннэ эбии: «На мемориальной плите над Вечным огнем на площади Победы города Якутска надписи перед цифрами мобилизованных, вернувшихся воинов, сделаны некорректно со словами «более» и «менее».

В целях внесения более точных данных будет проведена работа по замене мемориальной плиты с конкретными цифрами указанными в республиканской Книге «Память», а именно:

МОБИЛИЗОВАНО на защиту Отечества: 62 609 чел.

ВЕРНУЛИСЬ с фронта: 23 988 чел.

ПОГИБЛИ или пропали без вести: 26 373 чел.

НЕ ВЕРНУВШИЕСЯ по разным причинам: 12 248 чел.» диэн этиллэ сылдьар.

Эмиз сөп түбэспэт сыыппаралар

«Память» кинигэ 9-с туомун 11-с сирэйн арыян көрдөхө, ити харда сурукка этиллэр сыыппаралар эмиз сөп түбэспэт буолан тахсаллар. Кинигэбэ (11 с.) маннь сурулла сылдьар: «В книге «Память» РС (Я) зафиксированы имена 26129 воинов-якутян, погибших на фронтах войны, пропавших без вести и умерших в прифронтовых и тыловых госпиталях,

22767 воинов-якутян вернувшихся после демобилизации в Якутию. Установлены 13,0 тысяч призванных военкоматами нашей республики, судьба которых до конца не выяснена».

Харда сурукка «Память» кинигэбэ баар диэн ыйыллыбыт өлбүттэр, сураба суох сүппүттэр ахсааннара **26 373 киһи** диэн турар. «Память» кинигэбэ бэйэтигэр өлбүттэр, сураба суох сүппүттэр – **26 129 киһи**. Не вернувшиеся по разным причинам диэнгэ сурукка **12 248 киһи** диэн суруллубут. «Память» кинигэбэ бэйэтигэр – **13 тыһ.**

Кинигэбэ суруллубут сурукка ылыларарыгар тобо итинник уларыйбыта эмиз өйдөммөт. Оттон ити араас төрүөтүнэн эргиллибэтэх 13 тыһ. киһи диэни «Память» кинигэбэ бу курдук быһаарбыттар: «Судя по местам призыва – это рабочие, инженерно-технические работники, старатели многочисленных артелей золотодобывающей промышленности, экспедиционных отрядов Аллах-Юньского, Алданского районов, местной промышленности гг. Якутска и Алдана, а также спецперселенцы, которых призывали в армию с 1942–1943 гг. Разумеется, они после войны вернулись в родные области и края, активно трудились, восстанавливая народное хозяйство, разрывное войной. Таким образом, общее число безвозвратных потерь Якутии составляет по фиксированным данным 26,1 тыс. человек, что составляет 41,8 % из числа призванных нашими военкоматами и значительно превышает средний показатель потерь Советской Армии в годы войны», – диэн түмүк оноруллубут. Онон ити 13 тыһ. киһини биһиги хайдах дабаны өлбүттэр, сураба суох сүппүттэр ахсааннарыгар киллэрэр кыахпыт суох диэн өйдөнөр.

«Память» кинигэ 9-с туома 2004 с. тахсыбыт. Өскөтө итинэ суруллубут сыыппаралар чахчы сөптөөхтөр диэн билигин бары онно сигэнэр эбит буоллахпытына, тобо мемориальной плитаба ити 26 129 киһи сүтүктээхпит диэн суруллубатый? Тобо 38 тыһ. киһи сүтүктээхпит диэн кэпсигитий? Ити өйдөммөт.

Аны 2020 с. тахсыбыт 3 туомнаах «История Якутии» кинигэ 3-с туомун 4.2. «Участие воинов-якутян в Великой Отечественной войне и разгроме милитаристской Японии» диэн салаатыгар 247 сирэйгэ: «**Прямые военные потери относительно общей массы населения в ЯАССР оказались относительно меньшими, чем в европейских районах страны, поскольку они состояли только из погибших на фронте якутян – свыше 25 тыс. человек**», – диэн сурулла сылдьар. «Только из погибших...» диэн буолбут манна. Оттон сураба суох сүппүттэр ханналарый? Эмиз итиннэ кириэ сылдьаллар дуо? Эбэтэр кинилэр аабыллыбатахтар дуу диэн ыйыты үөскүүр.

Тирэх буолуо сөп этэ

«Память» кинигэбэ биһиги сүтүкпүт «значительно превышает средний показатель потерь Красной Армии в годы войны» диэн буоллабына манна кэлэн «Прямые военные потери относительно общей массы населения в ЯАССР оказались относительно меньшими, чем в европейских районах страны» диэн буолбут. Саха сириттэн хас киһи сэриигэ ынгырыллан барбыта, хас киһи эргиллэн кэлбитэ кинигэбэ чопчу бачча диэн ыйыллыбатах. Бэриллибит баһаам элбэх сыыппараттан бэйэн ааган-суоттаан таһаар диэн курдук буолбут. Дынгэр, бу «История Якутии» үс туомнаах кинигэ Саха сиригэр историятыгар элбэх хоруйу, харданы биэрэр биһиги саамай тирэх огостор кинигэбит буолуон сөптөөх этэ. Саҥа чопчуламмат чахчылары, кырдык-

тары кэпсиир.

Ю.Д. Петров «Вклад Якутии в дело Победы 1941–1945» диэн 2010 с. «ГУ Академия наук» иһинэн тахсыбыт кинигэтин 87-с сирэйгэр «количество погибших и пропавших без вести воинов-якутян указывается в количестве 25 тыс.человек, что далеко не соответствует этой действительности. Если придерживаться этой цифры, то получается, что с фронта домой вернулись живыми около 35 тысяч человек. А где они тогда? Ни одна перепись населения послевоенного периода не зафиксировала эту цифру, наоборот после войны идет резкое сокращение численности сельского населения Якутии, откуда и был основной призыв в армию в годы войны» диэн суруйар. Эмиз ыйыты.

Ити курдук ханна да көр – ыйыты эрэ элбээн иһэр курдук. Куорат дьаһалтата 2022 с. харда суругар мемориальной плитаны уларытар үлэ барыаба диэн этиллибит эбит. Ол тобо туолбатаба биллибэт.

Оттон миэхэ эрийэ сылдьыбыт Ил Дархан уонна СӨ Бырабыыталыстыбатын дьаһалтатын гражданны кытта үлэлиир салаатын старшей референэ кыыс, хаттаан өссө төгүл саайтка суруй диэн сүбэлээбитэ. Эбэтэр култуура боппуруоһун көрөр Бырабыыталыстыба бэрэссэдээтэлин солбуйааччытыгар О.В. Балабкинаба дуу, Култуура уонна Духобунас миниистиригэр А.И. Ноевка дуу приемга суруйтаран кири диэн. Эдэр үлэһити мин баалааппын. Онтон атыны этэр кыаба суох буолуо.

Суруйан да туһата суох

Ол эрэри мин итиннэ Ю.Д. Петров «суруйан да таах туһата суох» диэн эпипитин өйдөөн кэлбитим. Хаттаан суруйан эмиз ити урукку курдук ис хоһоонноох суруктары тутары дуо? Онтон ол О.В. Балабкинаба дуу, А.И. Ноевка дуу мин ыйытым тобо миигинэ да суох быһаччы тизирдиллээ суохтаабы? Өскөтүн кинилэр ити боппуруоһунан дьарыктанар эбит буоллахтарына. Тобо хайаан да кэбинизтэн кэбинизти кэрийиллээх тустаабы? Мин тус бэйэбэр туу эрэ көрдөһүүм дуу, туруорсуум дуу курдук. **Ити биһиги барыбыт изэспит буолбатах дуо? Үгүс элбэх тылы эрийбэт, саната суох толорору эрэ ирдиир ытык изэспит?**

Куорат дьаһалтатыттан эрийбит кыыс «биэрбит ыйытыгар эпипиттээтилер дуо? Бэриллибит хоруйтан төһө астынын?» диэн эмиз ыйыппыта. Оттон «ону хаттаан сайтка суруй» диэни сөптөөх хоруй диэххэ сөп дуо? Итиннэ дынг сыһааннаах дьон устуоруктар, архыып үлэһиттэрэ түмсэн кэпсэтэн, быһаарсан туох эрэ биир уопсай түмүккэ кэлиэхтэрин сөп эбитэ буолуо.

Быйылгы Улуу Кыайы 79 сылын бэлиэтиир өрөгөйдөөх миитингэ Ил Дархан А.С. Николаев эбэрдэтигэр «Якутия вместе со всей страной и всеми силами боролась за Победу. Из наших городов и сел отправились на фронт свыше 62 тысяч якутян, более половины из них 38 тысяч воинов погибли смертью храбрых на полях сражений» диэн этилиннэ. Оттон Кыайы болуоссатыгар Мэнгэ өйдөбүннүк бу сылар устата 25 тыһыынчаны көрдөрбүтүн курдук көрдөрөн турар...

Улуу Кыайы 80 сылын хайдах көрсөбүт?

Эһиил Улуу Кыайы 80 сылын бэлиэтиэхпит. Төһө сүтүктээхпит диэн көрсөхпүтү ол күнү? 25 тыһыынча дуу, 38 тыһыынча дуу? Эбэтэр 26 129?

Биллэн турар ити бутуурдаах ахсааны быһаары судургута суох буолара өйдөнөр. Ол эрэри үйэлээх өйдөбүннүккэ кыһыл көмүһүнэн суруллубут сыыппаралар, бүгүн эрэ буолбакка, кэлэр кэмнэргэ, кэлэр үйэлэргэ биһиги бэйэбит историябытыгар дынг сыһааммытын көрдөрө, кэпси турар кэрэһит буолалара өйдөнөр. Билигин биһиги, Аҕа дойдуга Улуу сэриитин туһунан син туох эрэ өйдөбүллээх иитиллибит, улааппыт дьон субу кэмгэ итини болбойотохпутуна, сааһылаабатахпытына, сыл-хонук аастабын, ырааттабын айы кэлэр кэмнэргэ болбойор, аахайар буолуохтара диэн этиэхпит дуо? Бүгүнтү күн сарсынгыны сиэтэр. Мин тобо эрэ саарбахтыбын...

Ангелина ШАДРИНОВА-СУОҕААНЫ, СӨ Суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ, Н.А. Кондаков аатынан Ил Дархан бириэмийэтин лауреата.

Күндү киhibит сүрэхпитигэр өрүү тыыннаах

Бу ый 19 күнүгэр тапталлаах ийэ-
бит, эбэбит, хос эбэбит

**НИКОЛАЕВА
ЕВДОКИЯ ИГНАТЬЕВНА**

Орто дойду олобуттан барбыта 1 сыла
буолар.

90 сааһын туолан баран, «бэлиэр
90 сааһын дуо?» диирэ кулгаахпар
иһиллэр. «Тоёо түргэнэй?» диэхтээ-
битэ. «Кийи олобо түннүгүнэн чыычаах
көтөн ааһарын курдук» диэн өс хоһооно
мээнэбэ буолбатаҕа чуолкай.

Ийэбит Николаева Евдокия Игнатъ-
евна 1933 с. Хондойго төрөөбүтэ. Ий-
элэрэ эрдэ олохтон туораан, эдьийэ
Варвара, сурдьа Василий сөбөтөх
аҕаларыгар хаалбыттара. Кыра саа-
старыттан тулаайах хаалан, тыа ыалын
үлэтин барытын үлэли и үөрэнэн, олох
араас ыараханын да, үтүө да өрүттэрин
көрсөн бу Орто дойду олобун 90
сааһыгар түмүктээбитэ. Хос-хос эбэ
буолан, дьонуннаах олобу олобута.

Ийэбит барахсан сатаабата диэн
суоҕа: отчут, булчут, балыксыт, атын
мииннэ да, ханна бабарар тийэрэ.

Аҕабыт Иванов Марк Гаврильевичи
кытта ыал буолан, 11 оҕону (7 уол, 4
кыыс) төрөппүттэрэ.

Илбэнгэбэ көһөн киирэн баран,
балыһаҕа саньытаарканан, оһох
оттоочунан үлэлээбитэ. Оччолорго,

балыһаҕа массыына суох эрдэбинэ,
балыһа атын кыһыннары-сайыннары
бостууктаан, учаастакка «Суһал көмө»
наада буоллабына, сыарбалаах аты
куруук бэлэм гынар буолара.

Төрөппүт уолаттара бары Соһуус
сабана аармыйаҕа ытык иэспитин
төлөөбүппүт. Сорох сүл иккилии
уол тэҥинэн сылдыбыттара. Бу
сыллар тухары төһө долгуйбуттара,
күүппүттэрэ буолуой! Нэдиэлэбэ
үстэ, соробор иккитэ кэлэр көтөр аал
тыаһын иһиллээн ахан биэрдэхтэрэ.
Ону билигин хос эһэ буолан олонор,
төрөппүт оҕон туһунан сонун истэр
үчүгэин, күндүтүн өйдүүбүт.

Бииргэ төрөөбүттэр бары – ыал
буолан, эһэ, эбэ ааттанан кырдыбас
ыалларбыт.

Ийэлээх аҕабыт окко оҕолорун
илдэ сылдыан, онтон сиэннэрин
такайан, аан маннай от охсуутугар,
мунньуутугар үөрэппиттэрэ. Сиргэ-
уокка, айылбаа үтүө сыһыаннаах буо-
ларга сүбэлэрэ-амалара, сиэри-туому
туһунарга үөрэппиттэрэ кийи ааҕан
сиппэт, мунура биллибэт.

11 оҕоттон 9 оҕо төрөөбүт, оҕо са-
аспыт ааспыт кырдалыгар – Илбэнгэбэ
– олохсуйан, нэһилиэкпит сайдарыгар
бизнесийэбэ тахсыахпыттар диэри
араас үлэбэ үлэлээн, дьонуннаах аҕа
уустара буолан олобу салгыбыт.

Ийэлээх аҕабыт үөрэммэтэхтэрин
сиэннэрэ үөрэхтэнэн, араас идэлээх
дьон буолан, өрөспүүбүлүкэ араас
муннугар тарбаһан айа-тута сылдыал-
лар.

Тапталлаах ийэбит Николаева Ев-
докия Игнатъевнаны, аар тойон аҕабыт
Иванов Марк Гаврильевичи оҕолоро,
кийииттэрэ, күтүөттэрэ, сиэннэрэ
киэн тутта, өрүү ахта-саныы сылдыа-
быт. Тапталлаах дьоммут илиилэрин
сылааһа, үөрбүт-көппүт харахтара,
сырдык сэбэрэлэрэ сүрэхпитигэр-
быарбытыгар өрүү баар.

**Оҕолоро, кийииттэрэ,
күтүөттэрэ, сиэннэрэ.**

Үтүө, амарах, сырдык кийи этэ...

**ГОГОЛЕВА (ТАБУНАНОВА)
НАДЕЖДА АНАТОЛЬЕВНА**

эдэр сааһыгар олус хомолтолоохтук
илдэ барбыта.

Наденька 1990 с. бэс ыйын 26
күнүгэр Дьокуускай куоракка Табуна-
новтар дьиэ кэргэнгэ иккис оҕонон
күн сириҥ көрбүтэ. Оҕо сааһа куораты-
нан, Чурапчынан, Тааттанан ийэ-аҕа,
эбэлэр-эһэлэр уонна чугас дьонун
тапталларыгар бигэнэн, дьоллоохтук
ааспыта.

Дьокуускайга Саха национальнай
гимназиятын ситиһиилээхтик үөрэнэн
бүтэрбитэ.

Санкт-Петербурга ИТМО универ-
ситетка үөрэммитэ, онтон ХИФУ-га
көһөн, ИМИ-ни бүтэрэн, идэ ылан,
Алмаасэргинэбаан информационнай
технология управлениетыгар систем-
нэй аналитигынан ситиһиилээхтик
үлэлээбитэ.

**ГАВРИЛЬЕВА
РАЙСА АЛЕКСЕЕВНА**

92 сааһыгар ыам ыйын 9 күнүгэр
олохтон туораабытынан, дириҥ кутур-
баммытын тиэрдэбит.

Быдан дьылларга быраһаай.
**Оҕолоро, кийииттэрэ, күтүөттэрэ,
сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.**

2012 сыллаахха кэргэнэ Алёша-
лыын тапталларын холбоон, ыал буо-
лан, үс оҕону төрөтөн дьоллоохтук
олорбуттара.

Наденькабыт куруук күлэ-үөрэ, ми-
чилиһэ сылдыар, олоххо тардыһылаах,
үтүө санаалаах, амарах сүрэхтээх,
сырдык кийи этэ.

Надя үс уол оҕоҕо күн күбэй ийэ,
кэргэнигэр тапталлаах добор, төрөп-
пүттэригэр ураты уйаҕас сыһыаннаах
оҕо, эдьийигэр эйэбэс балыс этэ.
Бары аймахтарыгар, сиэн балыста-
рыгар, балтыларыгар, чугас дьонугар
эйэбэс эдьий, балыс быһыытынан
сүрэхпитигэр хаалыаҕа. Кини дьүөгэ-
лэрин, доботторун олус чугастык са-
ныыра, ытыктыыра.

Надя үлэтигэр наһаа кыһамнылаа-
ба, эппиэтинэстээбэ, ол да иһин кэл-
лиэгэлэрэ олус убаастыыллара.

Ыарахан ыарыыга ыллара да сы-
тан, санаатын түһэрбэт күүстээх дьу-
луурдааҕа. “Үчүгэй буолуом” диэн,
биһигини уоскутара.

Наденькабыт үтүө-көнө майгытын,
үөрүннээн, элэккэй бэйэтин үйэлэр
тухары өйбүтүгэр-санаабытыгар өрүү
илдэ сылдыахпыт.

Күндү киhibит, Наденькабыт ба-
рахсан, быдан дьылларга быраһаай.

**Кэргэнэ, оҕолоро, ийэтэ, аҕата,
эдьийэ, балтыта, чугас дьоно.**

**ЕГОРОВА
ОЛЬГА ИВАНОВНА**

93 сааһыгар күн сириттэн барбытын
билэр дьонугар тиэрдэбит.

Оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.

Тапталлаах кэргэним,
аҕабыт, эһэбит, убайбыт

**КОНОНОВ НИКОЛАЙ
ВАСИЛЬЕВИЧ**

бу дьыл ыам ыйын 14
күнүгэр 73 сааһыгар уһун
ыарахан ыарыыттан олох-
тон туораабытын туһунан аймах-
тарбытыгар, доботторугар, билэр
дьонугар дириҥник курутуян туран
иһитиннэрэбит.

**Кэргэнэ, оҕолоро,
чугас дьоно.**

ХИФУ ХИНТЮКИ уус-
уран тылбаас салаатыгар
бииргэ үөрэммит күндү
дьүөгэбит

**МИХАЙЛОВА
СВЕТЛАНА
ИННОКЕНТЬЕВНА**

сиэнэ
ВАНЮШАЛЫН
күн сириттэн соһумардык
күрэммиттэринэн, кыһа Ньургуйаана-
ба, күтүөтэ Павелга, сиэн кыһа Алена-
ба, бары аймахтарыгар, билэр дьону-
гар дириҥ кутурбаммытын тиэрдэбит.
**МПХЛ-18 бииргэ бүтэрбит
дьүөгэлэрэ, тылбаас
кафедратын уһууааччылары.**

Бииргэ үөрэммит,
дурда-хаха туттар табаа-
рыспыт, субэһиппит, тэ-
рийээччибит, Үөһээ Бү-
лүүттэн төрүттээх Дьоку-
ускай куорат олохтооҕо,
норуот хаһаайыстыбатын
үтүөлээх үлэһитэ, бөлү-
һөлүүэ билимин дуок-
тара, бэрэпиэссэр, ырыа

**ФИЛИПОВ
ЛАЗАРЬ СТЕПАНОВИЧ**

айааччы
бу дьыл ыам ыйын 9 күнүгэр соһучу
олохтон туораабытынан, кэргэнэ Лидия
Алексеевна, оҕолоругар, сиэннэри-
гэр дириҥ кутурбаммытын биллэрэбит.

СӨ үтүөлээх юриһа, өр кэмгэ
Үрдүкү суут, Өлүөхүмэ, Алдан орой-
уоннарын судьуйалара, уһун кэмгэ
ХИФУ юриспруденцияҕа факультетын
холубунайыраапыраа уонна процесс
кафедратын доценынан үлэлээбит,
устудьуоннар истинг ытыктабылларын
ылбыт

**ФЕДОРОВ
ГАВРИЛ СЕМЕЛОВИЧ**

ыам ыйын 12 күнүгэр сирдээҕи олох-
тон барбытынан, кэргэнигэр, уолу-
гар, сиэннэригэр, эдьийигэр, чугас
дьонугар, табаарыстарыгар дириҥ
кутурбаммытын тиэрдэбит.

**ХИФУ юриспруденцияҕа
факультета.**

Күндүтүк саныыр
дьүөгэбит, Нам улуһун
Партизан оскуолаты-
гар өр сылларга саха
тылын учууталынан
үлэлээбит, педагоги-
ческой үлэ бэтэрээнэ,
күндү ийэ, эйэбэс эбэ
**КОНСТАНТИНОВА
АКУЛИНА
ИННОКЕНТЬЕВНА**

ыарахан ыарыыттан күн сириттэн
күрэммитинэн, оҕолоругар, сиэннэри-
гэр, чугас дьонугар дириҥ кутурбам-
мытын биллэрэбит.

Кини туһунан кэриэстэбил өйбүтү-
гэр-санаабытыгар өрүү баар буолуо.
**Дьүөгэлэрэ Кривошапкина О.И.,
Новгородова Ф.Н., Шадрина Р.П.**

Анаабыр улууһун Сааскылаах
нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо,
нэһилиэк, улуус устуоруйатын сырда-
тар элбэх кинигэ ааптара, "Граждан-
ская килбиэн" бэлиэлээх

**КОНСТАНТИНОВА
АКУЛИНА ИННОКЕНТЬЕВНА**

уһун ыарахан ыарыыттан суох буол-
туһунан, оҕолоругар, сиэннэригэр, чугас
аймахтарыгар дириҥ кутурбаммытын
тиэрдэбит.

**Нам улууһун Партизан
орто оскулатыттан
кэллиэгэлэрэ: Гуляев Ф.Д.,
Гуляева В.Н., Свинобоева А.Е.,
Сыромятникова М.И.,
Соловьева Г.М., Яковлева В.П.**

Ытыктыыр саҕаспыт, СӨ үөрэби-
риитин туйгуна, СӨ «Гражданской
килбиэн» бэлиэлээх, Анаабыр улууһун
Сааскылаах нэһилиэгин бочуоттаах
олохтооҕо, кыраайы үөрэтээччи, пе-
дагогической үлэ бэтэрээнэ

**КОНСТАНТИНОВА
АКУЛИНА ИННОКЕНТЬЕВНА**

ыарахан ыарыыттан күн сириттэн бар-
бытынан, оҕолоругар, сиэннэригэр,
чугас дьонугар дириҥ кутурбаммытын
тиэрдэбит.

**Ньурбаттан, Дьокуускайтан
Федотовтар, Иннокентьевтар,
Кимнэр, Андреевтар.**

Тапталлаах күндү кы-
һым, балтыбыт, эдьий-
бит СӨ үөрэбириитин
туйгуна, Горнай улууһун
үөрэбириитин бочуоттаах
аҕа сүбэһитэ, «Ийэ албан
аата» 2-с истиэпэнэ бэ-
лиэлээх, обунан ытыыга
ССРС успуордун мааста-
рыгар хандыдаат

ТАТЬЯНА ПЕТРОВНА

ыам ыйын 10 күнүгэр уһун ыарахан ыа-
рыыттан күн сириттэн күрэммитинэн,
кэргэнэ Фёдор Фёдоровичка, оҕоло-
ругар, сиэннэригэр, чугас дьонугар
дириҥ кутурбаммытын тиэрдэбит,
аһыгытын тэҥнэ үллэстэбит.

**Ийэтэ, бииргэ төрөөбүттэрэ,
кийиитэ, күтүөттэрэ.**

СӨ үөрэбириитин туйгуна, СӨ «Гра-
жданской килбиэн» бэлиэлээх, Сааскы-
лаах нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо,
кыраайы үөрэтээччи, педагогической
үлэ бэтэрээнэ, «Айар» кыһа доҕоро,
Анаабыр улууһун устуоруйатын, чулуу
дьонун туһунан кэпсир-сэһэргиир үгүс
кинигэ ааптара

**КОНСТАНТИНОВА
АКУЛИНА ИННОКЕНТЬЕВНА**

ыарахан ыарыыттан күн сириттэн бар-
бытынан, оҕолоругар, сиэннэригэр,
чугас дьонугар дириҥ кутурбаммытын
тиэрдэбит.

**С.А. Новгородов аатынан «Айар»
НК кэлэктиибэ.**

Күндү дьүөгэбит, айылбаттан ар-
тыыс талааннаах, сыана бэтэрээнэ,
дэҥнэ көстөр кэрэ сэбэрэлээх, саха
«Полина Виардота»

**КОРКИНА
МАТРЕНА АЛЕКСЕЕВНА**

Чурапчы улууһун Кытаанах салиэннэ-
тин олохтооҕо, бу ый 3 күнүгэр күн си-
риттэн күрэммитинэн, аймах-билэ дь-
онугар, доботторугар кутурбаммытын
биллэрэбит.

**ЯРКПУ 1973–75 сс.
бииргэ үөрэммит
үлээннээхтэрэ.**

КҮӨХ ЭКРАН | “САХА НД” НКИХ | Ыам ыйын 20–26 күннэрэ

КЫЫМ

Аан күн 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 "Якутия" информационная программа 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Проавто 12+ 11:45 Дойдум дьоно 12+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Өркөн өй 12+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Оҕо саас ылгыыр 6+ 17:15 Урбаан 6+ 17:45 Дойдум дьоно 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Тыыннаахтар умнубат сыллара 12+ 18:45 Фонд памяти 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Талбан 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационнай биэрии 12+ 21:00 Якутия в деталях 12+ 21:45 Саха сатаабата суох 6+ 22:15 Дойдум дьоно 12+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Талбан 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Дойдум дьоно 12+ Ханыы күн 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 "Якутия" информационная программа 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информаци-	онная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Ырыа алыбыгар уйдаран 6+ 17:00 Аал-луук мас 6+ 17:45 Дойдум дьоно 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Тыыннаахтар умнубат сыллара 12+ 18:45 Исторические вехи развития парламентаризма в Якутии 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Олох үөһүгэр 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационнай биэрии 12+ 21:00 "Сарсын, сарсын сарсыарда..." Ырыа күнүгэр уонна С.А.Зверев-Кыыл Уола төрөөбүтэ 125 сылыгар анааллаах кэнсиэр 6+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Олох үөһүгэр 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Дойдум дьоно 12+ Орто күн 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 "Якутия" информационная программа 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Кэрэ кэпсээн 6+ 16:15 Якутск сегодня 12+	17:00 Сэбэрэ 12+ 17:45 Дойдум дьоно 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Тыыннаахтар умнубат сыллара 12+ 18:45 Фонд памяти 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Талбан 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационнай биэрии 12+ 21:00 Хайдах олордугут? 6+ 21:45 Үлэ дьоно 12+ 22:15 Дойдум дьоно 12+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Талбан 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Дойдум дьоно 12+ Чэбэр күн 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 "Якутия" информационная программа 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Ума палата 6+ 15:30 Хотугу сулус 6+ 16:00 Актуальное интервью 12+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Эр Бэрдэ 12+ 17:30 Күн дэлэйэ 6+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Тыыннаахтар умнубат сыллара 12+ 18:45 Фонд памяти 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Олох үөһүгэр 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационнай биэрии 12+ 21:00 Документальный фильм 12+ 21:30 Репортаж 12+ 21:45 Саха сатаабата суох 6+ 22:15 Дойдум дьоно 12+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Олох үөһүгэр 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Дойдум дьоно 12+ Чөл күн 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 "Якутия" информационная программа 12+ 10:15 Кыыс Сайын 6+ 10:45 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Үлэ дьоно 12+ 15:30 К Дню славянской письменности и культуры 6+ 16:00 Актуальное интервью 12+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Якутия. Прощание с веком. 25 лет спустя 12+ 17:30 Документальный фильм 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Кинолетопись Якутии 12+ 18:30 Проавто 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Өркөн өй 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационнай биэрии 12+	12+ 21:00 Уонна...12+ 22:00 Кыыс Сайын 6+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Өркөн өй 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Дойдум дьоно 12+ Сүбэ күн 6:00 Сайдыс 6+ 6:30 Геван 12+ 7:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Истинг илдьит 6+ 9:45 Парламентский вестник 12+ 10:00 Айар-тутар тыам сирэ 6+ 10:45 Кэрэ кэпсээн 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Сэбэрэ 12+ 13:00 Күн дэлэйэ 6+ 13:30 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+ 14:30 Сайдыс 6+ 16:30 Кыыс Сайын 6+ 17:00 Якутия. Прощание с веком. 25 лет спустя 12+ 17:30 Геван 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Истинг илдьит 6+ 19:00 Оһуохай-саха норуотун биһигэ 6+ 21:00 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+ 22:00 Ырыа алыбыгар уйдаран 6+ 0:00 Кэрэ кэпсээн 6+ 1:15 Төлкө түөрүбэ 6+ 1:45 Фонд памяти 12+ 2:00 "Якутия" информационная программа 12+ 2:15 Актуальное интервью 12+ 2:30 Сайдыс 6+ 3:30 Якутск сегодня 12+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Дойдум дьоно 12+ Өрөбүл	6:00 Сайдыс 6+ 6:30 Геван 12+ 7:00 Хайдах олордугут? 6+ 7:45 Айар-тутар тыам сирэ 6+ 8:30 Саха итэбэлэ 12+ 9:30 Истинг илдьит 6+ 10:00 Наш университет. Сырдат 6+ 10:30 Хотугу сулус 6+ 11:00 Ума палата 6+ 11:30 Эр Бэрдэ 12+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Аал-луук мас 6+ 13:00 Спорт сулустара 12+ 13:30 Якутия. День за днем 12+ 14:30 "Мастер" спектакль 12+ 16:00 Клевая рыбалка 12+ 16:30 Северный Патрик 12+ 17:00 Якутия. Прощание с веком. 25 лет спустя 12+ 17:30 Геван 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Хайдах олордугут? 6+ 19:00 Истинг илдьит 6+ 19:30 Кэнсиэр 6+ 20:30 Урбаан 6+ 21:00 Якутия. День за днем 12+ 22:00 "Сарсын, сарсын сарсыарда..." Ырыа күнүгэр уонна С.А.Зверев-Кыыл Уола төрөөбүтэ 125 сылыгар анааллаах кэнсиэр 6+ 0:00 Күн дэлэйэ 6+ 0:30 Кыыс Сайын 6+ 1:00 Общее дело 12+ 2:00 "Якутия" информационная программа 12+ 2:15 Актуальное интервью 12+ 2:30 Якутск сегодня 12+ 4:00 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Дойдум дьоно 12+
--	---	---	--	--	---

КУТУРБАН

 Саха сириҥ норуоттарын музыкатын уонна фольклорун түмэлин төрүттээбит, СӨ норуодунай артыыһа, Арасыйа култууратын үтүөлээх үлэһитэ, устуоруйа билимин хандьыдаата, Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Судаарыстыбаннай бириэмийэ лауреата, Ирина Архипова Фондатын лауреата РЕШЕТНИКОВА АИЗА ПЕТРОВНА уһун ыарыы кэнниттэн Орто дойдуттан барбытынан, дириҥ кутурбаммытын оболоругар Алина Владимировнаба, Владимир Владимировичка уонна сиэннэригэр тиэрдэбит. Оксана, Владимир, Галина Колесовтар.	Күндүтүк саныыр доборбут, өр сылларга сибээс эйгэтигэр бииргэ үлэлээбит, үлэтин толору баһылаабыт исписэлиис, Бордонг нэһилиэгиттэн төрүттээх ДОКТОРОВ ИВАН ДМИТРИЕВИЧ ыарахан ыарыыттан соһуччу олохтон туораабытынан, дыһэ кэргэнигэр, аймахтарыгар, доботторугар дириҥ кутурбаммытын тиэрдэбит. Доботторо Авелов В.И., Игнатьев Г.Г., Лукин Н.И., Манчуркин М.В.	Күндүтүк саныыр, убаастыыр, Ньурбаҕа олорбут ыкса ыалбыт тапталлаах ийэлэрэ ЕФРЕМОВА МАРГАРИТА ЯКОВЛЕВНА ыарахан ыарыыттан олохтон барбытынан, кэргэнэ Прокопий Николаевичка, оболоругар, сиэннэригэр, хос сиэннэригэр, чугас аймахтарыгар дириҥ кутурбаммытын тиэрдэбит. Прокопьевтар.	Убаастыыр эдьийбит, балтыбыт, Күндээдэ олохтооҕо, педагогическай үлэ бэтэрээнэ ИВАНОВА ТАМАРА ТИМОФЕЕВНА соһумардык, олус хомолтолоохтук олохтон туораабытынан, дириҥник курутууан туран чугас дьонулар, билэр дьонулар дириҥ кутурбаммытын тиэрдэбит. Дьокуускайтан, Покровскайтан, Сунтаартан Григорьевтар, Ньурбаттан Васильевтар.
Алма-Ата куоракка биир кэмгэ бииргэ устудьуоннаабыт, эдэр саастан дьүүгэбит ХОВРОВА МОТРЕНА НИКОЛАЕВНА уһун ыарахан ыарыыттан күн сириттэн күрэммитинэн, дириҥ кутурбаммытын биллэрэбит. Ивановтар, Елизавета Михайловна Попова, Раиса Николаевна Троева.	Оҕо саастан доборбут, табаарыспыт ФЁДОРОВ НИКОЛАЙ ЕГОРОВИЧ ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, кэргэнэ Валентинаба, оболоругар, сиэннэригэр дириҥ кутурбаммытын тиэрдэбит. Эһигини кытта бииргэ курутууабыт. Тааттаттан Тамара, Зиновий Варламовтар.	“Байанай-центр” ХЭТ Новиков Айиол Владимировичка уонна кини дыһэ кэргэнигэр тапталлаах ийэлэрэ, СӨ дорубуйатын харыстабылын туйгуна, үрдүк категориялаах быраас, СӨ үтүөлээх бырааһа КОЛОДЕЗНИКОВА КЛЕОПАТРА АФАНАСЬЕВНА ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, дириҥ кутурбанын тиэрдэр.	Убаастыыр күтүөппүт Пестерев Михаил Александровичка, сиэним, балтыбыт Даайаҕа ийэтэ, эбэлэрэ ПЕСТЕРЕВА ВАРВАРА ИННОКЕНТЬЕВНА 89 сааһыгар ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, дириҥ кутурбаммытын биллэрэбит, аһыгытын тэнгэ үллэстэбит. Иванова Любовь Гаврильевна, Ивановтар, Румянцевтар.
		“Union” академия будущего” кэлэктиибэ тапталлаах кэргэн, аҕа МАРШИНЦЕВ АЛЕКСЕЙ ВИКТОРОВИЧ эмискэччи олохтон туораабытынан, кэргэнигэр, оболоругар, аймахтарыгар, чугас дьонулар дириҥ кутурбанын тиэрдэр.	

ХАЛААН – 2024

Тобус ыйдаах кыыдааннаах кыһыннаах дойдубутугар сааскы чабыл күннэр үүннүлэр, күөххэ үктэнэрбит бэрт кыра хаалла. Сахабыт сиригэр өрүстэрэ, халын муустарыттан босхолонон, киэн киэлилэринэн устан эрэллэр...

Өлүөнэ

“Ыам ыйын 9 күнүгэр Өлүөнэ эбэ Ленскэй куорат аннынан хамсаан, ыам ыйын 10–11 күннэригэр Өлүөхүмэ5 тийиэхтээх” диэн Саха сиригэр ыБММ сулууспатын пресс-сулууспата өссө **Ыам ыйын 10 күнүгэр** биллэрбитэ.

“Оперативнай бөлөхтөр Өлүөнэ, Алдан, Амма өрүстэр туруктарын кэтиллэр, ону тэнэ Арасыйыа ыБММ селекторнай муннаабыр кытыннылар. Харыы тахсыан сөптөөх сирдэрин “беспилотниктаах” тахсан көрдүлэр, бизрэк таһынаабы нэһилиэнньэлэргэ олохтоохторго өйдөтөр-иһитиннэрэр, кэтээн көрүү үлэтэ ытыллар. Халааны бохсорго бары бэлэмнэни, күүс-уох тэрилиннэ, харыы тахсар түгэнигэр 25 т дэлби тэптэрэр бэссэстибэ саппааһа баар”, – диэн Арасыйыа ыБММ Саха сиригэр саалататын начаалынньыга Павел Гарин бэлиэтээн эппитэ.

Ыам ыйын 12 күнүн сарсыарда Өлүөнэ өрүскэ харыы туран, Өлүөхүмэ оройуонугар дьон олоһор дьыалларын уу ылла. Ол курдук, Дэлгэйгэ икки киһи олоһор биир дьыатэ, Ииннээххэ уон икки киһи олоһор алта дьыатэ ууга баран, аймахтарынан уонна быстах кэмгэ олоһор пууннарга тарбаспыттара.

Ыам ыйын 12 күнүн сарсыардатыгар Өлүөхүмэ5 Өлүөнэ өрүскэ икки сиригэр муус хойуутук устарын туһунан Саха сиригэр ыБММ иһитиннэрбитэ. Бу күн сарсыарда 11:30 Дэлгэй аннынан харбыт муус устан, таһымнаан турбут өрүс уута түһэрин сабаҕалаабыттар.

Ыам ыйын 13 күнүгэр, аан күн, саҥа үлэ-үөрэх нэдиэлэтэ сабаланаатын кытта Өлүөхүмэ улуугар ыксаллаах быһыы-майгы биллэриллэбитэ. Кыылаахха, I Нөөрүктээйигэ уонна Хороһо барыта холбоон 100 тиэргэни уу ылбытын туһунан бырабыыталыстыба бэрэссэдээтэлин I солбуйааччыта Дмитрий Садовников иһитиннэрбитэ.

Бу күн Саха сиригэр ыБММ уонна Быһыы сулууспата Өлүөхүмэ оройуонугар Өлүөнэ өрүскэ муус устуутун эрэспизскэлээн, муус ханан хайдах харбытын, ханан дэлби тэптэриллэхтээгин быһаарар үлэни ыппыттар.

• **Бу күн Ханалас улуунун баһылыгын дьаһалынан ураты бэлэмнээх буолуу эрэспизскэлээн биллэриллэбитэ. Оройуон дьаһалтатыгар эппитинэстээх дьон анаммыттар, нэһилиэк баһылыктара төгүрүк суукканы быһа дьуһуурустубаны тэрийэргэ, сүөһүнү-сылгыны уу ылбат сиригэр үүрүргэ, булчуттарга өйдөтөр үлэни ыытарга соруудахтаммыта.**

Ыам ыйын 13-гэр күнүс Өлүөхүмэ Хорутугар харан турбут муус барбытын Өлүөхүмэ баһылыга Николай Харбин телеграм-ханаалыгар суруйбута.

Бу күн Өлүөхүмэ5 Селиваново аннынан Өлүөнэ5 муус харыытын Саха сиригэр Быһыы сулууспа үлэһиттэрэ дэлби тэптэрэн ыттылар.

Бэлиэтээн эттэххэ, Өлүөхүмэ халааныгар “Полярные авиалинии” АК икки

бөртөлүөтэ: биир – дэлби тэптэриигэ, иккис – дьону көһөрүүгэ – үлэлээтилэр.

Дьокуускай аннынан муус устарын быһа холоон ыам ыйын 15–16 күннэригэр күүтүллэр. Муус устарын <https://spas-sakha.ru/press-center/ledokhod-online> сизгэнэн кириэн “онлайн” көрүүххэ сөп.

Өлүөнэ5 муус аллараа кирбиитэ Ханалас улуунун Иһит нэһилиэгэр ыам ыйын 13 күнүн киһэтэигэр тийэн, **Ыам ыйын 14 күнүн сарсыарда** Кытыл Дьурааба хойуутук, онтон Сиинэ5 орто таһымнаахтык уһунна. Покровскай–Дьокуускай–Ханалас (Кангалассы) учаастагар муус барыта ыам ыйын 14–18 күннэригэр сабаҕаланар.

Саха сиригэр ыБММ сулууспатын иһитиннэрэринэн, **Өлүөнэ эбэ5** Өлүөхүмэ Кыылаах, I Нөөрүктээйи нэһилиэк-тэригэр уу таһыма түспэккэ турар. Оттон Өлүөхүмэ аннынан икки чаас иһигэр 30 см түһэн, 872 см тийбит, сэдэх муу-стаах.

Саҥыйахтаах аннынан уу таһыма үрдүүр, манна кутталлаах таһым 1340 см буоллабына, икки чаас иһигэр 108 см тахсан, 1237 см тэнгэспит. Сотору кэминэн бу учаастакка Урицкайтан уу кэлэр чинчилээх, оччоҕо муус хамнаан, Саҥыйахтаах–Иһит–Кытыл Дьураа хайысханан уу таһыма биллэрдик тахсара сабаҕаланар.

Гуманитарнай көмө тиздиллинэ

Өлүөхүмэ улууна

Бу күн сарсыарда Ханалас Иһитигэр уу кутталлаах таһыма 1992 см эбит буоллабына, 1645 см тэнгэстэ уонна икки чааһынан 20 см түстэ. Кытыл Дьураа аннынан уу таһыма намыһах эрэри, муус хойуутук устар.

Өлүөхүмэ Өлүөхүмэ өрүс Өлүөнэ5 түһэр төрдүгэр Троицкай нэһилиэгин аннынан муус устар. Уу таһыма икки чаас иһигэр 32 см түһэн, 822 см тэнгэстэ, манна кутталлаах кэрдиис – 1000 см.

Алдан Алдан өрүскэ муус Уус Алдан, Томпо уонна Таатта оройуоннарынан күүскэ устар. Аллараа кирбии Уус Алдан улуунун Верхоянсккай перевозун гидропуоһугар бэлиэтэнэр.

Амма Амма эбэ үөһэ өттүгэр уу таһыма үрдүүр. Таатта Харбалаабын аннынан суукка иһигэр 0,5 м табыста, муус усту-ута сэдэх.

Бүлүү Бүлүү өрүскэ Сунтаар, Ньурба сирдэринэн муус устар, сарсыарда абыска Ньурба гидропуоһун аннынан харыы тахсыыта бэлиэтэнэр. Сотору кэминэн муус устуута Үөһэ Бүлүү–Бүлүү учаастагар тийиэ5.

• **Бу күн Нурба улуунун Ньурба куоратыгар, Дьаархан, Антоновка нэһилиэктеригэр ыксаллаах быһыы-майгы биллэриллинэ.**

Киһэ СӨ Быһыы сулууспатын начаалынньыга Иннокентий Андросов салайааччылаах быһаааччылар уонна дэлби тэптэрээччилэр 8 киһилээх биригээдэлэрэ “Полярные авиалинии” көтөр аалынан эрэспизскэ5 көттүлэр. Тустаах сулууспа иһитиннэрэринэн, ыам ыйын 14 күнүгэр Марха төрдүгэр уонна Сата, Дабдай арыларыгар ууну быһыттыыр бобуу (перемычка) үөскээбит. Күнүс 16:00 чааска Бүлүү өрүскэ уу таһыма чаас иһигэр 1151 см (-35), оттон Марха5а муус устуута эмиэ чаас иһигэр – 602 см (+14) тэнгэстэ, пуос анныгар харыы тахсыбыт. Инньэ гынан, Дьаарханы уонна Ньурба куоратын уу ылар куттала суоһаан, РСЧС Дьокуускайдаабы территория-альной подсистема уонна муниципальной тэриллии уорганнара толору бэлэмнээх эрэспизскэ үлэлиллэр.

Дьаангы Үөһэ Дьаангы оройуонун Верхоянсккай–Сайды учаастагар уу таһыма араас-араас, өрүс мууһа ыам ыйын 21 күнүгэр эстэрэ сабаҕаланар.

Индикир Уус Ньара–Хонуу учаастагар уулаах муус сытар, уу таһыма кыраллаан үрдүүр. Өймөкөөн Уус Ньаратыгар өрүс мууһа быһа холоон ыам ыйын 20-гэр устуоҕа.

Халыма Уус Среднеканскай водохранилище-тыттан уу ытаннар, Магадаан уобалаһын Среднекан–Коркодон учаастагар уу таһыма 18–83 см тахсыбыт. Балыгычанга пуостан аллара, Коркодонтго эмиэ муус харыыта бэлиэтэнэр.

Ыам ыйын 14-дүн киһэтэигэр Өлүөхүмэ5 уонна Ньурба5а ыксаллаах быһыы-майгы эрэспизскэ биллэриллэн турар. Өлүөхүмэ I, II Нөөрүктээйигэр уонна Кыылаахха 109 тиэргэн, ол иһигэр 89 олоһор дьыа ууга сытар. Ууттан эмсэбэлээбит олохтоохтору, 61 улахан киһини уонна 19 оҕону, быстах олоһор пуунга олохтообуттар, сорохтор аймахтарынан тарбаспыттар. Өлүөхүмэттэн 7 км аллараа дэлби тэптэрбит кэннэ, уу таһыма түһэн эрэр.

Аһыыр ас, уматык уонна уотунан хаачыйар тизхиныкэ МЧС бөртөлүөтүнэн Кыылаахха, I Нөөрүктээйигэ тиздиллинэ.

Ыам ыйын 15 күнүгэр сарсыарда СӨ Быһыы сулууспата суруйарынан, Ньурба улуугар Бүлүү өрүскэ дэлби тэптэрэр үлэ салгыы ытыллар. “Сата арыытын таһынан өрүс сүннүгэр мустубут муус ыам ыйын 14 күнүгэр дэлби тэптэри кэннэ уһунна эрэри, арыы хонууттан ингэр”, – диэн СӨ Быһыы сулууспатын начаалынньыга Иннокентий Андросов иһитиннэрэ.

Николай Николаевич Харбин, Өлүөхүмэ улуунун баһылыга:

– Быйыл халаан кэмигэр өрүспүтүгэр икки сиригэр улахан долгун кэлэн, урут уу ылбат нэһилиэктербитигэр уу кириэ. Бүгүнгү туругунан I Нөөрүктээйи 70 % ууга сытар, Кыылаах ууттан босхолонон, дэлби тэптэри кэннэ Хороттон эмиэ уу табыста. I Нөөрүктээйи балаҕа эмсэбэлээтэ диэн бэлиэтир тобоостоох, Бирии үрэх долгун биэрэн, нэһилиэк билигин да ууга турар. Ууттан эмсэбэлээччилэри быстах олоһор пууннарга олохтообуппут, ол эрэри дьон дьэтин ахтарын, сылайарын эмиэ өйдүүбүт. Онон үөскээбит кыһалбаа кыах баарынан көмөлөһө сатыбыт. Нэһилиэккэ сиһинэн эргийэн кыра мас-сыынанан ас-үөл, килиэп, уу тиздиллэрин ситистибит. Оттон Кыылаах суола билингитэ быстан сытар, онон МЧС көтөр аалынан генератор, гуманитарнай көмө, уу хачайдыыр пуомпа тиздиллинэ. Эмсэбэлээбит нэһилиэктер баһылыктара туох кыһалба баарын, туох наадатын барытын хомуйан сайаалка түһэрэллэр. Күүстээх уу кэлэн, уот лиинийэтин остуолбалара сууллан, уот барбыта. Онон уу түстэбинэ, олохтоох “Якутскэ-нерго” тэрилтэтигэр эбии күүс кэлэн көмөлөһөргө бэлэмин тустаах тэрилтэлэр биллэрбиттэрэ. Билигин гаас-һыяп улахан тэрилтэлэрин кытта тизхиныкээн хаачыйыы туһунан кэпсэтии үлэтэ ытыллар. Ону тэнэ СӨ Суолга министри-эристиэристибэтин соруудабынан суолу тэрийэр тэрилтэлэр халаан алдыаппыт суол учаастактарын чөлүгэр түһэрэллэр.

Ыам ыйын 15 күнүн туругунан Өлүөнэ өрүскэ муус Өлүөхүмэ–Ханалас учаастагар устар. Көмүөл аллараангы кирбиитэ Ханалас Тойон Арыытыгар, үөһэнги кирбии Өлүөхүмэ Дабаныгар тийэр. Муус уһуна 544 км, сууккаба 180 км айанныыр. Покровскай–Дьокуускай–Ханалас (Кангалассы) учаастагар өрүс мууһа ыам ыйын 15–18 күннэригэр устуоҕа.

Бэлэмнээтэ Мария САННИКОВА. Хаартыскалар тустаах сулууспалар сайтарыттан туһанылынылар.

Булт иниспиэктэрдэрин кытта ЭРИЭЙДЭБЭ

СӨ Экологияба, айылба баайын туһаныга уонна ойуур хаһаайыстыбатыгар министиэристибэтин иниспиэктэрдэрэ муус устар 27 күнүттэн ыам ыйын 1 күнүгэр диэри 39 эрийдэбэ сылдыбыттара, барыта 158 инструктаһы аахпыттара. 34 булт быраабылатын кэһини арыйбыттара, 14 көгүлэ суох булт саатын былдьаабыттара.

СӨ Булка уонна булт ресурсатын харыстааһынга департаменын (департамент саҥа аата – “Кыым”) сүрүн исписэлиистэрэ **Анатолий Попов** уонна **Михаил Саввин**, итиэннэ Экология надзорун отделын аба судаарыстыбаннай иниспиэктэрэ **Герасим Парников** айылба харыстабылын эйгэтигэр үлэлээбиттэрэ ырааппыт, уопуттаах дьон. Департамент салайааччыта **Владимир Решетниковы** кытта үс күн иннинэ болдьоһон, муус устар 27 күнүгэр кинилэри кытта эрийдэбэ сырыттым. Тиэһиниэкэбит – “УАЗ-ик”.

СЫЫРДААХ, ТУЛАГЫ, ҮС ХАТЫН

Иниспиэктэрдэр булт көгүлэ саҥа саҕаламмытынан, бу сырыыга чугас эргин сылдыар былааннаахтар – Дьокуускай таһыгар Сыырдаабынан, Тулагынан, Үс Хатынынан. Билбэт, урут сылдыбат киһиэхэ ити сирдэр бэрт кыра курдук көстөллөр эрэри, хочо иһигэр сыһыга киһирэн хоннобун-быттыгын кэрийэн бардахха, кэҥээтэр-кэҥээн иһэр курдуктар. Онон, 17:00 чааска тахсан баран түүн үөһүгэр эргиллиэхпит дии санаабытым, 28 чыыһыла сарсыардатыгар биридэ кэллибит.

Бэлиэтээн эттэххэ, иниспиэктэрдэр эрийдэбэ ыллылар да талбыттарынан айаннаабаттар. Анал көгүл, пүтөвкэ ылан, салалтаны кытта сүбэлэһэн эрэ баран, бигэргэммит маршрутунаан бараллар. Хас да бөлөбүнэн, араас сиринэн сылдыахтарын сөп. Урут түһэн эттэххэ, сорох дьон булт иниспиэктэрдэрин сааны-сэби, докумуону эрэ бэрэбиэркэлиир курдук саныыллар. Оннук буолбатах: сокуон, ирдэбил быһытынан, кинилэр көгүлэ суох сааны-сэби тутар, бултуур сиргэ сылдыар тиэһиниэкэни тохтотор, наада буоллабына, массыына-дурда иһин көрөр-истэр эмиэ бырааптаахтар.

БИИДЬИЙЭБЭ ТОҕО УСТАЛЛАР?

Киэһэ 7 чаас саҕана Жатай хоту өттүнээҕи сыһыга киһирэн тохтуубут. Онно-манна уу-хаар, сэхээккэ-дурда онно, сорох сиргэ, бэл, ууга олорор мончууктар көстөллөр эрэри, чугас эргин дьон баар сибикитэ биллибэт. Уолаттар: “Үлэ чааһа саҥа бүттэ, арыый эрдэ, дьон киһирэ илик. Сэхээккэлэрэ баар, кэлиэхтэрэ”, – дэһэллэр. Онон кыратык тохтоон оло-ро, итии киллэрэн чэй иһэ түһээппитин кытта, көгүс үрдүнээҕи талах быһыынан дьобус массыына иһэрэ көстөр. “Туох да саарбаҕа суох булчуттар” диэн, Михаил Саввин жезлын туппугунан утары тахсан,

Булчут саатын тоҕо былдьатыан сөбү? Биир подсаднойуанан хас киһи бултуура көгүллэнэрий? Саа уоһугар сыһарыллар банаар бобуулаах дуо? Куска кэрийэ сылдьан түбэстэхпинэ, дурдам-сэхээккэм суох буоллабына, туох мизэрэбэ тардыллабын?

Сааскы кус болдьоҕо саҕаламмытынан, сааһыт эр дьон айылбаҕа табыста. Ону кытта СӨ Экологияба министиэристибэтин иниспиэктэрдэрин үлэтэ эмиэ элбээтэ. Кинилэр үлэлэрин-хамнастарын илэ көрөөрү, “Кыым.ру” үлэһитэ биир түүн эрийдэбэ барса сырыттым.

массыынаны тохтотор. Анатолий Попов уонна Герасим Парников илдэ сылдыар видео-фиксатордарын холбоон, эмиэ тахсаллар.

Булчуттар олохтоох Сыырдаах уолаттара эбит. Мончуук буолар иитиэх кустаахтар. Үһүлэр. Ол гынан баран, иккитэ эрэ саалаах. Үһүс уол: “Ээ, мин таах, салгын сии сылдыабын”, – диир. Иниспиэктэрдэр бэрт эйгэстик, холкутук бэйэлэрин билиһиннэрэллэр, туһулуур докумуоннарын көрдөрөллөр уонна булчуттартан хардары докумуон көрдүүлэр. Хата, сокуону, быраабыланы кэһии суох: кусчуттар иитиэх кустара, бултуур лиссиэнсийэлэрэ, билиэттэрэ, сааларын көгүлэ – барыта баар. Сааларын нүөмэрэ РОХа-ларын кытта сөп түбэһэр. Онон, иниспиэктэрдэр булчуттар бэрэбиэркэни ааспыттарын бигэргэтэн илии баттатан баран, “чэ, этэнгэ бултаан” диэн, үтүө тылынан бакаалаһаллар.

Булт иниспиэктэрдэрэ дьайыыны барытын биидьийэ усталларын көрөн, дыктиргээн, Анатолий Поповтан ыйыппыппын: “Соробор араас мөккүөрдээх түгэн тахсааччы. Булт быраабылатын кэһэн баран, мэлдьэһэн да турааччылар эбэтэр “оннук буолбатах этэ” диэн аахсааччылар баар буолааччылар. Онон, оннук түгэн тахсыбатын туһугар, дьайыыны барытын биидьийэбэ уста сатыбыт”, – диэн быһаарда.

Этэр эттэбинэ сөп курдук.

Соробор булт иниспиэктэрдэрин

саалаах-сэптээх киһини көрдөхтөрүнэ кыырт курдук түһэр, бэрт тыйыс, дьэ-эбэр майгылаах курдук саныыбыт да, Анатолийдаах Михаил да, Герасим да бэрт ыллам-дьэллэм, кэпсээннээх, айылбаҕа сылдыалларын, үлэлэрин сөбүлүүр, түбүктээх үлэлэриттэн быыс буллахтарына, эмиэ бэйэбит курдук куска-хааска астына сылдыар дьон эбит. Онон кэпсээммитигэр буолан, Туймаада хочотун игнэл-таннал түһүүлээх хоннобун-быттыгын устун эрийэ-буруйа айаммыт биллибэккэ аһар.

ПОДСАДНОЙ ЛИССИЭНСИЙЭТИНЭН “КӨННӨРҮ” КУСКА СЫЛДЫЛЛАТ

Өтөр, халлаан хараҥарыан иннинэ, иннибитигэр массыына турара, уу кы-

тылыгар кимнээх эрэ сэхээккэ онгосто сылдыаллара көстөр. Тийибиппит, сыырдаахтар эбит, үһүлэр. Икки киһилэрэ саалаах, үһүстэрэ – эмиэ салгын сии сылдыар. Сокуону-быраабыланы кэһии суох. Сааларын докумуона, көгүллэрэ – барыта баар. Бэлиэтээн эттэххэ, иитиэх куһунан бултааһын бастаан киһирэр сылыгар “иитиэх куһунан” диэн лиссиэнсийэни ыллахха, “көһнөрү” болдьоһо эмиэ туох да хааччаҕа, иитиэх куһа суох сылдыахха сөп этэ. Билигин ол улалыйан турар. **Өскөтүн киһи “иитиэх куһунан” диэн көгүлү ылбыт буоллабына, “көһнөрү” кус кэмигэр эмиэ иитиэх куһун илдэ сылдыахтаах. Онто суох буолла да, булт быраабылатын кэспитинэн, саата-сэбэ былдьанар.**

Сыырдаах уолаттара ону билэр дьон эбит. Иккилии лиссиэнсийэлээхтэр. Онон, эмиэ бултаах түүнү бабаран, салгыы айанныыбыт. Испэр үһүс киһи саата-сэбэ суох салгын сии эрэ киһир-битин санаан, “ычча да, бачча тымныыга туга да суох сэхээккэбэ олоҕортох киһи” диэн сонньуабын. Хайанг баарай, эр киһи кыдыга буоллаҕа. Эбэтэр биһиги барарбытын күүппүтэ дуу?..

БИИР ИИТИЭХ КУҢУНАН – ИККИ КИҢИ

21:00 ч. саҕана халлаан хараҥарар, кус киэһээнгэ көтүүтэ саҕаланар. Иккис тохтообут сирбититтэн ырааҕа суох тийэн эмиэ тохтуубут, иниспиэктэрдэр массыыналарын арааран, “баҕар, электроманок саҥараа буолаарай?” диэн, иһиллиллэр. Ол турдахпытна, ойбоспутунан биир джип кэлэн элгээни оломноон аһар. Кусчуттар буолаллара саарбаҕа суох. Онон чочумта буолаат, кэннилэриттэн батыһан тийэбит.

Түөрт массыынанан хас да киһи бултуу кэлбит эбит. Кэлбиттэрэ ырааппыт быһыылаах, дьон аһабыт-сиэбит остуола турар, сорохторо “сылайан” номнуо массыынаҕа утуяа сыталлар. Быһыгар, биир далбар хотун баар. Иниспиэктэрдэр дорооболоһон, докумуоннарын көрдөрөн баран, үгэс курдук бэрэбиэркэ үлэтин саҕалыылларын кытта, мин дык-

тиргээн дьахтартан ыйппытым, булчут буолбатах эбит. Дьэ кэргэнинэн кус-хаас иитэллэр, кини ол кустарын ары-аллаан, таарыйа айылбаа салгын сии кэлбит. Тулагылар. Ити кэмгэ номнуо бэрэбиэркэни ааспыт биир киһи кэлэн, кэпсэтиигэ кыттыһар.

– Бу сыһыыга, бу ууга бултаабытым ыраатта. Саас олох эрдэттэн кэлэн дурда онгортон туруорабын. Ол үрдүнэн куораттар кэлэн дурдабын көтүрэн кэби-спит буолаллар. **Өссө “биһиги сирбит” дэһэллэр.** Хайдах оннук буолуой, мин манна сүүрбэччэ сыл кустаатым.

Уратыта диэн, быйыл тымныы баҕайы саас буолла. Иллэрээ күн, булт саҕаланар түүнүгэр кириэн, эмиэ бултаан барбыппыт. Тымныыта бэрдиттэн икки куспут тонгон өлбүтэ. Атын дьон киэнэ быйыл эмиэ дэлби өллө. Ол иһин бүгүн үс саҕа кустаах киридибит, – диэн сир-дээх киһи кэпсиэр.

Киһээнги көтүүгэ кириэрэ сылдьар да, утуяа сытар да дьону уһугуннаран бэрэбиэркэлээн баран, барыта этэнгэ буолан, салгы айанныбыт.

Даҕатан эттэххэ, бири иитиэх күүһүн икки киһи эрэ бултуура көнүллэнэр. Үһү буоллааха – сокуону кэһэбин. Бу хампа-анна сокуону барытын тутусту.

БЫРАХТАХХА САҔАРАР КУС

Салгы айаннаан, кус сөбүлээн түһөх налыылаах бэрт үчүгэй сиргэ тийэ-бит. Икки булчут иниспиктэрдэр кэлбиттэрин көрөн, дорооболоһон баран, тутта “куспут оол оло-рор” диэн ыйыттарыта суох уу саҕатынааҕы бөлкөй оту ыйаллар. Омос көрдөххө, борук-со-рукка кус баара биллибэт. Чугаһаахтаа эрэ хамсыыр – баар эбит.

“Ээ, ити кыылбыт аанна саҕарбат. Аттыгар маһынан бырахтааха эрэ саҕа-рар. Бырабан көрдөрүбүн дуо?” – диэн оонньуута суох бири булчут ыйытар. “Кэбис, доҕоор, онтун “жестокое обра-щение с животными” диэн буолар ээ”, – диэммин, күлсүү буолар. Уолаттар докумуннара эмиэ барыта баар, сөпкө толоруллубут. Онон, эмиэ үтүө булду баҕаран, салгы айанныбыт.

КЭЛИН БЭРЭЭДЭК ТУПСАР

Барыта үчүгэйэ – үчүгэй. Мин ба-стаан утаа иниспиктэрдэр быраканьы-ардары хардырбаччы тутан барыахтара дии санаабытым эрэри, оннук буолбата. Ону уолаттар судургутук быһаараллар.

– Уопсайынан, кэлин сокуон кытаат-ан, дьон даҕаны тардынан, айылбаа ха-рыстабыллаахтык сыһаннаһар буолан, бэрээдэгэ көннө. Билигин, бэл, кыра да дэриэбинэлэргэ дьон докумуннаах-көнүллээх эрэ сылдьар. Биллэн ту-

рар, быраабыланы кэһээчи букатын суох буолбатах эрэри, лаппа аҕыйаата, – диэн кэпсииллэр.

Туох да саарбаа суох ол айылба харыстабылын үлэһиттэрин үлэтин бири үтүө түмүгэ.

БЫРААБЫЛАНЫ КЭСПИТТЭР – ИККИ САА БЫЛДЬАННА

Тулагыттан Дьокуускай Хангалаһыгар барар суол кытыытыгар тохтообуппут, бэрт чугас, суол олох таһыгар, элек-тромаанок тыаһа чоргуйар. Этэргэ дылы, букатын “кыбыстыбакка”. Бу сырыыга иниспиктэрдэр сатыы хааман кириэр-гэ быһаарыннылар. Чугаһаан кэлиилэрин саҕана, кыра, үһүн синнигэс уу кыты-лыгар, аһаас халлаан анныгар, олоп-поско олоһор үс киһи күлүгэ көһүннэ. Иһитилэр быһыылаах, маноктара тох-тоон хаалла. Бэйэлэрэ оннуларыттан хамсаабатылар. Уолаттар эмиэ видео-фиксатордарын холбоон, аттыларыгар кэлэн дорооболоһтулар, докумуннарын көрдөрдүлэр. Бэрэбиэркэ саҕаланна. Докумуннара, көнүллэрэ – барыта баар. Ол гынан баран, бу сырыыга булт быраабылата кэһилибитинэн, борото-куол толоруллар, саа былдыанар буолла.

Бастатан туран, электроманогу тут-туу иһин. **Кус-көтөр саҕатын үтүктэр электроннай манок булт ханнык да көрүнгэр көнүллэммит.** Иккиһинэн, икки киһи саатыгар уоска сыһыарыллар банаардаах. Өскөтүн атын булт көрүнгэр банаар көнүллэнэр буоллабына, көтөр булдулар – суох. Үсүһүнэн, булчуттар сэхээккэлэрэ, дурдалара суох, аһаас халлаан анныгар олоһоллор. Ол булт сокуонунан эмиэ бобулар. Онон, бу түгэнгэ икки киһи саата былдыанна, дыала мөрөбүөй суукка утаарыллар бу-олла. Үһүс киһи, 74 саастаах кырдыаҕас, кинилэртэн тэйиччи олоһобутунан, ол-бу банаара сокуонунан, докумунна барыта баарынан, тутуллубата.

Боротокуол толоруутун “сиэрэ-туома” бэрт үһүн. Ону эридыэсти барылыбат. Арай манныгы этиэххэ сөп. Иниспиктэр-

дэр бастаан булчуттарга бырааптарын уонна эбээһинэстэрин билиһиннэрэллэр, онно туспа илии батталлар. Ол кэннэ туох иһин эпипиккэ тардыллыахтаах-тын, быраабыланы кэһи ханан, ханна, хайдах быһыылаахтык онгоһуллубутун туһунан билиһиннэрэн, боротокуолу толороллор, илии батталлар, ол куоп-пуйатын туттараллар. Ити кэннэ саалара, көнүлэ суох бултуурга туттуллубут сэп-сэбиргэл барыта былдыанар. Ол барыта биидийэҕэ үһүллэр эбит. Ол иһигэр саа-сэп приклада, тулайыа ханан хайа тардылааба, дьукку сотуулааба, быһа аалылыбыта, алдыаммыта барыта бэлиэҕэ ылыллар. “Тоҕо?” диэн ыйы-пыкка, иниспиктэрдэр “соробор дьон ханан да алдыамматах, хайа тардыыта суох үчүгэй, сабыс-саҕа курдук сааны туттарбыппыт, ону алдыаппыттар” диэн мөккүһээчилэр” дииллэр.

Көнүлэ суох бултаабыт дьон дыала-лара үлэ күнүгэр мөрөбүөй суукка барар диэн буолла.

АРААС ДЬОН БААР БУОЛАР

Дыала барыта бүппүтүн, толорул-лубутун кэннэ, салгы айанныбын. Уолаттар: “Хата, этэнгэ ааста, холку дьон эбит”, – дэстилэр. Кырдык, бул-чуттар иниспиктэрдэри хара ааныттан олус холкутук көрсүбүттэрэ. Баҕар, ол иниспиктэрдэр дьонго бэйэлэрэ хол-кутук сыһаннаһалларыттан, күргүдээн, ыган-түүрэн барбаттарыттан буолуо. Ол да буолар: “Тоҕо иннэ диигит? Дьон хайдах ылынааччыны?” – диэн ыйыттым. “Оо, араас дьон баар буола-аччы. Сорох дьон тутта төлөпүөн үрдүгэр түһэн, буруйтан куотунаары кимизэхэ эрэ эрийэн барар, ким эрэ куттуур, үлэбиттэн үүрдэриэх буолар. Сорох дьон күргүдүүр, нийэрбинэйдир, аахсар-этиһэр... Уопсайынан, араас дьон баар буолар. Хата, барытын сокуон быһыытынан онгорор буоламыт, этэнгэ

үлэли-хамсы сылдыабыт, ким да үлэбиттэн үүрдэрэ илик”, – дэстилэр.

– Туппут дьонгутун уулуссаба көр-сөргүт буолуо? Хайдах ылыналлар? – диэн салгы ыйытабын.

– Көрсөөчүбүн. Сорохтор өссө бил-лэр киһилэрин курдук дорооболоһон аһаллар. “Эн миигин туппутун” диэчи-лэр, – дири холкутук Анатолий.

– Саанар да дьон баар буолааччы. Ордук көнүлэ суох улахан булка сылдьан түбэспиттэр. Мин оннугу көрсөн турабын, – диэн Герасим Парников билинэр.

ЛИССИЭНСИЙЭТИН ХААЛЛАРБЫТ – ЭМИЭ СААТА ТУТУЛУННА

Туймаада хоннобуна-быттыгынан эргийэн сарсыарда дьэһэлэн иһэн Үс Хатынҥа кириэ сырыттыбыт. Бири сиргэ тохтоон иһилии турдахтарына, чугас саа тыаһаата. Дьон баар эбит диэн, ой бэс быһынан иһирдэ киридибит. Бастагы дурда таһыгар тохтообуппут, өрөспүүбүлүкэ биллэр ырыаһыта, СӨ үтүөлээх артыыһа 74 саастаах аҕа кылы-нын кытта кириэн олоһор эбит.

Үтүөлээх артыыс иитиэх кустаах, саатын докумунна баар. Ол гынан баран докумун бэрэбиэркэтэ буолбутугар, си-эбин, массынатын барытын ханан көрөн баран, кустуур лиссиэнсийэтин булбата, ууга-уокка түстэ. “Соммун уларыттыбы-тым. Онно хааллаа”, – диэн быһаарда. Хата, төлөпүөнүгэр түһэрбитэ баар буо-лан, чачы ылбытын дакаастаата. Ол да буоллар бу түгэнгэ эмиэ боротокуол толорулунна. Булт кэмигэр лиссиэнсийэ-докумун барыта булчут илиитигэр баар буолуохтаах, булчуту илдьэ сылдыахта-ах. Саа тутулунна эрэри, быраабыланы кэһи улахан буолбатабынан, маннык түгэнгэ киһи сааны илдьэ сылдьар бырааба быһыллыбат, ыстааһа сарбыл-лыбат. Онон, “өрөбүллэр кэһилэриттэн кэлэн ылаар” диэн буолла.

Сааны тыһаппыт дьонго эмиэ тийэ сырыттыбыт. Түөрт иитиэх кустаах түөрт киһи хомунан баран эрэллэр эбит. Хас да көбөн кэһилиттэн, бири уол күрэтэн (халбыйан) бири атыыр күү түһэрбит. Докумуннара – этэнгэ. Онон суолбутун дьэбит диэки көннөрдүбүт.

БУЛТ КЭХТИБЭТИН ТУҔУГАР

Булт иниспиктэрэ – сокуон бэр-эстэбиитлэ. Син бири полиция, ГИБДД үлэһитин, судьуйа-албакаат, юрист-дьо-кутаат курдук, булт-алт, айылба харыста-былын сокуоннарын-быраабылаларын хараанныыр, ол туолуутун хонтурооллуур киһи. Оттон ханнык даҕаны суут-со-куон киһини аҕаардас хааччахтаары, бобоору-хайаары буолбакка, бастатан туран, уопсастыба бэрээдэктээх, эппи-этинэстээх буоларын туһугар онгоһуллар. Итини айылба харыстабылыгар сыһаран эттэххэ, булт сокуона булт кэһитэтин туһугар суруллар.

Түгэни туһанан, илдьэ сылды-быт Анатолий Поповка, Михаил Сав-винҥа, Герасим Парниковка уонна департамент салайааччыта Владимир Решетниковка махтал!

Альберт КАПРЫНОВ.

ЭКСЭЭМЭННЭР ЫГА АННЫАН КЭЛЛИЛЭР!

ОҢОНУ КУТТААМАН

Үгүс киһи эксээмэн кэмигэр долгуйара өссө ордук күүһүрэр. Уолуйан, куттанан билэрин да билбэт, өйдүүрүн да өйдөөбөт буолар. Долгуйбут киһи толкуйдуур дыбура ыһыллар, өйүн-санаатын кыайан сааһылаабат. Ол түмүгэр кыабын толору туһаммат. Долгуйуу сүрүн төрүөтүнэн эксээмэнгэ туох ыйыты кэлиэхтээбэ, онно хайдах хоруйдуохтааба буолар. Бу эксээмэн хайдах тэрээһиннээх ааһарын билбэттэн үөскүүр.

Эксээмэни ордук оҕо ыараханнык ылынар. Ол иһин оҕону эрдэттэн эксээмэн боппуруостарын, усулуобуйатын кытта билиһиннэрэр ордук.

Оҕо улахан дьон (төрөппүт, учуутал) ирдэбилигэр сөп түбэһэ сатырыттан долгуйара өссө күүһүрэр. Ол курдук, улахан киһи бэйэтэ да билбэтинэн оҕо кутаһан куттуур бырагыраама үөскэтэр (“Эксээмэнгин туттарбатаххына – ханнык да үөрэххэ кирибэккин! Хотон үлэһитэ буолуон! Тиэргэн ыраастааччынан барыан! о.д.а.”). Төттөрүтүн, үчүгэй бырагырааманы олохтуур ордук. Уопсайынан, улахан киһи оҕо кыаһар итэбэйэрин көрдөрүөхтээх. Оччобуна оҕо бэйэтигэр эрэлэ улаатар, долгуйара, куттанара намтыыр.

Итинтэн сизтээрэн эттэххэ, эрдэттэн былааннаан бэлэмнэммит, эксээмэн боппуруостарыгар эрчиллибит, бэйэтин билиитигэр, кыаһар эрэллээх киһи эксээмэнтэн улаханлык долгуйбат. Онон улахан болбомтону бэлэмнэниигэ ууруохха наада. Ол курдук эксээмэнгэ дьарыктанарга усулуобуйа баар буолуохтаах: туспа остуол, туһанар кинигэлэрэ, учуобунньуктара, сурунар тэрилэ. Күннээби дьарыгы былаанныыр наадалаах, уустук матырыйаалы бастааһын үөрэтэр ордук. Дьарык кэмигэр сынньанан ылыахха наада. Эксээмэн бэлэмин кэмигэр күннээби аһыыр аска, эрэһимнэ болбомтону уулар ирдэнэр. Обуруот аһа, фрукта, үрүҥ ас, эриэхэ оҕо өйүн үлэтигэр, тас туругар туһалыыр. Бу кэмгэ үчүгэйдик утуулар наада. Түүн киһи мэйиитэ мөлтөхтүк толкуйдуур, онон түүннэри бэлэмнэнэр туһата суох. Ону таһынан түүн үчүгэйдик утуубут киһи санаата бөбөгүүр, тулуй-умтуо буолар.

Уоскуйуу ньымалара:

– бэйэни үчүгэйгэ бэлэмнээһин (но-стуруй) – искэр үчүгэйдик туттарыам дьон бигэ эрэллээх сырыт. Киһи санаата олус күүстээх;

– олус күүскэ долгуйдаххына, бэйэн бэйэбэр «тохтоо, уоскуй» дьон бирикэ-эстээ. Бу хамаанданы таскар саһарар ордук. Ити кэннэ тыныны эрчиллиитин оҕоруохха сөп. Муннугунан салгыны эһирийэн баран, аргыһы аһаххынан таһаарабын. Манньк эрчиллиини 3–4 хаты-лыахха сөп (бу эрчиллиини эксээмэнгэ киирээри туран эмиэ оҕоруохха сөп);

– күүрүүнү намтатарга быччынаргы күүскэ күүрдэн баран, ыһыктан кэбис. Холобур, илиилэргэр лүмүөн тутан туран курдук сананан баран, лүмүөн суогун ыгар курдук, илиилэргин сүтүрүктүү ту-тан, күүскэ күүрдэн баран, лүмүөннэргин бырабан, илиилэргин чэпчэт;

– эксээмэнтэн олус долгуйар бу-

Үөрэх дьыла түмүктэнэрэ чугаһаата. Ону кытта эксээмэннэр бу ыган кэллилэр. Олохторун биир сана кэрдиинигэр субу үктэнээри турар эдэркээн дьон долгуйаллар, “эксээмэннэрбин хайдах туттарабын?” дьон санааба-толкуйга түһэллэр. Долгуйаллара сөп, чакчы да, инники дьылбаларыгар быһаарар суолталаах кэм үтэн-анньан кэллэ.

оллаххына ол туһунан доборгун, учууталгын, төрөппүкүн эбэтэр психологы кытары аһаҕастык кэпсэтэн, стрескин устуоххун сөп. Аттыгар куруук көмөлөһөр, өйдүүр дьон баарын умнума.

СКЭ: кылгас бэлиэтээһиннэр

Урукку сылларга бүтэрбиттэр хаһан туттаралларый? Оскуоланы урут бүтэрбит эдэр дьон быйылгыттан эксээмэн сүрүн түһүмэхтэрин (основной период) кэннэ эрэсизэбэ күннэригэр эрэ туттарар кыахтаннылар. Бу иннинэ “досрочный периодка” туттарыахтарын сөп этэ.

Эксээмэн түмүгэ. Судаарыстыба кэлим эксээмэнэ (СКЭ) түмүгэ 4 сыл суолталаабынан аабыллар. Түөрт сыл иһигэр хаттаан эксээмэн туттарбакка, үөрэххэ туттарсыахха сөп.

Аттестат. 11-с кылаас үөрэнээччилэрэ икки булгучулаах биридимизкэ – математикаба (алын көрдөрүү – 36 баал) уонна нуучча тылыгар (24 баал) – эксээмэн туттараллар. Оччоҕо аттестат ылар кыахтаналлар.

Оттон 9-с кылаас үөрэнээччилэрэ түөрт биридимизкэ эксээмэни туттаран билиилэрин көрдөрөллөр. Математика, нуучча тыла – булгучулаах эксээмэннэр, икки биридимизти бэйэлэрэ талаллар.

Биридимизти хаттаан туттарыы. Быйыл үөрэнээччилэргэ биридимизти хаттаан туттарарга кыах бэрилиннэ. Бу сана дьаһалы элбэх үөрэнээччи, учуутал, төрөппүт үөрэ иһиттэ. Урукку сылларга кыра баалы ылар түгэннэригэр сыл ааспытын кэннэ (нөҥүө сылыгар) туттарар этилэр. Манна бири учуоттуур наадалаах: хаттаан туттарар түгэннэригэр эрдэ ылбыт бааллара сотуллар.

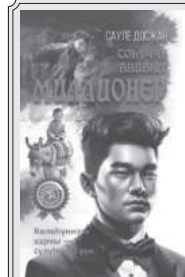

Эрэпэтиитэр сыаната төһөнүй?

Билигин үптээх-харчылаах дьон үксүн эрэпэтиитэр өгөтүн туһанар. Учуутал, педагог идэлээхтэр эбии харчылаһары дьыэлэригэр ыгыран оҕолору дьарык-тыыллар. Күһэйи буолбатах – баҕалаах дьарыктанар.

Дьокуускайга эрэпэтиитэр сыаната ортотунан манньк. 9 кылаас (ОГЭ туттараллар), 11 кылаас (СКЭ)

үөрэнээччилэрин анал биридимизтэргэ 1000–1200 солк. дьарыктыыллар. Дьарык бириэмэтэ урукку курдук аабыллар, ол эбэтэр 45 мүнүүтэ барар. Дьон үксүн биир күнгэ икки дьарыгы атылаһар эбит. Ким хайдах бириэмэлээбинэн уонна көтүүтэ төһө элбэбинэн көрөн нэдиэлэбэ ортотунан 3–4 дьарык буолар. Ол эбэтэр эрэпэтиитэр өгөтө нэдиэлэбэ 6000–8000 солк, оттон ыйга 25 000 солк. кэринэ тахсар. Ол иһин төрөппүттэр үксэ билэр учууталларыгар чэпчэтиилээх сыананан кэпсэтэ сатыыллар. Саамай сыаналаах дьарыгы омум (аангылыа) тылын репетитора ытар. Удамыр сыаналаахха нуучча тылын дьарыга киирэр.

Сонуччу байбыттар бааллар!

«Айарга» – сана кинигэ

Эриэккэс кэмгэ дьиибэ турукка толугураһан олоробут. Тура-тура байар баҕабыт баһаам. Эмиэ да сөп ээ. Хаһаан-гытааһар даһаны хаһыгырыр харчы барыны быһаарар кыаба-күүһэ түмүллэн, биһиги кэммитигэр сүрдэннэ. Харчылааххын – үөрэх мунгуу сайдыбыт сиригэр сайдыс, аһаа-сиз, тангын-симэн, эмтэн, үтүөр.

“Биһиги сахалар эрэ итинник ытыыр баҕалаахпыт буолуо дуо?” дьон муһаарар этим. Онтум баара аан дойдуга син биир оннук эбит. Итэҕэйдим, арааһы санаатым, ыраабынан эргитэн толкуйдаабыта да буоллум.

Бу күннэргэ, “дэ, сахаба да тылы баһылаабыт, тылбааһы уста-туора талбы-тынан оонньотор дьонноох эбиппит” дьон үөрэн олоробун. Тугун баһас үчүгэйэй, астына-ыймахтыы, үкчү сахам тыатыгар уонна бу Дьокуускайбытыгар буолбут түбэлтэ курдук биир сана кинигэни ааһан кэбистим эбээт! Ол – “Сонуччу байбыт миллионер” дьон. Тылбаасчыта – Нина Дьячковская. Эмиэ астынар атастарым курдук буолбуттара ырааппыт “Айар” кыһам бородууксуйата.

Чэ, сааһылаан кэспиим.

Кинигэбэ, дэ, 90-с сыллар хото суруллубуттар. Кэпсэһэр усулуобуйа биһэиннээбэр уустук эбит дии санаатым. Хайдах эрэ түгэһэбинэн сыаналаатахха, биһигиннээбэр алыс. Онуоха холооттоххо, биһиги “үрэхпит баһа” урут даһаны аһары итинник буолбатах этэ. Оччотугар түг кытыы да сиртэн манньк миллионьырдэр тахсыахтарын эмиэ сөп буолбат дуо? Онуоха төбө олоруута быраап! Баһарыахха, турунуохха уонна ситиһиэххэ! Мин итини ааптар кигитин, билигин өссө да кыра ыччаты киксэриитин курдук көрдүм.

Ханнык баһарар уларыһы-тэлэрийи, киһи олорор хайа баһарар кэмэ үчүгэйдээбин саба кутаһаннаах, өйдөнүл-лүбэтин саба эридьиэстээх. Бу – олох сокуона. Ханна да барар кыабын суох. Ол эрэри киһи эриэнэ таһыгар тахсар эриэккэс дьылга-күнгэ үөрүүн-хомолтон барыта майгыны, сизри кытта ситимнээх буолар эбит.

Эксээмэн дьон тыл грек тылыттан кирибит эбит. “Испытание” дьон суолталаах. Эксээмэн – тургутуу биир көрүнгэ. Ким эрэ тургутууну чэпчэкитик аһарар, ким эрэ ыарахаттары көрсөр. Улаханлык куттанар, уолуйар наадалаах суох.

Арасыйыаба эксээмэн туттарыы Петровскай үөрэхтээһин реформатын кэмигэр кирибитэ. Оскуолаба үөрэнээччилэр эксээмэни 19-с үйэбэ туттарар буолбуттара. Ити кэмгэ үөрэх систиэмэтин быһыытын сайдыбыта. Онтон 20-с үйэ сабаланыытыгар сорох педагогтар “оҕоҕо дьиннээх билиини биэрбэт, аптамаат курдук нойосуус үөрэтэри эрэ модьуйар” дьон бууннаан турбуттара. 1917 с. Өктөөп өрөбөлүүс-сүйэтин кэннэ эксээмэн дьон төрүт тохтоппуттара. Ол эрэри үөрэх хаа-мыытыгар үөрэнээччилэр билиилэрин тургутар эмиэ наада курдук буолбута. Инньэ гынан, 1931 с. балаһан ыйын 5 күнүгэр “О начальной и средней школе” дьон ЦК ВПКб анал уурааба тахсы-быта. Ол уурааха олобуран, үөрэх дьы-лын түмүгэр учууталлар үөрэнээччилэр билиилэрин тургутар, онтон үрдүк үөрэххэ туттарсарга кирии эксээмэни ирдир буолбуттара. 1956–1957 сс. үөрэнээччилэри “сынньатар” туһуттан эксээмэни тохтоото сылдыһыттаахтар. Сэбиэскэй былаас ыһыллаатын кытта үөрэх систиэмэтигэр кэккэ уларыһы-лар кирибиттэрэ.

Арасыйыа сорох эрэгийиэнигэр судаарыстыба судаарыстыба кэлим эксээмэнин 2001 сылтан сабалаан тутар буолбуттара. 2007 сыллаахха Арасыйыа эрэгийиэннэригэр бары-ларыгар кирибитэ.

Оскуолаба киирэр оҕолорго ааһарга-суоттуурга үөрэтэр эрэпэтиитэрдэр ба-аллар. Үөрэх кэмигэр учууталлар бири-эмэлэрэ суох буолан, үксүн биэнсийэбэ олорор учууталлар дьарыгыраллар эбит. Кыра оҕо сылайар дьон, нэдиэлэбэ сүнньүнэн икки дьарык ыталлар. Биир дьарык 1,5 чаастан уһаабата ордук. 1,5 чаастаах дьарык сыаната биридүүлээн эрэпэтиитэргэ 900–1000 солк. ыйга 7000–8000 солк. тахсар. Онтон эбии үөрэби ытар, оҕолору сайыннарар чааһынай кииннэргэ сыана өссө үрдүк.

Бэлэмнээтэ Диана КЛЕПАНДИНА.

AYAR
интернет-
маһаһынтан
эбэтэр 7 (4112) 500-156
төлөпүнүнэн кинигэни сакаастаан
ылыаххын сөп.

Реклама

“Саха сириҥ Дьоруойа” ааты олохтуохха

Быйыл Улуу Кыайыбыт 79 сыла буолла. АБДь-нан сибээстээн, урукку курдук кырыктаах сэриигэ кыттыбыт дьоммут мэтириэттэрин тутан күргүөмүнэн (“Бессмертный полк”) хаамыы буолбата. Ол эрэри сир аайы араас элбэх тэрээһин ыытыллан, дьон-сэргэ Улуу Кыайы суолтатын өйдүүрүн, бүгүнгү олохпут туһугар олохторун толук уурбут, хааннарын тохпут дьоммутун улаханлык кэриэстирин көрдөрдө.

Биллэрин курдук, киһи аймах устуоруйатыгар хаан да буолбатах удаһыннаах сэриигэ Сэбиэскэй Сойуус 27 (!) мөл. киһитин сүтэрбитэ. Олор истэригэр, %-нан ыллааха, саха омук 15,7 %-на сэрии толоонугар охтубута, сураба суох сүппүтэ. Манньк улахан сүтүгү биир да омук көрсүбэтэбэ. Дьингэн, бу уоттаах сэриигэ сахаттан дьоруойдуу быһыыны онорбут саллаат элбэх буолуо. Хомойуох иһин, араас төрүөтүнэн умнууга хаалбыттар баар бөбө буоллахтара. Холобура, мин билэрбинэн, Өлүхүмэттэн 487 фашиһы кыдыйбыт снайпер И.Н. Кульбертинов, Сталинградтан Берлингэ тийэ хорсуннук сэриилэспит, маршал В.И. Чуйков бэйэтэнин туруорсубут, улуу артиллерист Г.Д. Протодьяконов (Чурапчы), Ус Алдантан 2 Албан Аат уонна Кыһыл Сулус уордьаннаах биллиилээх

минэмиэтчик И.С. Бочкарев, Тааттаттан 3 Албан Аат уордьаннаах Д. Оллонов, Сунтаартан сэрии устуоруйатыгар хаан да буолбатах, икки атаба суох хаалан баран тылланан, салгыы сэриилэһэ сылдьан охтубут, 250 өстөөх тыыныгар турбут снайпер Егор Петров, Алдантан Захаров курдук уо.д.а. дьоруойдуу быһыыны онорбут дьон бааллара чаччы. Кинилэр ортолоругар Чурапчы Болтонотуттан төрүттээх, 100-тэн тахса ньиэмэни өлөрбүт снайпер К. Фёдоров эмиэ кириэс сөп.

Таарыччы абыннаахха, сэрии кэнниттэн 1965 сылга диэри Кыайы күнэ бырааһынныктаммат, сэрии бэтэрээнэригэр улахан суолта бэриллибэт этэ. Сэрииттэн кэлэн баран, Сэбиэскэй Сойуус Дьоруойун аатын маңнайгынан Томпоттон снайпер Ф.М. Охлопков ылбыта. Кини кэнниттэн үйэ чиэппэрэ бу-

олан баран, 1990 с. Бүлүүттэн төрүттээх Н.С. Степанов, Н.А. Кондаков, А.А. Мионов улахан туруорсуунан ССРС Дьоруойа буолбуттара. Онно улахан өгөлөөх дьонунан биһиги, кытаанахтар, күтүөппүт, сэрии бэтэрээнэ, оччолорго Бүлүү оройуонун бэтэрээннэрин сэбиэтин салайааччы А.И. Николаев, ССРС норуодунай докүтааттара, Москубага олорон Үрдүкү Сэбиэскэ үлэлээбит, оборуона миниистирэ Д.Язовы уонна тустаах дьону сирэй көрсөн туруорсубут К.Е. Иванов, М.М. Яковлев буолаллар диибин.

Онтон ыла 30-тан тахса сыл ааста. Ол тухары сир аайыттан төһөлөөх туруорсуу онгоһуллубута буолуой да, кимиэхэ да ингэрбиттэрэ иһиллибэт. Ол сөп курдук. Сэбиэскэй Сойуус эһиннэбэ. Оттон Арасыйыа Дьоруойа онгоруохтарын, кинилэр аңаардас Арасыйыа туһугар эрэ буолбакка, бүтүн Сойуус туһугар сэриилэстэхтэрэ. Ол иһин этэрим, туруорсарым биир. Ити Сэбиэскэй Сойуус Дьоруойугар түһэр сатыыр **хорсун сэрииниттэрбитигэр “Аба дойдуга сэриитигэр Саха сириҥ Дьоруойа”** эбэтэр быһаччы **“Саха сириҥ Дьоруойа”** диэн бочуоттаах ааты ингэриэбин. Бу туһунан Саха сирэ барыта билэр, кизн туттар, урукку ССРС Үрдүкү Сэбиэтин, кэлин Ил Түмэн докүтаата, биллиилээх юрист, учуонай

М.М. Яковлев куруук суруйар, туруорсар. Мин ону икки илийбинэн өйүүбүн.

Манньк ааты **Калмыкияга, Приморьега, Донецкайга, Кемеровога уо.д.а. эрэгийиэннэргэ олохтообуттар эбит.** Оттон биһиги, ханныгын да иһин, син сүбэрэниэтиэттээх, Арасыйыа иһигэр кириэр туспа өрөспүүбүлүкэ буоллахпыт. Онон итинник ааты ингэрэгэ толору бырааптаахпыт дии саныыбын. Ол иһин эһиин Улуу Кыайы 80 сыла туоларынан, эрдэттэн туруорсан, Ил Түмэнгэ уураах ылыннарар, анал хамыһыһа тэрийэн, балаһыанньатын онгортон, дьыаланы хасыһан, дьоруойдуу охсуспут бастын сэрииниттэрбитигэр “Саха сириҥ Дьоруойа” аат ингэриллэригэр бары кыһаллыабын, туруорсуобун диэн ыгырабын. Маныаха элбэх үп-харчы ирдэммит. Дьон-сэргэ, ордук улуустар дьаһалталара, бэтэрээннэр сэбиэттэрэ күүскэ туруорустахтарына, баба санаабыт туоларыгар эрэнэбин. Холобур, чурапчылар улуу сэриинипит Г.Д. Протодьяконов, суруйбутум курдук, 100-тэн тахса өстөөгү өлөрбүт бастын снайпер Фёдоров даҕаны “Саха сириҥ Дьоруойа” буолалларыгар тобо туруорсуу суохтаахпыт?

Иван ПОНОМАРЁВ.

Көмүстээх Алданы кытта сбээс сөргүтүлүннэ

Олохпут араас кэрдиис кэмигэр дойдуну сүрүн бөлүүтэнэн (көмүһүнэн) хааччыйан, сайдыыны түстэспит көмүстээх Алданы кытта Мытаах нэһилиэгин дьон-сэргэтэ ааспыт үйэ 20-с сыллар бүтүүлэригэр алтыспыта. Ордук күүскэ Гражданскай сэрии, “ксенофонтотвщина” сылларын дьалхааннаах кэмнэрин кэнниттэн нэһилиэкпиттэн сорохтор олохторун таһымнарыгар көнө, атытара чугас дьонноро өрө турууга кыттыларыттан дьаадыһан, Алданга көмүскэ баран үлэлээбиттэрэ. Онтон 30-с сыллар сабаланыларыгар өрөспүүбүлүкэбит үрдүкү салалтата олохтоох сахалар көмүс салаатыгар үлэлииргэ ыгырыыларын өйөөбүтэ.

Көмүскэ биир дойдулаахтарбыт үлэлээбиттэрин туоһулуур чаччыларын ахтан аастаахха, Мытаах кинигэтигэр педагогическай үлэ, тыыл бэтэрээнэ, РСФСР норуотун үөрэбириитин туйгуна Е.С. Данилова: “Дьонум 1928 сыл диэки Анастасия, Степан Даниловтар чугас аймахтарыныын – норуодунай суруйааччылар Семён, Софрон Даниловтар дьоннорун кытта Алданга көмүскэ, мас кэрдиитигэр үлэлээн үптэнэн кэлбиттэрэ”, – диэн ахтыбыт. Онтон 1934 сыллаахха архыып докумуона бигэргэтэринэн, оччотообу өрөспүүбүлүкэбит үрдүкү салалтата – көмүс үлэтигэр 12 киһини ыытарга былаан биэрбитин 100 %-н толорбутун иһин, нэһилиэк

Сэбиэтин барэссэдээтэлигэр А.П. Парфенова оройуон салалтатын ааыттан Махтал сурук биэрбиттэр. 1418 күннээх суостаах-суодаллаах сэрии сылларыгар 11 биир дойдулаахтарбыт Алданга көмүскэ үлэлиин сылдьан, сэриигэ ыгырыллан барбыттар. Онтон үгүстэрэ дойдубут көңүлүн иһин олохторун толук уурбуттара.

Нэһилиэкпит дьаһалтатын баһылыга И.Е. Петров уонна олохтоох түмэл дириэктэрэ А.Н. Егоров көбүлээһиннэринэн, ааспыт сыл кулун тутар ыйыгар көмүскэ үлэлээбит Мытаах нэһилиэгиттэн биир дойдулаахтарбыт, билингин көлүөнэ ыччаттара, сүрүннээн, түөлбөлөөн олоор, Бөллөөт нэһилиэгин Хатыыстыыр

бөһүөлэгэр баран, билсэн, ытыахтаах үлэлэрин торумнарын быһаарсан кэлбиттэрэ. Онтон быйыл Хатыыстыыртан олохтоох сынныалаң киһинин дириэктэрэ А.В. Старостина салайааччылаах араас идэлээх, саастаах бөлөбө кэлэн ыалдьыттаан барда. Кинилэр нэһилиэкпит ытык кырдыаастарын, үлэ бэтэрээннэрин кытта үттээх итии чэйдээх, дэлэй астаах сандалы тула олорон ирэх-хоро кэпсэтэн бардылар.

Кэлбит ыалдьыттарбыт үгүстэрэ Алданга баран үлэлээбит дьоммут сыдыаанара буолаллар. Онон биһилии истингик-иһирэхтик буолан ааста. Ол курдук, Хондурайы үрбэин сүһүгүгэр олорбут Максимовтартан төрүттээх, А.В. Максимов сэбиэскэй кэмгэ Алданга 3 холкуоту тэрийэн, сатабыллаах салайааччы буола үүммүтүн туһунан күтүөтэ Н.Д. Мартынов кэпсээтэ. Кинилэр төрүччүлэрин туһунан матырыйаалы аймахтарыгар В. Максимовка туттарда. Онтон абатынан, ийэтинэн педагогическай үлэ бэтэрээнэ Р.П. Сосина (Максимова) аҕата сэрии кыттылааҕа Пётр Петрович ийэтэ Өрүүнэлиин Мытаахтан баран Алданга олорбуттарын, үлэлээбиттэрин туһунан кэпсээтэ. Өр сылларга нэһилиэгэр сэбиэт сэкирэ-тэринэн үлэлээбит С.С. Григорьева төрөппүттэрэ Мытаахтан төрүттээхтэрин

этэн туран, “аймахтарым баар буолуохтаахтар” диэн эрэлин эттэ.

Нэһилиэкпит кырдыаас олохтообу СӨ т/х бэтэрээнэ, сэрии сылын обото И.Е. Парфенов хаан уруу чугас аймаҕа И.С. Парфенов Алданга кэргэн ылан олорбутун үлэлээбитин, ыччаттара онно ололорлорун билиһиннэрдэ. Ону таһынан “Правда” холкуостан Аба дойдуга сэриитин кыттылааҕа С.Ф. Андреев кэргэнэ Матрена Николаевналыын эдэр саастарыгар көмүскэ үлэлээбиттэрин билиһиннэрдэ. СӨ т/х үтүөлээх үлэһитэ, үлэ бэтэрээнэ С.С. Григорьев абатын бииргэ төрөөбүт быраата Е.Д. Григорьев сэрии кыттылааҕа Алданга ыал буолан олорон, үлэлээн ааспытын кэпсээн туран, билигин ыччаттара Алданынан, Дьоккуускайынан баалларын долгуйа абынна.

Икки нэһилиэк аҕамсыбыт аҕа көлүөнэ дьонно, сибээһи быспакка билсэ турарга уонна Мытаах нэһилиэгин ааспыт сыллар олохтоохторо дойдуга көмүс салаата сайдытыгар киллэрбит кылааттарын сийилии үөрэтэргэ диэн бигэ санааны ылыннылар.

Николай ОСИПОВ,
РФ Суруналыыстарын
сойуһун чилиэнэ.
Дьиикимдэ, Горнай улууһа.

“Муусука курдук иһилиннин...”

Биһиги ортобутугар тулалыыр эйгэни, түһүүлээх-тахсылаах сирдээби олобу сийилии көрөр, уян дууһаларынан чугастык ылынан, уустаан-ураннаан сурукка тийэр, хомоной хоһооннору, ылбаай ырыалары айар дьон элбэхтэр. Бүлүүтээби киин библиэтиэкэбэ Улуу Кыайы 79 сылын көрсө ыам ыйын 7 күнүгэр “Эйэни, көңүлү уруйдуу туойабын!” диэн олохтоох ааптардар хоһооннорун күрбэ ытытыллына.

Улуус олохтоох ааптардарын көбүлүү, сана ааттары арытар, сонун суруйуулары билсэр сыаллаах күрбэр 20 ааптар кытынна. Араас идэлээх, дьарыктаах, олоххо олус көхтөөх, сэргэх дьон. Олор истэригэр хастыы да хомуруннуугу бэчээттэппит, хоһоонноро өрөспүүбүлүкэ айар дьонун элбэх хомуруннуугар кирибит, араас таһымнаах күрэхтэргэ ситиһиллэммит, сурукка сана ылсан, сабалаан эрэр, күрэххэ аан бастаан да кыттааччылар бааллар.

Балаһыаннаах быһыытынан күрэххэ кыттыы икки көрүнүнэн: миэстэтигэр кэлэн уонна кэтэхтэн ытытыллына. Аба дойдуга сэриитин кэпсири, Улуу Кыайыны, эйэлээх олобу уруйдуур ис хоһоонноох биридди хоһооннорун сэргэх истээчилэргэ Бүлүү куорат, Хампа, Өкүндү, Чинэкэ, Чочу, Халбаакы, Тылгыны, Үгүлээт айар куттаах ааптардара тиэртилэр.

Күрбэ Арасыйыа Суруналыыстарын сойууһун чилиэнэ, элбэх кинигэни суруйан, танган, хомуйан бэчээттэппит А.А. Яковлев, сэрии кэмин обото, Бүлүү куорат “Өрөгөйүн” ырыатын тылын

ааптара, хомоной хоһооннуут, саха суруйааччыта Н.И. Иванов уонна СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ, кыраайы үөрэтээччи, саха тылын, төрүт үгэһин үөрэтиигэ, тарбатыыга элбэх үлэлээх М.С. Васильева сыаналаатылар. Кинилэр хас биридди хоһоон суруллубут тылын-өһүн, пуорматын, тиэмэни толору арыыытын, истээччигэ дьайытын көрдүлэр-иһитилэр. Ордук болбомтону ааптар уус-уран тылы хото туттуугар уурдулар.

Түмүккэ сирэй кыттааччыларга I үрдэл – “«Кыайыыга» Борис Васильев (Өкүндү), II үрдэл – “Ийэ түлү”, Ульяна Иванова (Өкүндү), III үрдэл “Төбөбүн төгкөтүүм” Альбина Филиппова-Сыра-лыма (Бүлүү к.) хоһоонноро ыллылар. Хампаттан Анна Чиркова-Вилейчанна “Алаһа дьыэтигэр” хоһоонунан “Ийэ сүрбэ” анал бириһинэн бэлиэтэннэ.

Кэтэхтэн кыттааччылар хоһооннорун истээчилэргэ култуура эйгэтин үлэһиттэрэ Алексей Быканов, Рудольф Томский, Эркин Захаров, Владислав Потапов, библиэтиэкэрдэр Саргылана Петрова, Мария Егорова, Анна Чем-

порова, Люция Капитонова, Надежда Седалищева, Туяра Васильева аҕан тиэртилэр. Түмүккэ I үрдэл – “Уолаттар бардылар” Николай Тимофеев-Куола (Тылгыны), II үрдэл – “Буйун аҕабар” Егор Никифоров –Басхаай (Тылгыны), III үрдэл “Өлбөт-сүппэт полк хаамар” Ульяна Иванова-Ульяна Ива (Халбаакы) хоһоонноро ыллылар. Үгүлээтэн “Хоһуун саха уолаттарыгар” хоһоонунан кыттыбыт Эльза Афанасьева-Күн Кыһыгар “Кэскиллээх хоһооннуут” анал аат ингэрилиинэ.

Күрбэ түмүктүүр түһүмэххэ дьүүлүүр сүбэ дьобурдарын, айар талааннарын иһитиннэрбит бары ааптардарга улаханлык махтанан туран, бастын хоһооннууттары аатталаата. Хоһоон суруйууга уустугун бэлиэтээн, хоһоон пуорматыгар, тылыгар-өһүгэр тус санааларын үлэстэн, элбэх сүбэни-аманы биэрдирилэр. Бүлүүбүт улууһугар айар түмсүүлэр элбээн эрэллэриттэн долгуйа үөрэллэрин билинэн туран, сахалыы тыыннаах сана айымнылары суруйа туралларыгар албаатылар. Андрей Яковлев: “Күннээбинэн буолбакка, олус кыһамнылаахтык, ирдэбиллээхтик, хас биридди хоһооннуут дьонго-сэргэбэ тахсарыгар, араас эйгэ дьонно истэн аабалларыгар муусука курдук иһиллэр буолуор диэри аһа турун”, – диэн баба санаатын эттэ. Ити курдук, хоһоон түһүлгэтэ истин, сырдык, сылаас эйгэбэ ааста. Мустубут дьон хардарыта аабыллыбыт эмиэ да курус, санаа түһүлээх, эмиэ да сүргэни көтөбөр өрө

күүрүүлээх хоһооннору иһийэн олорон иһиттилэр. Чуумпурбут саалаба Иван Данилов, Розалия Васильева сэриигэ сыһыаннаах ырыалара доржоонноохтук кутуллан, дууһа кылын өссө диригник таарыйдылар.

Тэрийээчилэр бары кыттааччыларга туоһу суруктары, кыайылаахтарга дьупулуомнары, өйдөбүннүк бэлэхтэри туттардылар. Олохтоох ааптардар Раиса Евсеева-Дьүөгэ, Ольга Винокурова-Саймаара, Андрей Яковлев-Чуос аабааччыларга анаан библиэтиэкэбэ бэйэлэрин хомуруннууктары бэлэх ууннулар.

Суолталаах көрсүһүүгэ кыттыспыт улууспут айар куттаахтарын “Сарыал” (сал. Анна Чиркова-Вилейчанна), Хампаттан “Иэйи” (сал. Раиса Евсеева-Дьүөгэ), Өкүндүтэн “Лири” (сал. Саргылана Петрова) түмсүүлэригэр, бири-диилээн кыттааччыларбытыгар, сэргэх истээчилэрбитигэр барба махталбытын тиэрдэбит!

Инникитин даҕаны Аба дойдуга сэриитигэр биир дойдулаахтарбыт онорбут хорсун быһыылар, бойобуой үтүөлэрэ, Ийэ дойдуга бэриниллээх таптал, Сиргэ ил-эйэ олохтонуута, Ытык Бүлүү дьонун өйүгэр-санаатыгар диригник ингэн, хоһоонноругар холбоно, ырыаларыгар ыллана турарыгар бигэ эрэллээхпит.

Луиза КОНОНОВА,
кииннэммит библиэтиэкэ
кыраайы үөрэтиигэ
кылаабынай библиэтиэкэрэ.

Малинаны хайдах үүннэрэбит?

Елена Иннокентьевна – хорсун санаалаах далбар хотун. Кини 40 сыл судаарыстыбаннай сулуусаба экэнэмиининэн үлэлээн биэнсийэбэ тахсан баран, хамсык сабаламмытыгар түөрт эркингэ хаайтаран олоруон онугар, уруккуттан ыра санаа онгостубут бабатын олоххо киллэрэн, ирбэт тогноох Саха сиригэр дьаабылыка үүннэриитинэн дьарыктаммыт, номнуо үлэтин бастакы түгө түмүгүн көрбүт. Биллэн турар, экэнизмикэ диэн саад үлэттэтэн, агрономияттан ыраах, сыһыана суох эйгэ. Ол иһин Елена Иннокентьевна “үөрэнэр хойут буолбатах” диэн, АГАТУ Өктөмнөөбү салаатыгар агроном үөрэбэр туттарсан кирибит. “70 сааспар бакалавриаппын, магистратурабын уонна диссертациябын бүтэрэр былааннаахпын” диэн киһи ахсын бэриллибэт хорсун санааны ылыммыт, билим-чинчийэр үлэтин номнуо сабалаабыт.

Ааспыт сырыыга дьаабылыка туһунан кэпсэтэ олорон, биз эмиийин (малина) хайдах, хаһан, ханна үүннэриэххэ сөбүн туһунан эмиэ ахтыбыппыт. Ону таһынан, моонньофон туһатын туһунан кэпсэппиппит. Бүгүн ол кэпсэтииттэн быһа тутан эһиэхэ билиһиннэрэбит.

Биз эмиийин көрүңнэрэ

– Биз эмиийэ – туспа кэпсэтиини эрэйэр үүннээйи. Эн биз эмиийгэр хаһаангыттан ылсыбыккыны?

– Биз эмиийэ – кыгкыйа, хаппырыына суох үүнээйи. Букатын сыыс от курдук үүнэр. Мин урут биз эмиийини хаһан даһаны олордон көрбөтөбүм. Аан бастакыбын 2020 сыллаахха үүннэрбитим. Сүбэлээбиттэрин курдук, траншеяба олордубутум. Билигин онтум, омунаат-ахха, хара тыа буолан турар. Кини олус элбэх үлэни-хамнаһы, көрүүнү-истиини эрэйэр үүнээйи. Ол гынан баран, туох да диэбит иһин, олус миньигэс отонноох.

– Үлэтэ диэн тугуй? Биз эмиийэ хас көрүңнээбэй?

– Эппитим курдук, кини сыыс от курдук үүнэр. Салаата-сарадаба олус элбэх. Сагаттан-сага умнас тахса турар. Ону мэлдьи кырыя, көрө сылдьахтааххын.

Оттон көрүңүн туһунан эттэххэ, “сортовой”, “ремонтантнай”, “улахан отонноох”, о.д.а. бааллар. Ремонтаннай биз эмиийэ аһын быйылгы, сага умнастарыгар, кутар. Тута этэбин: оннук биз эмиийэ биһиги айылҕабытыгар сөп түбэспэт. Үүнэр да буоллабына, атын ханнык да көрүңтэн таһыччы көрүүнү эрэйэр.

Намҥа Егор Винокуров диэн баара. Кини “Карамелька” диэн ремонтантнай биз эмиийин үүннэрэ сылдыбыта. Мин кини үүннэрэрин көрө-көрө “хайдах биһиги курдук кылгас сайыннаах дойдуга ремонтантнайы сатаан үүннэрэрий?” диэн олус сөбөрүм. Биһиги сирбит бэс ыйын 20 күнүн эргин дьэ үчүгэйдик ирэр. Оттон Егор Винокуров “Карамелькатын” отонун номнуо атырдьах ыйыгар хомуйар этэ. Кэлин билбитим,

“Кыым” ыам ыйын 8 күнүнээби нүөмэригэр “Дьаабылы-каны хайдах үүннэрэбит?” диэн ыстатыйаба Дьокуускай таһыгар Жатайга олорор Елена Иннокентьевна Семенова туһунан билиһиннэрбиппит.

кини муус устарга биэтин эмиийин үрдүгэр туспа парник онгорор, онон үүнээйитин сайдар-тыллар кэмин биир ый уһатан биэрэр эбит. Ол түмүгэр, ыам ыйын бүтүүтүгэр-бэс ыйын сагатыгар сага умнастар (поросль) тахсаллар эбит. Кэлин күһүммүт уһаабытынан, оннук биз эмиийэ хойукка, бастакы хаһыгнар түһүөхтэригэр диэри, ас кутуон сөп. Онон, төһө даһаны билигин Егор Винокуров биһиги кэккэбитигэр суох буолбутун иһин, кини Саха сиригэр ремонтантнайы үүннэриэххэ сөбүн үтүө холобурун хаалларбыта.

Ол да буоллар мин ремонтантнайы кытта “добордоспотобум” диэххэ сөп. Мин ордук сортовой биз эмиийин сөбүлүүбүн. Ол иһигэр улахан отонноох “Краса России”, “Гордость России”, “Желтый гигант”, “Кредо”, орто отонноох “Костинбродская” суортары биһирибин. “Костинбродская” отона наһаа улахан буолбат, 3–4 грамнаахтар эрээри, тыллымтыа (упругий – “Кыым”), үчүгэй сүмэһиннээх. Ити биз эмиийэ от ыйын бүтүүтүттэн сабалаан балабан ыйыгар диэри ас кутар. Кэлин өссө “Мишутка” суорду биһирээтим. Кини аһыах умнастаах, уутун үчүгэйдик куттаахха, көрдөххө-иһиттэххэ, отона 7 – 8 грамм буолар. Биһиги айылҕабытыгар барсар.

Быйыл чинчийэр, араас билим үлэтин ааһан баран, өссө “За здоровье” суорду олордон көрүөхпүн бабарабын. Билигин аныгы суорт арааһа олус элбэх.

Хайдах талабыт, ханна олордобут?

– Биз эмиийин хайдах талар ордугуй?

– Бастатан туран, миньигэс амтаннаабы. Мин санаабар, отонун кээмэийин көрөр, онно аһара улахан болжотону уурар наадата суох. Тоҕо диэтэххэ, сайынын ууну үчүгэйдик куттаахха, син биир 5–6 грамнаах отонноор. Кини туран, кэлин айыллыбыт суортар ыарыыга, буортулааччыга дэбигис бэриммэттэр. Онон биз эмиийгэр да буоллун, крыжовникка-моонньофонго да буоллун, сүрүннээн ити көрдөрүүлэргэ болжотону ууруллуохтаах.

– Хайдах сиргэ олордор орду-гуй? Айылҕаба сылдьан көрдөххө, кини, сүрүннээн, тыа сабатыгар, күлүктээх сиргэ үүнэр курдук.

– Биз эмиийэ хайаан даһаны күннээх сиргэ олордохтаах. Тоҕо диэтэххэ, кини отона күн үчүгэйдик көрдөбүнэ эрэ миньийэр. Аны туран, биз эмиийэ үчүгэй перегнойдаах сири сөбүлүүр, элбэх ууга наадыйар.

Ууну хайдах кутулар, көрөллөр-истэллэр?

– Ууну төһө элбэхтик кутулуохтаабыт? Нэдиэлэбэ биридэ-иккитэ дуо?

– Бу диэн этэрим уустук. Мин водопрводтаахпын, онон элбэх уулаахпын. Ол иһин нэдиэлэбэ биридэ, куйаас күннэргэ иккитэ кутуохпун сөп. Уу кутарга саамай сүрүнэ мас аннынаабы сир 10 – 15 сантиматыыр диригнээхтик илийиэхтээх. Аны туран, күүстээх уунан тыктарыллыбат, уу сылаангатын умнас анныгар быраһан кэбиһэбин.

Биһиги бизэбит эмиийэ аһын күһүөрү үчүгэйдик кутар. Тоҕо диэтэххэ, күһүнүн киһээнгэ өттүгэр туман түһэр буолан, салгын сиигэ үрдүүр. Уопсайынан, элбэх ууга наадыйар үүнээйи.

Биз эмиийгэр сөбүлээбэтим диэн, кини сыыс от курдук үүнэр. Үчүгэйдик көрөр, кэмигэр аһатар буоллааххына, олордубут сириг таһыгар олус элбэх үнүгэс өрө анньан тахсар, силиһэ тарбанан бара турар. Ол иһин быйыл ас куппут уктары күһүн эбэтэр саас быһан кэбиһэр ордук. Оннук гыннаахха, былырын сага быкпыт үнүгэс быйыл үчүгэйдик ас кутар.

Аны туран, кып-кыра үнүгэс бэрт түргэнник үрдүүр, уһан тахсар. Ол иһин от ыйын 10–15 күннэрин эргин төбөлөрүн тосту тутатын. Инньэ гыннаахха, кини салгыы уһан, үүнэн бара турбат.

– Аһара тэнийбэтин курдук хайдах хааччахтаахха сөбүй?

– Сорох дьон аһара тарбамматын туһугар, массыына шинатын иһигэр олордор. Ким эрэ тимир буочуканы үс сиригэн быһан, ону сиргэ тимирдэн баран, малиналарын ол иһигэр олордор. Буочука төһө да түгэбэ суох буоллар, малина ол тимир ии иһиттэн тахсыбат. Инньэ гыннаахха, көрөргө-истэргэ, уу кутарга, “аһатарга” да табыгастаах.

– Биридэ дьэ кэргэнгэ хас ук малина сөп буолар дии саныыгын? Биллэн турар, ыал-ыал ирдэбилэ араас да буоллар.

– Түөрт киһилээх дьэ кэргэн бэйэтин бэйэтэ хааччынарыгар, ортотунан, 5 – 10 ук сөп буолар дии саныыбын. Мин хаһан эрэ 5 угу олордубутум, билигин хара ойуур буолан турар. Ааспыт күһүн сылайыахпар диэри кырыяан баран тохтообутум. Бу саас эмиэ кырыяйам, наадата суобун сарбыйаам.

Олордор ньыма

– Олордор дьааманы хайдах бэлэмниир ордугуй?

– Мин уһун дьаамаба, нууччалыы эттэххэ, траншеяба, олордубутум. Күр-

дьэх тимирин эбэтэр балтараа тимирин саба диригнээх, 30–35 см усталаах дьааманы хаспытим уонна бэйэ-бэй-элэриттэн 50 сантиматыыр тэйиччи гына үүннэрбитим. Кэлин биллэххэ, 50 см диэн кыра эбит. 70–80 см буолара ордук. Инньэ гымматаахха, сыл аайы сага ук үүнэн, аһара хойуу буолан тахсар. Аны, кэлин биз эмиийин көрөргө-истэргэ табыгастаах гына баайыларын туһугар, шпалера онгорон туруоруохха наада. Судургутук эттэххэ, тирээбил мас (баһар тимир) анньан, уһаабыт үүнээйини онно баайаллар.

Туһалаах үүнээйи – моонньофон

– Моонньофон туһунан тугу этиэххин сөбүй?

– Биз эмиийэ – олус туһалаах. Ол гынан баран, биһиги айылҕабытыгар саамай туһалаах үүнээйи жимолость буолар. Кини олус элбэх минераллаах, ол иһигэр селен уонна марганец диэннэр бааллар. Жимолосты “киһини эдэригэр түһэрэр үүнээйи” диэн дэлэбэ этиэхтэрэ дуо? Олус үчүгэй биохимиялаах.

Аны туран, өссө биир олус туһалаах үүнээйи моонньофон буолар. Олус элбэх пектиннээх, С битэмииннээх.

– Моонньофон ханнык суортарын сүбэлээн этэй?

– Саха сиригэр айыллыбыт суортар туһунан үчүгэй да, куһаҥан да диэбэппин. Айыллыбытара ыраатта. “Хара кыталык”, “Люция”, “Памяти Кындыла”, о.д.а. Мин моонньофон суортарын реестригэр көрбүлпүнэн, кинилэр саамай үрдүк биохимиялаахтар. Киһиэхэ туһалаахтарынан Арасыйаба айыллыбыт атын суортардааһар быдан ордуктар, хас эмэ бүк баһыйаллар. Ол гынан баран, кинилэр буортулааччыларга ылларымтыалар. Бастатан туран, “почковый клещ” уонна “галловая тля” диэннэргэ. Ити буортулааччылары “моонньофон кыртара” диэххэ сөп. Олору утары сыл аайы охсуһуохха, эрдэттэн сэрэтэр үлэни ытыаахха наада.

Оттон Саха сиригэр айыллыбыт суортартан саамай үрдүк биохимиялаахтара, ол аата киһиэхэ туһалаахтара – “Хара кыталык”. Аһаардас ити да иһин Мария Алексеевна Чертковаба пааматынньык туруоруохха наада. Ханнык да атын моонньофон суорда кинини куоһарар кыаба суох. Моонньофон ас кутар кэмигэр күн аайы 5–7 моонньофон отонун сиэтэххэ, киһи сыллаабы битэмиинин саппааһын толору хааччынар.

Хас биирдии омук, дойду дьоно доруобуйаларын туругун көннөрөр, тупсарар туһугар бэйэлэрин битэмииннэрин иһэллэр. Оттон биһиэхэ дьон үксэ омук сириттэн кэлбит араас БАД-тары туһанар. Ол кэлин туох түмүктээх буолуон, киһи доруобуйатыгар хайдах дьайыан билбэппит. Мин ол иһин моонньофон биохимиятыгар болбойбутум. Онон бэйэ киэнин, айылҕа биэрэрин иһиэххэ наада. Дьон сорох өттө ону билигин даһаны ситэ өйдүү илик.

Садовой моонньофон арааһа олус элбэх. Олор эмиэ элбэх С битэмииннээхтэр. Саха сиригэр үчүгэйдик үүнэллэр, түргэнник ситэллэр. Сатаан олортоххо, иккис сылыттан кыраалаан ас куппутунан барар. Үс сылынан, ортотунан, 70–80 бырыһыан үүнүүнү биэрэр.

Моонньофон үчүгэйэ диэн киһи кинини сиикэйдии сиэн, барыанньа-лыан, муорустуон, тоһорон да сөп. Хоту дойду дьоно кылгас сайыннаах буоламыт, доруобуйа төрдө дьайыан сүрүн битэмииммит – С битэмиин – тиийбэт. Оттон ону моонньофон толору хааччыһыан сөп. Онон, мин санаабар, кыаллар буоллабына, хас биирдии оҕолоох ыал тизэргэнигэр моонньофону үүннэриэхтээх.

– Елена Иннокентьевна, кэпсэтин иһин махтал!

Альберт КАПРЫНОВ.

Банаардаах-сырдыктаах...

(Сунтаар бастагы дьахтар учуутала Евдокия Бушкова-Попова)

Альбина Григорьевна Иванова, Сунтаардаабы улу-
Аус үөрэхтээһинин түмэлин салайааччыта: “Биһиги түмэлбит улууспут үөрэтиринин, ол аата улуус устуоруйатын, интеллектуальнай, духуобунай сайдыытын кэрэһилиир. Сэдэх докумуоннар, хаартыскалар оригиналлара, электроннай даһаны көрүгүнэрэ, 316 киһи тус дааннайдары баар. Хомуйбут докумуоннарынан, матырыйаалларынан “Кэм кэрэһиттэрэ” диэн кинигэ таһаарбытым, салгыытын бэлэмнээбитим. Түмэл күнүн көрсө, Тойбохойго Сунтаар бастагы дьахтар учуутала Евдокия Бушкова уонна кини дьиз кэргэнигэр анаммыт быыстапканы таһаараары сылдыбын. Бу бэйэтин кэмигэр сүрдээх интэриэһинэй лиичинэс олорон ааспытын дьон билиэхтээх. Оччолорго үөрэхтээх кыргыттар буолуохтаабыр, эр дьон да суох кэмигэр үөрэби-билини тарбаппыт хорсун да кыыс эбит!”

Үйэттэн ордук кэми угуордаан сиртэн-буортан тэйбит курдук ыраас сэдэрэлээх, олус мааны эдэркээн уоллаах кыыс сүр болгомтолоохтук биһигини тонолупкака одуулулар. Бу ааспыт үйэ сагатыгар Сунтаар уонна Хоту улуустарыгар үтүөнү-үйэлээби тэнигэ үлэлээн ааспыт кэргэнини учууталлар **Кузьма Иванович Попов** уонна **Евдокия Иевлевна Бушкова-Попова** буолаллар.

Евдокия Иевлевна Бушкова 1891 с. олунньу 20 күнүгэр (билингинэн, күлүн тутар 3 күнүгэр) Дьоккуускай куоракка элбэх оболоох мээсээн дьиз кэргэнигэр төрөөбүтэ. Ийэтэ Вера Ивановна Зедгенидзева-Бушкова, дьиз кэргэн архыбын хаартыскайттан сылыктаахтаах, Сунтаарга олохсуйбут Зедгенидзевтердин уруулу курдук.

Евдокия Бушкова Дьоккуускайга кыргыттар үөрэнэр епархиальнай училищеларын бүтэрбитэ. Бу кэмгэ Хадантга (билингин Илимниир сирэ Бириистэгэнэ) аһыллыбыт үөрэх оскуолата церковнай-приходской оскуолаба кубулуллубут. 1911 с. балабан ыйын 22 күнүгэр баара-суоҕа 19 саастаах Евдокия Бушкова Хадан оскулатыгар ананан үлэтин сабалыыр. Кыраайы үөрэтээччи А.Е. Яковлев суруйбутунан, Е.И. Бушкова улуус бастагы дьахтар учууталарыттан биридэстэрэ этэ.

1914 с. ыам ыйын 16 күнүгэр Евдокия Бушкова бастагы выпускной эксээмэни ыппыта, оскуоланы маннайгынан Георгий Попов соботобун бүтэрбитэ. Георгий Иванович Попов кэлин учуутал буолан, Кутана, Тойбохой, Малдыаар, Сунтаар, Арыылаах оскуолаларыгар учууталлабыта. Евдокия Ивановна түөрт сүл соботобун кэриэтэ (оскуола сэбиэдиссэй Тимофей Леонтьевич Винокуров аҕабыт Сунтаарга олоҕор) энкилэ суох үлэлээн, Хадан оскулатын Булуу уокуругун церковнай оскуолаларыттан биридэстэринан оҕорбута. Ол курдук, 1915 с. ахсынны 15 күнүгэр араапарыгар, уокурук сыаркаптарын оскуолаларын кэтээн көрөөччү И.Е. Попов Хадан оскулатын үрдүк таһымнаах үлэтин ыйан туран, икки кылаастаах оскуолаба кубулуларга сүбэлээбитэ.

И.Е. Попов ыйытыгар Епархия сэбиэтэ 1915 с. ахсынны 5 күнүгэр манньк эпипиэти биэрбитэ архыып докумуоннарыгар баар:

“Епархиальный училищный совет на основании своего журнального определения от 17 ноября с. г. за №22, утвержденного ЕГО ПРЕОСВЯЩЕНСТВОМ 30 ноября за №2333 сообщает ВАМ, что бывшая учительница церковно-приходской школы Евдокия Бушкова, состоя на службе в Хаданской церковно-

Евдокия Иевлевна уонна Кузьма Иванович Поповтар. 1915 сыл.

приходской школе в течение 5 лет с 1 сентября 1910 года до 15 августа 1915 года исполняла свои обязанности с полным усердием и ни в чем предосудительном не замечена”.

Евдокия Иевлевна 1915 с. от ыйын 15 күнүгэр Хоту икки кылаастаах оскуоланын сэбиэдиссэй-учуутала Кузьма Иванович Поповка кэргэн тахсан, Хотуоҕо көспүтэ. Манна кэлэн үлэли сылдьан 1917 сыл тохсунньу 14 күнүгэр (эргэ истилинэн) оболоноору өлбүтэ. Кини көмүс уңуоҕа Тойбохойго Иннокентьевскай таңара дьиз-тин абыраадатыгар көмүлүбүтэ.

Кэргэнэ туох киһи этэй?

Кузьма Иванович Попов 1881 сыл сэттинни 1 күнүгэр Мэгэдьэк, Амма таңараларын дьиз-тин сулууспалааҕа Иван Иванович Попов дьиз кэргэнигэр төрөөбүт.

Кузьма Попов 1900 сыллаахха Дьоккуускайдаагы духуобунай училищени бүтэрэн, салгы духуобунай сэмнээрийбэ 1904 с. алтыннытыгар диэри үөрэммит. Сэмнээрийэ бырабылыанньа-тыгар эксээмэн туттаран, таңара дьиз-тин оскуолатыгар учууталлыыр быраабы ылбыт. Ону таһынан архыып докумуоннара кэпсииллэринэн, “являлся ратником пополнения 2-го разряда призыва 1903 года”.

Кузьма Иванович 1905–1913 сс. казактар Бүлүүтэҕи, Кутана, Мэгэдьэк, Амма таңараларын дьиз-тин оскуолаларыгар, Дьоккуускай куорат таңаратын дьиз-тин образцовый икки кэмпилэктээх оскуолатыгар учууталлаабыт. Дьоккуускайдаагы Епархия таңараларын дьиз-тин кэтээн көрөөччү В. Попеско норуодунай училищелар инспиэктэрдэригэр суруйбут харахтарыстыкатыгар манньк этиллибит: “...учитель образцовой церковно-приходской одноклассной школы при Якутской

второклассной учительской школе, Кузьма Попов за время своего учительства в означенной школе, так и в других церковно-приходских школах проявил достаточные педагогические способности, усиленно умело и с должным прилежанием работая на учительском поприще, стремясь сообщить возможно большую сумму познаний из церковно-школьной программы порученным ему детям. В нравственном отношении поведение господина Попова не заслуживает упреков; в каких-либо предосудительных поступках г. Попов не был замечен и заслуживал бы полного доверия к себе, если бы не проявленная к себе некоторая неустойчивость...”.

В.Попеско эдэр учуутал биридэстэрэ оскуолаба өр түптээн-таптаан үлэлээбэтин тоһоболоон бэлиэ-

эксээмэннээн көрөн баран, хос үөрэнэллэригэр дьаһайбыт. Икки кылаастаах училище 6 отделениялаах 6 куруппатыгар 33 үөрэнээччи үөрэнэрэ, олоҕорон 29 уол уонна 4 кыыс, 30 нууча уонна 3 саха этэ. Иккис кылаас бары биридимиэттерин Кузьма Иванович үөрэтэрэ. Тойбохой оскуолатыгар биридэстэрэ үлэлээн баран, Кузьма Попов ити сир күүлүн уугун сөбүлээбэккэ Элгэйи баар Сунтаар икки кылаастаах норуодунай училищетыгар көһөрөргө көрдөспүт.

1917 сыл сайыныгар Самсонов бэрэссэдэтэллээх олохтоох уопастыба Кузьма Попову, үчүгэй учуутал буоларын быһыытынан, Күүкэй оскуолатыгар аныырга туруорсубут. Кузьма Иванович оскуолаттан оскуолаба хатайданылара олоҕор буолбут ыарахан түгэннэри кытта сибээстээх буолуон сөп. Ол курдук, тапталлаах кэргэнэ Евдокия Иевлевна төрөөрү кыайан быһамакка, уу кыһыл оботун илиитигэр тутан хаалбыт аҕа барахсантга ыарахан күннэр үүннэхтэрэ. Кутанаба учууталыыр аймахтарыгар – эдьийэ Татьяна Ивановна (1884–1950),

ис хоһоонноох олобу олоҕорбута. Кини аҕатын эдьийэ Татьяна Ивановнаба, күтүөтэ Фёдор Парфенович Васильевтарга мааныланан иитиллибит. Иитиллибит аҕата Фёдор Парфенович Васильев Бүлүүчээнтэ, Кириэстээххэ, Кутанаба учууталлаабыта, Сизийэ оскуолатыгар сэбиэдиссэйдэбэитэ.

Автобиографиятыгар суруйбутунан, Нина Попова Дьоккуускай куорат сэттэ кылаастаах 2-с №-дээх оскуоланын бүтэрэн баран, Дьоккуускайдаагы мэдиссиинэ техникумугар үөрэнэ кирибитэ. Манна икки сүл үөрэнэн баран, сибээс управлениетыгар хассыыр уонна массынныска эбээһинэстэрин толорор. 1935–1936 сс. Таатта Уолбатыгар, онтон Дьоккуускай 3-с №-дээх оскуолатыгар учууталлаабыта.

Нина Попова 1936 с. Аммос Алексеевич Аммосовка кэргэн тахсыбыта. Аммос Алексеевич (1910–1987) Сунтаар улуунун Кугдаар нэһилиэгэр төрөөбүтэ, 1924–1928 с. Сизийэ, Элгэий оскуолаларыгар үөрэммитэ. 1929 с. сир түнэттигэр кэмигэр боломуочунайдаабыт эбит.

1929–1930 сс. Саха национальнай байыаннай оскуоланын, 1934 с. Владивостокка пехотнай оскуоланы взвод хамандыыра чыыннаах үөрэнэн бүтэрбитэ. Ол кээнэ алта сүл устата Национальнай байыаннай оскуолаба взвод хамандыырынан, икки сүл ити оскуола начаалынныгынан, кэлин Өрөспүүбүлүкэ байанкамаатыгар сулууспалаабыта, элбэх наҕараадалаах, Саха сирин биллэр дьонуттан биридэстэрэ этэ.

Сотору кэминэн Саха национальнай байыаннай оскуолата тэриллибитэ 100 сылын бэлиэтээхпит, ол тэрээһиннэргэ Аммос Алексеевич Аммосов аата дорбоонноохтук ааттана турдаҕа. Аммосовтар уон оболоммуттарыттан түөрдэ эрдэ

Нина Кузьминична уонна Аммос Алексеевич Аммосовтар. 1936 сыл, Дьоккуускай куорат. Агния Аммосовна Аммосова архыыбыттан.

тээбит эбит: “Таковая неустойчивость характера имеет свое выражение в довольно складной поговорке, заканчивающейся известною арифметически-хронологическою “неразберихою”: ...семь пятниц на одной неделе”.

1913–1914 үөрэх дьылыгар Хоту биридэстэрэ кылаастаах учуулаах икки кылаастаах буолбута. Сэбиэдиссэинэн уонна учууталынан Кузьма Иванович Попов анаммыта. Норуодунай училищелар инспиэктэрдэрэ В.П. Васильевскай илии баттаһыннаах манньк бирикээс архыыпка харалла сытар: “Предлагаю немедленно с получения сего отправиться к месту службы, принять училище, его имущество, учебники, пособия и акт приема представить в инспекцию. Открыть второй класс и начать учебные занятия и о времени начала их донести”.

Саҕа арыллыбыт иккис кылааска 1910, 1911, 1912 сылларга бастагы кылааһы бүтэрбит сэттэ үөрэнээччи кирибит, ол гынан баран К.И. Попов ол оболору

Олорон Парфений Никитич Самсонов, иккис кэккэҕэ Фёдор Парфенович уонна Татьяна Васильевтар, Евдокия Иевлевна Бушкова уонна Кузьма Иванович Поповтар

күтүөтэ Фёдор Парфенович (1887–1930) Васильевтарга – ийэтэ суох хаалбыт кыракий кыысчаанын көрдөрө-ииттэрэ биэрбитэ. К.И. Попов 1917 с. балабан ыйын 1 күнүттэн 1918 с. балабан ыйын 1 күнүгэр диэри Сизийэҕэ Терешкин училищетыгар сэбиэдиссэйдэбэитэ. 1919 с. ыалдьан өлбүтэ, Сизийэҕэ көмүллүбүтэ. **Онон кэргэниини Кузьма Иванович уонна Евдокия Иевлевна Поповтар** ааспыт үйэ сагатыгар үөрэбэ суох саха оболорун үөрэхтээбит, Хоту уонна Сунтаар улуустарын сайдыытыгар тус кылааттарын киллэрбит дьон буолаллар.

Кинилэр бу Орто дойдуга олоҕорбут суоллара-иистэрэ сүтэн-оһон хаалбатаҕа, уу кыһылтан тулааһа аҕаардаах хаалбыт кырачаан Нина кыыс улаатан, эмиэ бэрт баай

төннүбүт. Хаалбыт алта оҕо – Аммос (1938–2018), Альбина (1939–1976), Агния (1947), Алексей (1944–2000), Анатолий (1951–1981), Александр (1959–1995) – дьон сизиринэн үөрэнэн, кэргэннэнэн, оҕо-ычат тэниппиттэрэ.

Дьиз кэргэн силистээх-муктаах дириг устуоруйатын харабын харатын курдук харыстаан, энчирэппэккэ илдэ сылдьар Агния Аммосовна Аммосова эһэлээх эбэтин, ийэтин курдук билини тарбатан библиотэикэрдээбитэ, билигин бо-чуттаах сыннылантга олоҕор, кыыс оболоох, үс уол уонна биридэстэрэ кыыс сизэннээх, хос сизэннэрдээх. Олох салбанар.

Альбина ИВАНОВА.

Саха тустуутун эрэлэ

Саха тустуутун эдэр көлүөнэтин чабылхай бэрэстэбиитэлэ Лев Павлов Арассыыйа чөмпүйөннэттэриттэн көмүс уонна үрүн көмүс солотуулаах мэтээллэри ылан, саха норуутун үөрдүн үөртэ! Биир нэдиэлэ иһигэр Кавкаһынан, Москубанан Лев икки улахан түһүлгэбэ дойду лиидэрдэрин харса-хабыра суох хапсыһыыга кыайталаан, эр дыону да кытта тэнгэ киирсэр кыахтаабын көрдөрдө уонна саха көңүл тустуута инникилээбин итэҕэттэ, улахан эрэли үөскэттэ.

Бүгүнгү нүөмэрбитигэр Лев Павловы кытта кэпсэтиибитин аабын.

Ийэм миигиннээбэр ордук долгуйар

Усуяана Депутатскайыгар күн сириҥ көрбүтүм, уһуяанҥа Казачёба сылдыбытым. 1-кы кылааска киирэрбэр Мииринэй Арыылаабыр көспүтүм, 2–3-с кылаастарга Таас Үрэххэ үөрэммитим, 4-с кылааска тахсарбар Сунтаар Бордонгор олохсуйбуппун, 6-с кылааска Сунтаарга бэйэтигэр көһөн киирбиппит. Бииргэ төрөөбүт биэспит: үс бырааттаахпын уонна наһаа “минньигэс” балтылаахпын. Төрөппүттэргэбэр элбэх бииргэ төрөөбүтү бэлэттэббиттэригэр махтанабын! Бырааттарым үһүн тусталлар, улууска чөмпүйөөнүүлэр – талааннаах уолаттар. Үчүгэй илиигэ түбэстэхтэринэ, төбөлөрүн үлэлэттэхтэринэ, санаалара самныбатабына, миигиннээбэр ордук тустуохтара дии саныбын. Бу абыаах күн сынныаланмар дьоммун кытта бииргэ буолуом. Бырааттарбыттан олус тэйдим, улахан бырааппын кытта үчүгэйдик кэпсэппэт да буоллут: наар дьизэ суохпун, онтон, бабар, хомойоро буолуо, 15 сааһын туолуохтаах. Оттон ачыгыһы бырааттарым кэпсэтэ сатыыллар, атаахтыллар, “ону-маны ыл эгин” дириллэр. Бу сырыыга кэһириллэх баран иһэбин, онон күүтэн олороллор.

Абам өттүнэн эһэм Күүс Өндөрөй диэн киһи баара, кыра эрдэхпинэ 60–70 саастааба, оттоон-мастаан тэтиэнэх этэ. Эрдэ суох буолбута. “Кытаанах, күүстээх киһи этэ” диэн өйдүүбүн. 11 оболоох: уолаттара бары спортсменнар, кыргыттар эмиэ бэркэ кыаналлар. Холобур, убайдарым Николай Охлопков, Кирилл Павлов ийэлэрэ аҕабын кытта бииргэ төрөөбүттэр. Убайдарым бары кыахтаах дьон, күүс-уох өттүнэн мин саамай судургулара буолуом. Ийэм өттө – туруу үлэһит дьон. Эһэм бокуонньук үлэһит этэ. Кыыс аймах элбэх – бары иистэнньэҥнэр, ырыаһыттар, үнүкүүттэр. Биир убайым Афанасий Милютин тустууга 2012 сыллаахха “Азия оболоро” оонньуу чөмпүйөөнө буолбута. Сунтаарга Николай Романовичка эрчиллибитэ.

Ийэм тустуу быраабылатыгар идэтиэн эрэр, олус күүскэ “ыалдьар”. Ол эрэри “мин тустарбын көрбөтө буолуо” дии саныбын. Миигиннээбэр ордук күүскэ долгуйар буолуохтаах. Төрөппүттэриҥ иккиэн судургу дьон, эмоцияларын таһаара, көрдөрө сылдыбаттар, буолуохтаабын курдук ылыналлар, сатамматабына, өйүүллэр, кыайдахпына, арбаабаттар. Сунтаарга уонча эрэ хонобун. Дьонум өйдүүлэригэр баҕарабын: мээһэ сылдыбаппын, куһаҕаны тугу да гыммаппын.

Сунтаартан – улахан көбүөргэ

1-кы кылаастан абам Семён

Андреевич Павлов дьарыктаан барбыта: икки тустууга маастар, бэйэтин кэмигэр үчүгэйдик туста сылдыбыт, онон кини сүбэтин-аматын истэн улааппытым. Сунтаарга көһөрбүтүгэр абам атын дуоһунаска баран, тириэньэрдээн бүппүтэ – успурт салайааччыта буолбута. Онон **Николай Романович Данилов** илиитигэр киирбитим. Миигин улахан көбүөргэ кини таһаарда. Барытын ырытан, хараахтарбар сөптөөх тустууну туруорбут диэн сыаналыбын. Куоракка кэллэхпинэ, **Герман Степанович Контоев** үлэлэхэр. Сүрүн тириэньэрим – Николай Романович. Саамай апаратытым, өйүүр-өйдүүр киһим. Ностуруйда-нарбар оҕо сырыттаһына эрэ сүбэли сатыыра, билигин билэр: “Үчүгэйдик ностуруойдан, олорон эрэ толкуйдаа”, – диир, ол аата, эрэнэр буоллаба дии. Соробор онтум үчүгэй түмүккэ тириэрдэр, соробор – ити финалга көрдүгүт дии – сыһа туттунуу тахсан хаалар. Кыра эрдэхпиттэн Сунтаарга дьарыктанабын, “паара суох буолуо” дии саныылара да, тэнгэ тустар, тутуһар-хабыһар уолаттарым тахсан иһэллэр, миэхэ онно үлэлииргэ үчүгэй. Ол-бу аралдьытар суох, харчы бараммат, тириэньэриҥ чугас баар, барыта этэнгэ.

Доруобуйа эр өттүгэр боппуруостаахпын, куоракка кэлиэххэ наада. Мэдиссинэ диригэтэн көрүүтүн сылааһы биирдэ-иккитэ Москубага ааһабын. Эдэрдэр күрэхтэригэр харахпын өлөрбүтүм. Кырдыгы эттэххэ, харах бырааһыгар барыахпын куттанабын. Эрдэ “отслойка” буолбута этэ, онтубун лазерынан “сыбааркалаппытым”. Харахпынан эр “допуск” ылымыхабын сөп: ууланар, өр төлөпүнү көрдөхпүнэ, хойут утуйдахпына биллэрэр. Сотору ачыкы кэтэри буолуо, ыраабы көрбөппүн, туста сылдьан, таблону нэһиилэ көрөбүн.

Сунтаар технологическай колледжыгар 4 сыллаах ювелир үөрэбэр үөрэнэ сылдыбытым, биир сыл хаалбытыгар Р.М. Дмитриев аатынан Олимпийскай эрэл училищетыгар көһөрөн кэбиспиттэрэ.

Кыһалыннахпына, тугу эмэ чочуйан таһаарыахпын сөп, туһалаах сыллар ааспыттара, элбэби билбитим. Олус талааннаах, уус оболор бааллара, көннөрү ыччаты кытта үөрэнэр үчүгэй баҕайы этэ, билигин спортсменнары кытта арыый атын собус.

Ыксаллаах кэмгэ албас сатанар

Александр Николаевич Иванову кытта өрүү кэпсэтэбин, кини “утуйуон иннинэ фантазиялаа, дьон “күрэхтэһи иннинэ тустууну санаама, киинэҕэ сырыт, аралдьый” дириллэр, ол – сыһа. **Эн, төттөрүтүн, тустууга ута-**

ры барыаххын наада, тустар кэмгэр өсөһө-өсөһө, тулуйа-тулуйа тустуугун эрэ санаа”, – диэн Олимпиада призёра сүбэлиир. “Приём олус элбэх, фантазиялаах буоллаахына, албас төбөбөр хатанан хаалар, онтун ыксаллаах кэмгэ сатанар” диэбитэ. Миэхэ орубуна оннук түгэн буолла: Арассыыйа чөмпүйөннэттигэр Начын Монгуһу кытта тустуубар абыаах сөкүүндэ хаалбытыгар “кочерга” албас табыллан хаалла. Хаһан эрэ “кочерга” барыан сөп диэн саныыр этим. Онтум “захвата” эмискэ тийэн кэлбитигэр биирдэ өйдөөбүтүм, киһим “көтөн” хаалбыта. Ити бырабы кыайыыга тириэртэ. Финалга Ахмед Идрисовы “лаампалы” сатаатым. Бэйэм ымсыбыттан сыыстым. Кылаастаах тустууктар мээһэ “захваты” биэрбэттэр ээ, кини соруйан биэрдэ. “Киитэрий-

дэр” диэн кырдыгы этэллэр эбит, улахан уроок ыллым.

“Олимпиада чөмпүйөөннэринин күрэстэһэбин”

Улахан спортсменнар интервьюларын интэриниэккэ элбэби көрөбүн. Холобур, Хабиб Нурмагомедовы, Бувайсар Сайтиевы, Заурбек Сидакوفу. Ааспыкка наҕараадалааһын кэннэ Бувайсар Сайтиевы көрөммүн, “Бувайсар Хамидович” диэн ынгырбыппар, тутта истибитэ, кэлэн эбэрдэлээбитэ. “Лев, маладьыас! Эр киһилии көрүнгэммикиҥ, иннигэр улахан сорук турар, кытаат!” – диэн баҕа санаатын эппитэ. Уонна ымсыылар курдук “уу-у, эһигини көбүөргэ өссө хайдахтаах курдук умсугутуулаах олох күүтэрий!” диэбитэ, кыайы өрөгөйүн өссө да билиэн баҕарар быһыылаах. Мин: “Улахан дьоннуун хайдах тустабын?” – диэн ыйыппытым. “Ситинник туһун, тугу да уларытыма, **хараахтаргынан элбэби ситиһиэн**” диэбитигэр астына, кизн тутта көрөр киһим тылларттан кынаттанан, са-

астыылаахтарбыттан бэйэбин харыс үрдүктүк санаммытым. Олимпийскай чөмпүйөөннэрдийн күрэстэһэбин, ситиһибиэн тэн буолуохпун баҕарабын! Санаам даҕаны онно тэнгэһэр буолан эрэр, кинилэртэн туох да уратым суох. Билигин физическай турукпун уонна уйулҕабын бөбөргөтөн бизириэхпин наада. Бастаан “аан дойдуга, Дьобуруопага кыайыт киһи” дии саныыр этим, билигин ол ирдэбилим үрдээбит.

Уйулҕа өттүнэн мэхэй (психологический барьер) барыларыгар баар. Соробор киһи утуйбат буолан хаалар, ардыгар үчүгэй баҕайытык аһаран кэбиһэбин. Улахан дьон көбүөргүр “чувство” толору кэллэ диэбэппин. Тириэньэбинин сылдыарбыт туһа тустуубун ырытабыт, тустуу хаамытыгар быһаарсар “ыалдьааччылар” туораттан эмиэ сөпкө көрбүт, ырыппыт буолаллар: наадалаабын ылынабын, сорботун истэн эрэ кэбиһэбин.

Былырыын эдэрдэр икки нэдиэлэ улахан дьону кытта дьарыктаммыппыт. Эйгэтэ наһаа үчүгэй! Абдулрашид Садуллаев, Ибрагим Ибрагимов, Абасгаджи Магомедов бааллара, кинилэртэн элбэххэ үөрэммитим. Чөмпүйөөннэр өйдөрө-санаалара, толкуйдара кытта атын буолар, тутта-хапта, көрө-истэ сылдыбаллара эмиэ ураты. Киһиэхэ чөмпүйөөннүү санааны сагаллар.

Виктор Лебедев сүбэтэ

Атын дойдуттан тустарга элбэх этии киирэр, ону мин манньыгы этиэм этэ: **көспөппүн**. Тиһэбэр диэри Арассыыйаттан тустуом, Олимпиадага тийбэт буоллаахпына – тийбэп-

нык санардахтарына, ыһыллар киһи ыһыллар. Мин оннук буолбатахпын: халбаҥнаабат, кытаанах санаалаахпын дии саныбын. Хотторуум да ахсааннаах, “кыайабын” диэн тахсан баран, хотторон хаалабын. Ол аата, тугу эрэ көннөрүөхпүн, уларытаахпын наада. Арассыыйа чөмпүйөннэттин түмүгүн толору астымматым, иккис буолуум уоскутар эрэ. Арыанаба абам уонна улууспут баһылыга Анатолий Васильевич Григорьев бааллара. Хотторон баран, көбүөргэ умса түһэн сыта түспүтүм, эмоциябын көрдөрөөччүм суох. Илиибин биэрэн баран, сүүрүүнэн тахсан барааччыбын. Баҕар, дьонум көрөллөрүгэр кыайаахпын баҕарбытым буолуо.

Бэйэм кизэммин ыла иликпинэ, ыһыктыам суоҕа, дьарыкпын тохтоппоппун, инним диэки баран иһим. Биһигини Дьобуруопа уонна, табылыннабына, аан дойду түһүлгэтэ күүтэр. Биллэн турар, дойду ааттаахтара кэлиэхтэрэ, мээһэ турнирдар буолбатахтар, ол эрэри **Арассыыйага тустар быдан ыарахан**. Биир киһилин финалга хаста даҕаны көрсүөхпүн сөп. Сыры ахсын финаллыыр ыарахан, утарылаһааччыҥ эйигин үөрэтэр, сагаттан саҕаны толкуйдаан иһиэххин наада. Оттон билбэт киһигин кытта тустар чэпчэки. Былырыын аан дойдуга хоттороммун, элбэх уроугу ылбытым.

“Кыра уолаттар сотору ситэн-хотон тахсыахтара”

Улахаттарга Арассыыйа күрэхтэһиитигэр билбэт оболорум күүскэ “ыалдыбыттар”. Сахалар эрэ буолбатах, Дагестан, Осетия уолаттара эмиэ бааллара. Бэйэм оҕо собус буоламмын, тардыһаллар быһыылаах (күлэр). Билэбин: абыаах сылынан миигинин туста тахсыахтара. Мин Копылов Петялаагы кытта дорооболоһорум, хаартыскага түһүөхпүн баҕарар этим. Онтум 17 сааспар тэнгэ туста сылдыарым. Ол иһин дьарыкпын олох ыһыктыбаппын, сотору ити оболор ситэн-хотон тахсыахтара. Чэпчэки ыйааһынҥа тустар буоламмын, элбэх уол 57 кг тустан ааһыаба дии саныбын.

Мин дьонго-сэргэбэ чугаспын, улаатымсыбаппын. Сулус “хабыы” диэн суох, көстүбэтинэн билинии диэн эмиэ баар диэбиттэрэ да, билингитэ онугу билэ иликпин. Арай туораттан көрөн этэллэр ини, онно да өһүргэниэм суоҕа, көннөрөргө кыһаллыам. “Ыалдьааччыларга”, кириитикэлиир дьонго уонна Үрдүк Айыыларбар махтанабын! Олоҕум суолугар үтүө да, мөкү да санаалаах дьон мээһэ көстүбэттэр – барытын туһаба таһаара сатыбын.

Бу ый бүтүүтэ УМО кэннэ Новогорскайга түмсэр эрчилли буолуохтаах. Тус тириэньэрим барсыбат, Сунтаарга эмиэ уолаттардаах, миигин эрэ сырса сылдыан баҕарбаппын.

Лев, Лёва

Лев диэн наһаа официальной, баҕар, оботук буоламмын сөбүлээбэтим буолуо. **“Лёва” дииллэрэ быдан истинник иһиллэр**. “Аатын эрэ күүстээх буолан, баҕар, туста сылдыарын буолуо”, “Аатын элбэххэ көмөлөһүө” дииллэр. 16 сааспар диэри аатым дороонноохтук иһиллэрин билбэт этим. Оҕо сырыттаһына, кырааматаба өрүү “Лёва Павлов” диэн буолааччы. Билигин, туох да диэбит иһин, киһи астына истэр. Дьонум хахай курдук харса-хабыра суох буоларбар сөптөөх ааты биэрбиттэр.

“Бүтэһик вагонга” ким олорушта?

Турция киинигэр тустууга аан дойдутаабы квалификационнай турнир түмүктэннэ.

Көбүөргө Саха сириттэн 4 “легионер” туһунна. Чэпчэки ыйааһынга Македонияттан – **Владимир Егоров**, 65 кг Белоруссияттан – **Ньургун Скрябин**, 74 кг Таджикистантан – **Виктор Рассадин**, 125 кг Кыргызстантан – **Айаал Лазарев**. Олимпиада путевката үс эрэ киһиэхэ бэриллэр. Финалга тахсыбыттар быһаччы ылаллар уонна үһүс буолбуттар бэйэ икки ардыгар быһаарсаллар. Ол эбэтэр кэнтиниэннэртэн талыллан, аны сайын Парижка тустуу көбүөрүгэр 16 бөбөс мэтээл иһин кири-сирэхтээх. Бу иннинэ ыйытыллыбыт лиссиэнсийэлээх турнирдарга 15 киһи сүүмэрдэммитэ, ыйааһын ахсын биридии эрэ миэстэ хаалан турбута. Онон аан дойдутаабы бүтэһик турнирга, этэргэ дылы, бөбөстөрбүт уйаннара-хатаннара биллэхтээбэ.

74 киһиэхэ олус күүстээх састаап мустубута. Виктор Рассадин бөлөбөр Кубаттан төрүттээх Италия былаабын көмүскүүр тустуу “сулуһа” Франк Чамизоны тэнэ Арассийаттан тахсыбыт бөбөстөр Чермен Валиев (Албания), Зелимхан Хаджиев (Франция), Рамазан Рамазанов (Болгария), Мурад Курамагомедов (Венгрия) баалара. Виктор бастакы эргиргэ Казахстан лиидэрэ, аан дойду чөмпүйэнээтин призёра, Азия икки төгүллээх кыайылааба Нуркожа Кайпановы кыайан баран, утуу-субуу аан дойду призёра Зелимхан Хаджиевы (Франция), Вадим Цурканы (Украина) сабырыя тутта. Онтон, дьэ, Осетияттан төрүттээх, дойдучөмпүйэнээтин былырынны кыайылааба, быйылгыттан Албанияттан тустар Чермен Валиевка утары тахсыбыта. Бу киирсии быһаарылаах буолан биэрдэ. Хапсыһы 2:2 ахсаанынан, бүтэһик хамсанынан, Валиев туһатыгар түмүктэммитэ. Маныаха Виктор “трикобуттан тарта” диэн, челлендж бырахтарбыта. Судьуйалар бийдийэйбэ хатылааһыны көрөн, Чермен тустарга мэхэйдэспитин иһин бөбөспүтүгэр биир баалы биэрбиттэрэ. Аны туран, утарылаһааччыта моонньун хайа

тардыбыта сүрдээх этэ! (Бу да иһин баал көрдүөххэ баара). Онон Виктор тыҥааһыннаах, хайа тытыһылаах хабыр хапсыһыттан кыайылаах табыста уонна сыралаһан, олоһор аан маннай Олимпиадага кыттар быраабы ылла! Тустуу кэнниттэн успуорт суруналыһа Вячеслав Абдусаламова интервьютугар бу курдук эттэ:

“Миэхэ бүтэһиккэ диэри эрэммит тириэньэрдэрбэр,

рардаах. Айаал киһитин иккитэ 4-түү баалга түһэрэн, бу кэмгэ толору кыахтаабын, бэлэмнээбин көрдөрдө. Хапсыһыны 12:2 кыайда. Кимэн киирэн, ыган-түүрэн, бырахсан туһунна. Онон бастакы күн түмүгүнэн Айаалбыт эрэллээхтик путевканы тутта уонна спортивной олоһор үһүс төгүлүн Олимпиада көбүөрүгэр туста тахсар буолла. Бу иннинэ Рио-де-Жанейро, Токио түһүлгэлэригэр кыттыбыта. Биһиэхэ өссө үс Олимпиадага субуруччу кыттыбыт спортсмен-мыт суох ээ! Онон “туох барыта үһүстээх” диэбиккэ дылы, Айаалга Париж көбүөрө таһаарылаах буоларыгар баҕарыабын!

Владимир Егоров (57 кг) уонна Ньургун Скрябин (65 кг) туһунан суруйар буоллахха, хомойуох иһин, бөбөстөрбүт лиссиэнсийэлээх турниры ааспылар. Владимир икки эргир кэннэ Эмирикэ эрэлэ

Спенсер Лигэ хоттордо, Ислам Ньургун – Албанияттан Отман Дудаевка. Утарылаһааччыларга финалга тахсан, санааны уоскутар хапсыһыга Владимир Кытай бөбөһүгэр сабырытарда. Дабаһан эттэххэ, тобугун өлөрбүтэ улахан мэхэй буолла, онон кыабын толору туһаммата. Бүтэһик эрэлбит Ньургунмутугар этэ. Тустуу санаабыппыт курдук баран испитэ: Казахстантан Адлан Аскарковы 4:3, Хотугу Кэриэйэттэн Ким Хван Джини 3:1, Украинааттан Эрик Арушаняны 10:0 ахсаанынан кыайталаан, үһүс миэстэ буолла. Аны соботох путевка иһин боруонса мэтээли ылбыттар быһаарылаах күөн көрсүүлэригэр Ньургун Эмирикэттэн Зейн Резерфордка 7:0 ахсаанынан кыайтаран хаалла. Дьэ, кыһы! Олимпиада путевкатыгар диэри биир хардыы баара эбэт!

Виктор уонна Айаал кыахтарын мүччү тутпатылар, “бүтэһик вагонга” олорсон, Парижтыр буоллулар! Бу иннинэ Африка-Океания кэнтиниэниттэн – Георгий О कोरोков (Австралия), Дьобуруопа турнирыттан Арий-аан Тютрин (Беларуссия) путевкалары тутпуптара.

Онон, XXXIII Сайынны оонньууга түөрт саха бөбөһө кыттар буолла! Bienvenue a Paris!

Дзюдоистарбыт “Улахан сүлүөм” Гран-пригэ ситиһиилэрэ

Ыам ыйын сабаланыта Душанбега дзюдожа “Улахан сүлүөм” эриэтиннээх норуоттар икки ардыларынаабы Гран-при сизрийэлээх турнирыгар Аина Моисеева 48 киһиэхэ боруонса мэтээли ылла.

Абыйах хонон баран, өссө биир спортсменныт – **Надежда Татарченко** (78 кг) Астанага ыйытыллыбыт “Улахан сүлүөмгэ” эмиэ боруонса мэтээли кэттэ. Кыргыттарбыт Екатеринбургга успуорт маастара, Арас-сыйа чөмпүйүнэ Ньургуня Никифорова салалтатынан дьарктаналлар. Тириэньэрдэрэ күрэхтэһиилэр түмүктэринэн санаатын бу курдук үллэстэр: “Кыргыттар бастаан Екатеринбургга, онтон дойду сүүмэрдэммит хамаандатын кытта Сочига бэлэмнэ-ниини ааспыттара. Аина бастакы хапсыһыларыгар өрүү ыараханник киирсэр, бу да сырыыга Мексика дзюдоиһын кытта оннук буолла. Онтон аан дойдуга иккис буола сылдьыбыт уопуттаах ньиэмэс кыһын “болевойга” тутпуга. Ол кэннэ Сербияттан ыйааһын фаворита Милика Николличка хотторбута. Утарылаһааччыбыт кылааһа үрдүк этэ. Санааны уоскутар хапсыһыларга Франция спортсменын тыһын хаайбыта, боруонса мэтээл иһин эмиэ улахан уопуттаах, үгүс турнир кыайылааба, Дьобуруопа призёра Маруш Стангары (Словения) тыһын хаайан, кыайыны сурунна. Аина Гран-при сизрийэлээх күрэхтэһиигэ иккис эрэ кыттыта, бу кыргыттары кытта эрдэ хаһан да көрсө илик. Үчүгэйдик туһунна. Сотору Аина Моисеева, Карина Ефимова, Саина Петрова, Ольга Лихотаны, Полина Иудинаны кэлэр циклга суоттанабыт. Полина бэс ыйыгар Санкт-Петербурга ыйтыллар аан дойду күтүрбэр (юниордарга) сүүмэрдэниэхтээх.

Екатеринбургга миэхэ бу үгүс ааттаммыт алта кыыс баар – Саха сирин сүрүн хамаандата. Манна дьарыктанарга усулуобуйа толору олохтоммут, дойду таһымыгар биир бастың база-лаах сир. Дойду лиидэрдэрэ бааллар, спаррингта турабыт. Өрөспүүбүлүкэбит сүрүн тириэ-ньэрэ Дамдиндорж Гомбодорж, улахан успуортан барбыппар, кыргыттары миэхэ туттарбыта. Дамдиндорж биһиэхэ олус үчүгэй тиэһиникэни турурбута, дойду сүүмэрдэммит хамаанда-тыгар сахалар саамай тиэһини-кэлээх буолуохпут. Быйыл сүрүн ыстаарпыт – алтынныга Сочига Арассыйа чөмпүйэнээтэ”.

Надяны этэр буоллахха, Астана татамытыгар 78 кг уоп-сайа биэстэ кириистэ. Казах кыһын – “иппон” сыананан, ол кэннэ Монголияттан Азия при-зёра Хуслен Отгонбаяры кыайа тутта. Үһүс эргиргэ Гран-при күрэбин кыайылаабаар Герма-нияттан Анна Олекка сабырыт-тарда. Санааны уоскутар киир-сигэ Океания аһаҕас турнирын чөмпүйүнэ Джорджию Стангер-лины (Италия) иккитэ бырахта.

Балаһалары Айаана ЛАРИОНОВА бэлэмнээтэ.

Быһаарылаах хапсыһытыгар Панамерика хас да төгүллээх кыайылааба Ванесса Ча-ланы (Эквадор) кытта эбии бириэмэҕэ киирсэн, кыайылаах табыста. Турнир түмүгүнэн Надя эриэтиннэ өрө тахсан биэрдэ: 49-с этэ, билигин 36-с буолла. Олус туһалаах бааллары сурун-на. “Улахан сүлүөм” аан дойду таһымнаах 12–15 турнирдаах, манна элбэх очукуону ылааха сөп. Өрүү үрдүк таһымнаахтык барар. Аны билигин Абу-Да-бига ыам ыйын 19–24 күнүгэр аан дойду чөмпүйэнээтигэр 78 кг кытта барар буолла, са-стаабы таһаардылар. Хама-анда иһигэр бу ыйааһынга сүрүн утарылаһааччыбыт Токио Олимпиадатын кыттылааба, аан дойду призёра, үтүөлээх маастар Александра Бабин-цева буолар. Ол эрэри оһол кэнниттэн чөлүгэр киирбэтэ: Казахстанга, Таджикистанга иккилии эргирэ эрэ онордо. Надя билингитэ очукуотунан кинини ситтэ, ыйааһын лиидэрэ буолла.

Онон, Париж Олимпиада-тыгар киирэн да хаалыахпытын сөп.

Кыргыттарга саамай сааста-ахпыт – Надежда, 1999 с.т., са-

амай эдэрбит – Полина Иудина, 2005 сыллаах. Аина Моисеева Олимпиадага диэри наадалаах очукуоларын кыайан ылбат. Эриэтиннэ 8-с миэстэлээх Саина Гилязова барара буолуо. Аинаны, Карина Ефимованы, Сайына Петрованы, Ольга Ли-хотаны, Полина Иудинаны кэлэр циклга суоттанабыт. Полина бэс ыйыгар Санкт-Петербурга ыйтыллар аан дойду күтүрбэр (юниордарга) сүүмэрдэниэхтээх.

Екатеринбургга миэхэ бу үгүс ааттаммыт алта кыыс баар – Саха сирин сүрүн хамаандата. Манна дьарыктанарга усулуобуйа толору олохтоммут, дойду таһымыгар биир бастың база-лаах сир. Дойду лиидэрдэрэ бааллар, спаррингта турабыт. Өрөспүүбүлүкэбит сүрүн тириэ-ньэрэ Дамдиндорж Гомбодорж, улахан успуортан барбыппар, кыргыттары миэхэ туттарбыта. Дамдиндорж биһиэхэ олус үчүгэй тиэһиникэни турурбута, дойду сүүмэрдэммит хамаанда-тыгар сахалар саамай тиэһини-кэлээх буолуохпут. Быйыл сүрүн ыстаарпыт – алтынныга Сочига Арассыйа чөмпүйэнээтэ”.

Сардаана Трофимова – ПАРИЖКА!

Дьэ, ыам ыйын 12 күнэ саха норуотун туһугар үөрүүлээх күн буолла!

Түүннэри бөбөстөрбүт тустууларын кэтээн, икки путевканы тутан, дьоллонон утуян турбуппут – Кыргызстан Чэп-чэки атлетикаба федерациятын салайааччыта Канат Аманкулов Саха сирин сүүмэрдэммит хамаандата бэлэмнэ аһаар “Өрөгөй” киинин дириэктэрэ Михаил Пахомовка үөрүүлээх сонуну иһитиннэрбит.

Сардаана Трофимовага ыра санаа онгостубут Олимпиадатыгар барар путевканы биэрбиттэр!

“Сыал-сорук онгостубут ыра санаа туолла! Төһө да 12 сылы, 3 олимпийскай циклы аһардарбын, “хайаан да Олимпиадага тийиэм” диэн бэйэм бэйэбэр этэн турабын! Аттыбар баар дьонго уонна, саамай сүрүнэ, сахам норуотугар махталбын биллэрэ-бин! Парижка эһиги итэбэлгитин толорорго бары кыахпын уурум. Мантан салгыы улахан ыста-арка бэлэмнээх тийиэр курдук, күүстээх дьарыкка киирдим” диэн социальнай ситимгэ суруйда.

Санатар буоллахха, бу соторутаабыта Ганноверга Сар-даана төрдүс миэстэ буолбута. Бастың бириэмэтин 2015 сыл-лаахха Франкфурка көрдөрбүтэ: 2:24:38.

Айылбалаабын биллэрбиттэрэ

Үөрэхпитин бүтэрбит сылбытыгар кэргэмминин Илин Энгээр кырыы нэһилиэгин оскуолатыгар анаммыппыт. Мин – устуруйаны, кини биологияны биэрэрбит. Ол сайыныгар сыбаайбалаабыппыт. Саҥа учууталлары олохтоохтор үөрэ-көтө көрсүбүттэрэ. Бастаан утаа Балаайа диэн огдообо эмээхсингэ олордубуттара. Балаайа оҕолоро киин сиргэ олохсуйаннар, дэн кэриэтэ кэлэллэрэ. Куоракка ыгыра сатыылларын дэриэбинэтин ордорон буолуммата. Биһигини оҕо онгостуон баҕарахтаабыта да, ыал ааттаах дьон туһунан уйаланыахтаах буоллахпыт.

“Саҥа” дьибит алын сүһүөх оскуола биир муннугар турар кылаас хоһо этэ. Кылаас аанын хаптаһынынан саба бүрүйэн, дьибэ тас эркинин эрбээн, туһунан аан онгорон, күрүөлээн, ыал ыалынан буолбуппут. Кэргэним Маша көспүт киэһэбитигэр алаадылаан, Балаайаны ыгыран, малааһын оботун онорбуппут.

Ити иннинэ кэргэним баттатарын истэ илигим. Арай ол түүн киһим тугу эрэ үлүгүнэйэр, илиитинэн далбаатанар. Ойобоско анныбыппар хаһыра түһээт, оронугар олоро биэрбитэ. “Мас атахтаах киһи кэлэн, муомахтыы сатаата...” диэбитэ. “Сылайбытын бэрдиттэн арааһы түһээтэбин” диэн уоскуппутум. Мин оччот-

тон тэбэн да көрбөккө угуайр идэлээхпин. Арай кэргэним аанһаа утуйбат, аһаабат буолбута, саҥарара да аһыаабыта, күлбэт-үөрбэт буолбута. Устунан дэлби ыран, кыччаан-куччаан хаалбыта. “Хат буоллабым дуу...” диэн, оройуон балыһатыгар көрдөрөн кэлбитэ да – илигэ.

Сайын уопускабытыгар бастаан кини дойдутугар тийибиппит. Барахсаным сирэй-диин-харахтын сырдаабыта.

Ийэтин аһын аһаан, имэ тутта тэтэрбитэ, түпсубута. “Байбаал, оскуолабытын уларытыах” диир буолбута. Оттон биһиги кырата икки сылга дуоҕабардаах буоллахпыт. “Дьон тылыгар кириэхпит. Барыахпыт наада”, – диибин. “Барар буоллаха, атын дьибэтэ булунуох” диэбитэ. Биир киэһэ эдьийдэрин кытта күүлэбэ олонор, хойукка диэри кэспэппиттэрэ. Ол кэнниттэн, дьэ, барытын кэспээбитэ.

Үлэлээбит дэриэбинэбитигэр массыынанан саҥа кириэн эрдэхпитинэ, “олохтоохтор” кинини тутта тургуппуттар эбит. Ким эрэ кэтэбиттэн тардыалыыр курдук үһү. Онтон аны тыына тийбэт буолан ылыталаабыт. Киһээнгэ хараҥаба мин ону өйдөөн көрбөтөхпүн. Балаайаба да олонор, эмиз ким эрэ кэтирин-манырын мэлдьи сэрэйэрэ үһү. Оскуола аҥаарыгар көһүөхпүт иннинэ эргэ мас оскуолаба тэтэрээт

бэрэбиэркэли олонор, атах тыаһын, киһи сөтөллөрүн истэр эбит. Биирдэ чохолонон турар кинигэтэ сууллан, сүрэбин хайыта сыспыт. Ол кэнниттэн кыра оскуола дьибэтин аҥаарыгар олонор кэммитигэр мас атахтаах киһи түүн аайы кэриэтэ кириэн муомахтаан, суорбанын тардыалаан төрүт утуптатах. Ону мин билэр да, сэрэйэр да суох. “Тобо кэмизгэр эппэтэххиний?” диэбиппэр: “Билэн да, тугу гыныаҥ этэй? Дьон күлүүтүгэр барыа этибит”, – диэн хоруйдаабыта.

Оччону истэн баран, уйабар уу кирибитэ. Дуоҕабарбын туох диэн уларыттарарбын өйүм хоппотоҕо. Сойуус дьонно көнөбүт, истигэммит бэрт буоллаба. Дьон саҥатыттан, салалта ирдэбилиттэн салларым сүрдээбэ. Дьолго, ити күһүн Машам хат буолбута. Бэйэтэ да аһаах доруобуйалаах буолан, балыһаттан соло булбатаба. Ол кэмгэ аны ийэм мөлөөн, дойдубар барарга тийибитим. Анаабыт курдук, онно үлэ миэстэтэ тахсан, барыта орун-оннугар буолбута. Устунан төрөөбүт дэриэбинэбэр олохсуйбупут. Итэбэл туһунан кэпсэтии арыый көңүл барбыт кэмизгэр Машам айылбалаабын билбитэ. Билигин дьону эмтиир, сахалыы үөрэби тарбаттар. Оттон олорбут сирбитигэр туох киһитэ буулаабытын билигин кэлэн кимтэн да ыйытар кыахпыт суох. Оччоттон ол дойдуга үктэнэ иликпит, олохтоохторуун да билсиппим.

Хараҥа күүһүнэн дьаһайтарбыттара

Улуус баһылыгын талы айдааннаах быыбарын үгэнэ этэ. Абытаассыйа кэмизгэр дьон уларыаллары, бэйэ-бэйэлэригэр утары туралларын, өстөһөллөрүн сөбөбүн эрэ. Биир талыыга быыбар хамыһыйатыгар

киллэрэн үлэлэтэ сылдыбыттара да, албына-көлдүүнэ, үктэтиитэ бэрдин иһин, кэлэр сырыыга буолумматабым. Онно көрбүтүм харахпыттан билигин даҕаны сүппэт, суобаспын батыыр, уубун уйгуурдар.

Ол болдьоххо үс киһи

баһылык дуоһунаһыгар хандьыдаатынан турбуттара. Бары даҕаны турбут-олорбут, үлэлиир-хамсыыр саастарыгар сылдыар уола хаан дьон этилэр. Кыаллара буоллар, киһи барыларын да талыан сөп курдук биир баайыылаахтара. Мин үлэлиир хандьыдаатым 60-чалаах, сааһын тухары салайар үлэбэ сылдыбыт, ылыннарылаах тыллаах киһи этэ. Урут түһэн эттэххэ, ол быыбарга кини ыраабынан кыайтарбыта. Быыбар күнэ чугаһаатабын аайы абытаассыйа бөлөбүн дьонно саҥаттан саҕаны толкуйдаан, үлэ араас көрүнгүн ыытарбыт. Тэрилтэлэринэн, ыалларынан сылдыарбыт, артыыстары ыгыран, кэнсиэр көрдөрөрбүт. Бас-көс дьону мончуга онгосторбут.

Арай биир күн ыстааппыт дьибитигэр дьикти дьон баар буолбуттара. Эр киһи

хандьыдааты кытта кэпсэтэр кэмизгэр икки дьахтар мунугу көрүтэлиллэр, тугу эрэ ботуритир кэпсэтэллэр. Кулгаабым кырытынан иһиттэхпинэ, эр киһи “долгуйума, чараас эйгэ таһымыгар барытын бэйэбит онгоруохпуг” диирэ. Сирэйэ-хараба тыйыһа сүрдээбэ. Үтүө санаанан кэлбит киһиэхэ майгыннаабата.

Сотору быыбарбыт буолан, баһылык талыллан, үлэтин-хамнаһын саҥалаабыта. Оттон кини кэнниттэн бэрт кыра куолаһынан хаалбыт хандьыдаат искэн буолан, сыл аҥаарын иһинэн суорбан-тэллэх киһитэ буолан хаалбыта. Собурууан сылдыан эмтэнэ сатыырын истибиппит. Онтон адьас даҕаны куһаҥан буолбут сураба кэлбитэ. Ити түгэн кэнниттэн өр буолбакка, ол барахсан ыстаабыгар үлэлээбит икки киһи эмиз бэрт дьибэтик

сүрэхтэринэн барыталаабыттара. Өлбүтү кытта өлбүт суох, ол оннук хаалбыта. Арай кэлин эрэ сирин аннынан “күөн көрсүһүүттэн туоратаары, утарсааччыта хара ойууну ыгыран, кыраппыт үһү” диэн сурах тарбаммыта. Ону сакаастааччы, хомойуох иһин, мин үлэлээбит хандьыдаатым. Били кэлэ сылдыбыт дьон тугу эрэ гынан барбыттарын саарбахтаабалпын. Ама да дуоһунас, былаас баҕалаабын иһин, итиник ыар дьыалаба ылсар сахаба аныыта-харата бэрт буолбатах дуо?! Дьиктитэ диэн, ол “мин киһим” билигин даҕаны ат уорбатыгар сылдыар. Синтарыйбыта, сылайбыта көстүбэт. Ити үлүгүрдээби онгорон баран, хайдах сынһалангык утуйа, сир үрдүгэр холкутук хаама сылдыарын сөбөбүн.

Павел СЫСОЛЯТИН.

Өбүгэтин этиитин истибит

Мин үрдүбүнэн үөрэммит Стас диэн биир дойдулаабым Пермь куоракка устудьоннуур. Сайынгы сынһалаҥар кэлэ сылдыан, дьиктини кэпсээн турардаах. Хонугар Казань уолун кытта олорбут. Ол уол аҕата өлбүтэ хас да сыл буолбут эбит. Холуочуйдабына, аҕатыттан хомойбутун билинэрэ үһү. Ону истэ сатаан баран, өссө биир уоллара: “Медиумна (айылбалаах киһи) сылдыахын наада. Нүөмэрин булан биэрэбин дуо?” – диэбит. Уол сөбүлэһэн, үһү буолан тийибиттэр. Борук-сорук хоско бытыктаах киһи олоноро үһү. Остуолугар араас мала-сала элбэх. “Туохха кэлигит?” диэбитигэр сирдээн аҕалбыт уол “өлбүт аҕатын кытта көрсөрүгэр көмөлөс” диэбит. Онуоха киһилэрэ барыларын тэнгинэн көрөргө эппит.

Эдэр дьон, оччо тийээн баран, батыныахтарын куттаммыттар. Онон Стас өрдөөбүтэ өлбүт

эһэтин ыгыртарбыт.

Дьиктитэ диэн, ол киһи уолаттар ыгырар дьоннорун

куоластарынан саҥарар эбит. Бастаан Стаска ылсыбыт. Чочумча буолан баран, кырдыаҥас киһи куолаһынан өлбүгэ сирдэрин чөлүгэр түһэрэргэ, өтөбү сөхсүйэргэ эппит. Стас, эһэтин үчүгэйдик өйдөөбөт да буоллар, кини куолаһа буоларын тутта сэрэйбит. Соһуйуон иһин, ол киһи, нууччалыы тартаран саҥардар даҕаны, сирдэрин аатын майгыннаппыт.

Иккис уол соторутаабыта массыына саахалыгар суох буолбут бииргэ үөрэммит кыһын ыгырбыт. Айылбалаах киһи аны кыыс оҕо саҕатынан саҥарбыт. Кыыс анараа дойдуга этэнгэ сылдыарын, дьылбатын хайдах баарынан ылыммытын тиэрдибит.

Оттон үһүс уол, аҕатын куолаһын истээт, дьык гына түспүт. Өссө дьиктитэ диэн, ойуун уол бэйэтэ, аҕата уонна үһүс киһи эрэ билэр чахчыларын кэп-

сээбит. Оттон ол дьон иккиэн Орто дойдуга суохтар. Кинилэр үһүөн биир биисинэһи арыян үлэлэтэ сылдыбыттар. Харчы итээһинэ тахсыбытыгар, аҕата оботун диэки буолбакка, анараа киһини көмүскэспиттэн хомойбутун уол санаатыгар тутта сылдыар эбит. Онтон аҕатын куолаһа сыһыа ибигирээн: “Ол кэмгэ мин эйигин харыстыахтаах, көмүскүөхтээх этим. Бука диэн, алы гын”, – диэн устунан ытаан барбыт. Уол даҕаны оччону истэн, ис-иһиттэн дэлби ытаабыт.

Ол “көрсүһүү” кэнниттэн уолаттар үһүөн даҕаны уоскуйбуттар. Хас биирдиилэрэ санааларын чэпчээбит, сыалламмыт-соруктаммыт. Стас ол кэлэ сылдыан, эһэтин оттуур сирин докумуоннаппыта. Ааспыт сайын оттоон барбыттара. Эһэтэ аах олоро сылдыбыт дьибэлэрин олбуорун саҥардыбыттара.

Онон өбүгэтэ кэмизгэр эппэтэх кэриэһин айылбалаах киһи көмөтүнэн истэн, сиэрдээхтик хамсана сылдыар.

Сааскы кус булда

Сааскы ылаангы күн сабаланна да, саха эр дьоно кус хаһан кэлэрин ааһан бараллар диэтэххэ, омун буолбатах. Эбэтэр мин алтыһар атастарым эрэ оннук эбиттэрэ дуу. Бары да буолбатар, куска нэдиэлэнэн хоно-өрүү барааччылар, бэл, билигин бааллар. Эрдэттэн уоппускаларын аабынан, бултуур көңүлү, таһаһы, аһы-үөлү хааччынан, саһаан кэрдэ, кустуу үүтээнгэ тахсаллар.

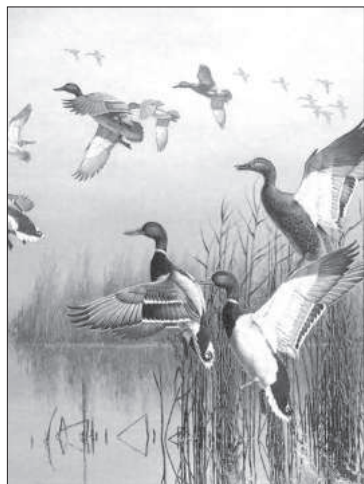
Мин аан манһай сааскы куска аһабын кытта эһэбит Тар Ньукулай сайылыга Сиэнтгэ баар кыра чоҕолох ууларга баран оморсорум. Аһыйах хонугунан Дьонкүдэ эбэ ырбыһта кэнгээн, Сиэн үрэх төрдүгэр, Тыһаары арыытыгар, киирэрбит. Кэлин суоттаан көрбүппүнэн, уонча хонукка үөл кус эрдэ киирбит дьылыгар сүүсчэкэ тумустаабы Байанай ирээттиирэ. Булт этэ хаһан да хор буолар: аһаара ыалларга кэһиигэ бараар.

Аһам Бүөтүр кус көңүлүн эрэ кэмизгэр бултуура, биһиги, үс уол, эмиэ ону тутуһан кэлбит буолан, бэйэбит уолаттарбытыттан ону ирдиибит. Аны туран, саас көбөнү атыырын эрэ бултуура. Көбөн эрдэ кэлэн, сымый баттыыр, ол иһин тыһытын бултаппат этэ. Үөл күһү манһай тыһыларын ыттарара, оччоҕо атыырдары ырааппаттар. Саас, күһүн ирээт хааспытын ыларбыт. Сиэнтгэ бурдук өлгөмнүк үүнэр буолан, хаас саараан, хонон, аһаан аһара. Ордук элбэх лыглыһа диэн көбөнтөн эрэ арыый кыра хаас, үрүг эмэһэ диэн орто хаас бааллар. Соһуруу бурдугу үөнтөн, ыарыыттан харыстаан дьааттааннар, ону сиэн, сүһүрэн лыглыһа билигин аһыйаан, Кыһыл киһигэбэ киирбит. Мороду, сүтэн баран, дьэ билиннэ. Саһа сааланар эрдэһипитинэ, сүрүн булпут мороду этэ.

Мин бултаабыт биэс уонча сылбар кус лаппа аһыйаан баран, кэнники сылларга син эбиллэн эрэр. Андыны биһиги диэки бобо сылдьан баран көңүллээтилэр, билигин мородуну көңүллүүлэрин күүтэбит.

Иитиэх тыһы күһунан бултуур болдьох

“Сааскы күһү бобуохха” диэн, дөрүн-дөрүн туруорсаллар. Сааскы күһү боппокко, хата, ити иитиэх тыһы күһунан бултуур болдьохторун кыччатан биэриэххэ наада. Быйыл муус устар 25 күнүттэн бэс ыйын 10 күнүгэр диэри бултуур көңүл. 46 күн устата 30 атыыр күһү бултуохтааххын. Аны күһүн аһаанын толорбут буоллаххына, эбии төлөөн саһаны ыларгар хааччах суох. Киһи барыта атыырын эрэ ытара буолуо диэн, хайдах эрэ эрэммэт эбиппин. Кус харангарбытын кэннэ көтөрө үксүүр. Сааһыт барыта харангаһа көтөн иһэр кустартан тыһытын, атыырын

араара охсубата буолуо.

Мин санаабар, тыһы куста-ахтарга саас эрдэ көңүллээн баран, уопсай кус бобулла-рыгар, ыам ыйын 23 күнүгэр, бобулуохтаах. Ньукуолаттан тыһы кус сымый баттаан барар. Бэс ыйыгар сорсу куһа сабаланар, тыһы куска наадыбат атыыр кустар үөрдээри, мончуукка кэлиэхтэрэ.

Күөлү саас кустууртан сынньатыахха баара

Нэһилиэк аайы бэйэлэрэ мустан, биир эмэ улахан күөлү саас бултамат сиринэн аныахтарын наада.

Сүүрбэччэ сыллаабыта Аһаан нэһилиэгэр, Чкалов Муһааны күөлүгэр, саа тыһаабаһа. Эдьийи Дора “эбэһитигэр аһара тыһаабыккыт” диэбитин кэннэ, ол сыл бултаабаһа. Олохтоохтор, эдэр өттө, хаһан да көрбөтөх кусту, хааспыт баар дииллэрэ. Элбэх кус онно хаалан төрөөн-уһаан тэнийбитин күһүн Дьаархан уолаттара, үөһэ кус көңүлүн аһа тахсан иһэн, таба көрөн, “сэриилээн” ааспыттар этэ. Кус көңүлүн биир хонук иннинэ. Нөһүө күнүгэр олохтоох уолаттар ыттаах киһирэн ирээт-тэрин ылбыттар.

Сааскы кустааһынга дурдаһа эбэтэр тыһа оһорон, күүтэн бултуур ирдэнэр. Кэрийэн бултуур бобуулаах. Быйыл хойобуун кускун, хааскын сырсаргар иити-илээх сааһын тутуһунан дурдаттан тахсаргын көңүллээтилэр.

Дьон күһунан сойботооччулар

Уонча сыллаабыта Куочайга быраатым Моисейдыын оһорон, биир атыыр моонньобону хоруу уңуор түһэрэн баран көрдүү бардым. Сарсыарда, сырдаабытын кэннэ. Тыһытын ыларбыт, түүнү быһа көппүт атыыр моонньобон үөһэнэн кэлбитин ыппытым ыраах баран түстэ. Хорууну тыһынан туораан баран, чалым-чулум ууну кэһэн, күһүм түспүт сиригэр баран истэхпинэ, икки уол тиийэн кэллилэр. Уолаттарым, куспун ылан баран, куотан хааллылар. Дьон булдун ылан барар “булчуппун” дэнэр дьон эмиэ бааллар эбит. Урут атын хамаанда куһа хойобуун кэлэн түстэбинэ, ытан баран биэрдэххэ, хойобууннаабыт киһи биир ботуруону биэрэрэ.

Мин биірді Намһа күһүнгү куска сылдыһыспым. Онно биір хойобуун кус кэлэн түспүтүн ытан ылбытым. Онтон иккис кус өлөн, чугас түспүтүн көрдөөн биір киһи кэллэ. Ону ыйан биэрбиппин ылла, онтон “манһайгы күһүг бу баар” диэн биэрбиппэр, нуучча киһитэ ылбат буола сатаата. “Байанай

өһүргэниэбэ” диэбиппэр ылбыта. Махтанан барбыта.

Бөһө бырабыллыбыт кустар...

Сааскы кустааһын билигин аһылыкка анаан буолбакка, айылбаһа тахсан сынньанан, сааскы салгыны тыһынан, куһуһун уотун чэйин, күөһүн аһаан, кыһынгы сылааны таһаарарга аналлаах буолла. Ботуруон сыаната бухаанга килиэптэн сыаналаах, булчут таһаһа, саата – баһарбыт эрэ киһи тэриммэт. Көңүлгүн ыларын, бултуур сиргэр тиийэргэр айанын ороскуота сыл аһын үрдүү туар.

Хомойуох иһин, сотору-сотору кууллаах кус, хаас бөх дьааһыгар бырабылла сытар хаартыскалар баассап сонун толороллоро баар суол. Ол кэһии буолан кэлбит күһу-хааһы, сүрэбэлдээн аһаа-бакка, аһытан бырабаллар. Хотулар эрэ оннук элбэх күһу-хааһы кэһии гынахтарын сөп. Эбэтэр тэрилтэ суотугар босхо тырааныспарынан, дьон бэлэ-мигэр баран көрүлээн кэлбит тойоттор бырабаллара буолуо... Бэйэтэ ороскуотуран бултаабыт киһи хаһан да бырахпат, буорту гыммат.

Саа араһа, ботуруон мөлтөбө

Биэс уонча сыл иһигэр саа араһа элбээтэ. Араас омок сыаналаах саата үксээтэ. Ол оннугар ботуруон хаачыстыбата лаппа мөлтөөтө. Былыргы ботуруоннар доробууналарга сибиһиэс буолара. Кэлин “штампованнай” диэн киһи сатаан хам ыстаабат доробууналаах арыый чэпчэки сыаналаах ботуруон дэлэйэ сылдыһыта. Ону доруобун сүөкээн баран, кууллаах доруоптан кутан, саһаттан иитэн ытарбыт ордук үчүгэйэ. Тоһус уонус сылларга эргэ хаһаастары хостоон, эстибит кураанах ботуруоннарга, буорах кутан, хаатынкаттан быыс быһан, өкүмүлээтэр уулларан, онтон доруоп онгостон бултаа-быппыт. Ол кэмгэ аһыырга анаан бултуурбут. Күһүн сибиһиэбэ ылдыһын кэнниттэн кус оһолоон мииннэнэрбит.

Көтөн иһэр күһү, хааһы киһи барыта таба ытар буолбатах. Урут үстэ ытан биіри өлөрдөххүнэ, “бэркэ ыттым” дэниллэрэ. Аан манһай сааланарбар 8 ботуруоннаах барарым. Аһыс тумустаабы аһаларым. Кэлин көтөр аһыйаан, бултуур киһи элбээн оннук буолбута. Үөмтэрбэт, чугаһаппат буолбуттара. Саанан ыта үөрэниэххэ наада. Эрдэ сыал ытан, прикладын бэйэбэр сөп гынан, сааһар сөптөөх доруобун талан.

Бу суруйа оһорон биір

“планёрканы” кэпсириллэрин санаан кэллим. Оройуон милииссийэтин начаалынньыга мунһаахха: “Тыһалары кэрийэн, сайылыктартан, сибиһиэлэртэн 17 сааны тутан киллэрдибит”, – диэбит. Онуоһа саһа баһылык буолбут Варвара Андреевна, ол дьонго эттэ: “Ол дьонгор барыларыгар эт кэнсиэрбэтин булан таһаар!” – диэбит. Началынньык өйдөөбөтөх. Онуоһа дьону кэриччи көрөн баран: “Бултаан эрэ аһаатахтарына, күөстэнэр буоллахтара дии. Тыа сиригэр икки харанганы ылсаран сылдыр отчуттар миин истэх-тэринэ табыллар”, – диэбит.

Төһө кырдыгын билбэтим, ол гынан баран, ол кэмгэ айа-аһар бултаан, балыктаан аһыыр арыый көңүл этэ.

Кусчут сэрэхтээх буолуохтаах

Сааскы, күһүнгү булт көңүлэ биллэриллибитэ аһыйах хоммутун кэннэ, ханна эрэ сааттан дэһнэммиттэрин, сүөһүнү, сылгыны ыппыттарын, бэл, сороһор киһи сүтүүлээх түбэлтэ туһунан куһаһан сурах тарбанан, булду букатын бобор туһугар туруорсуу, суруйуу сабаланар.

Бултуу барар киһи булт быраабылатын туһунан өйдөбүллээх буолуохтаах. Сааны хаһан даһаны киһи диэки туһаайылыбат. “Бэл, иитиитэ суох саа үйэтигэр биір-дэ ботуруона суох ытар”, – диэн оһо эрдэхпинэ аһам Бүөтүр эппитэ.

Ону илэ көрөн турабын. Улахан кылааска үөрэнэ сылдьан, кустуу бараары тастын убайым Бааскаһа таарыйдым. Саһа киір-рэн, кэпсэтэн ханна барарбытын чуолкайдаһан эрдэхпитинэ, игирэ бырааттар ыскааптан икки уоста-ах былыргы сааны хостоотулар. Бэйэлэрэ саалана иликтэр. Ол гынан баран улаһана сааны бүк тутан, ботуруона баарын-суоһун көрдө. Онтон сомуога турбутун түһэрээри, быраатын кыһаан ылан баран, туора тутан чыыбыстарын тардылаата. Сомуоктар

кураанаһа охсуллан “час” гын-нылар, саа биір уһун иннэтэ көтөн тахсан, истиэнэбэ тобулу киірді. Улаһаннык үлэлээн туран истиэнэттэн саа иннэтин хостоотубут. Төттөрү ол иннэни кыһаан оһордубатыбыт. Кэлин убайбыт Саһа мындырдаан онгорбут этэ. Эрдэ саа бэйэтин иннэтин сүтэрэн баран, оһу-оманы онгорон оһордуллубут эбит. “Киһиэхэ түспүтэ буоллар, улаһаннык оһоллоуох эбит” диэн өйдөөтүбүт.

Сааны быраһан бэрил-либэт. Үүнэн турар маска өйөннөрүллүбэт, тыал үрэн, саа уһун токуруппут түбэлтэлэрэ баар. Охтон түһэн эстиэн, то-стуон сөп. Бааһырбыт кыһы, көтөрү саанан оһоору сааларын алдыаппыттары билэбин.

Саа уһугар бадараан киір-битин билбэккэ, хайа тэптэрэн баран эрбэммит сааларын көрөн турабын. Икки уостаабы уонна аптамаат сааны. Ытыан иннэ уһун ырааһын чуолкайдык билэр буолуохтааххын. Эрэммэт буоллаххына, уһун бэрэбиэрк-элиир ордук. Мин биірді ханһас уһум толору бадараан буолбутун ыраастаан турабын. Хаһан бадараанга таарыйыппын тол-куйдуу сатаабытым да, ол кэмгэ кыһаан өйдөөбөтөбүм. Кэлин ол сиргэ сылдьан, күрөһү туораары сиэрдийэ иһинэн ааспытым, онно “сиргэ уоспун таарыйбыт буолу-охпун сөп” эбит дии санаабытым.

Бултуур үгэс сүтүө суоһа

Былыр киһи Сир үрдүгэр баар буолуобуттан булт үөдүйбүт. Сири таһастаан үүнээһини үүннэри, дьыэ кыһынын анаан иитэн дэлэтии элбээбитин да иһин, бултаан аһыыр, таһнар хаһан да сүтүө суоһа. Булт сүппэтин туһугар

дьыһыһа булчуттар элбэх туһаны онгороллор. Бултаан, тыа кыһыллара тарбаналларын ситиһэллэр. Кэнникинэн анал үөрэхтээхтэр бултамат кыһа аһылыга аһыйаан эбэтэр аһара элбээн, ыары туран аһсаана быста аһыйырын быһаарбыттара. Ол иһин анаан көңүл биэрэн бултаталлар. Саа көңүлүн ылбыт киһи ба-рыта булчут буолбат. **Сокуон этэрин тутуһартан ураты айылба этиитин, Байанай үөрэбин этинэн-хаанынан барбыт эрэ киһи булчут аа-тын ылар.**

Сир үрдүгэр киһи букатын кэлбэт. Кэлбит сиригэр төттөрү барар. Букатын бараргар Орто дойдуга хайдах оһорбуккун от-чуоттатан баран биірді, ханна бараргын быһаараллар. Үтүө дьыалаһын кытта туох куһаһаны үйэнг туһары онгорбуккун бэски-гэ ууран тэһнииллэр...

Сааскы кус көңүллэнэринэн, Байанайгыт илии тутурудаах, өттүк харалаах көрүстүн. Уо-латтаргытын, сиэһнэргитин сиргэ илдэ сылдьан, булчут куһаатыгар, отуутугар оһор-дун, өбүгэ үгэстэрэ тарбана, салбана турдуннар.

Саһа Тар. Ньурба.

Дьикти Тайаана

Өрүс пуордугар ВОХР харабыла буолан сылдыабын. Били, тутуу инженерин үөрэбэр чарапчылана сатаабыппын санаахпына, аны күлүөх санаам кэлэр. Киһи барахсан олоро сатаан, энгин арааһы да ыраланар буоллаҕа үһү. Дьэ, ол кими удьуордаан тутуу үлэһитэ буолуом этэй? Оттон бу Уус Кут курдук ыраах сиртэн баарсанан тиэллэн кэлэр араас малы-салы, ас-үөл эгэлгэтин, тутуу матырыяалын кэтиир-маныыр үлэ быстах кэмнэ буоллаҕа. Уоруйах, кыбар дьаллыктаах дьону уодьуганныырга биһиги аймахтан ким да дьарыктанан көрбөтөх эрээри, былыр абаҕам – Уркуускайга сэбиэскэй былааһы саа-саадах тутан олохтоспут бартыһаан, оттон аҕам – эдэригэр хаартыһыттары сойуоласпыт, сокуон диэн баран, кими барытын биир муостанан хаамтара сатаабыт киһи. Онон ВОХР үлэтэ удьуорбутугар син сыһаннаах курдук.

Боруотаҕа туран, киирэр-тахсар дьон буруопустарын, туох маллаахтарын бэрэбиэркэлибит, ону таһынан таһаастаах массыналары хонтуруоллуубут, суоппардар докумуоннарын сыымайдыбыт. Хатыылаах борубулу-охалаах үрдүк олбуору кыйа – хара баһаам харабыл ыт. Маны таһынан өрүс пуордун милииссийэтэ диэн эмиэ баар. Арай сөбүлээбэтиҥ диэн, ВОХР-га, сүннүүнэн, урут милииссийэлээбит, пуорка бэйэтигэр туох эрэ дуоһунас оҥотугар сылдыбыт, көнөтүнэн эттэххэ, үлэлэриттэн үүрүллүбүт дьон үлэлииллэрэ. Уора-көстө “тэп” да гыннарааччы ханна барыай. Мин он-нуктартан тэйиэс сылдыабын.

Үлэбиттэн быыс булан, ону даҕаны уопсай дьыэбэр төлөпүөннээтэбинэ (вахтёр өссө ээх диэн, сөбүлэһэн ыгырдабына), Тайаанаҕа тийэrim. Онтум да хам-түм кэриэтэ. Биллэн турар, хайа-хайабыт астынан, тыыммыт тахсан, тириибит тэнийэн, сыа курдук сымнаан арахсааччыбыт.

Куораты соччо билэ-көрө илик буолан, бэйэм саастыта кыргыттары кытта билсэ илигим. Оттон Тайаана – эдьиийим бараллаата, миигиттэн биэс сыл аҕа да буоллар, өйбүн баҕас көтүтэр гына омунаахтык таптыыр. “Таптыыр” диэн, баҕар, алҕас этэrim буолуо, ама, мин саҕа ыччаты булбатах үһүө. Хата, хаһыс эрэ “испиһигэр” сылдыар инибин. Чэ, ол миэхэ туох буолуой, кинини кытта таптаһарбыттан төрүт хомойбоппун. Арай соробор “син биир кэргэн ылбат эрээри, бириэмэбин тоҕо халтайга ыытарым буолуой” дии саныыбын. Ол гынан баран ыгырда да, гипнозтаппыт курдук, куорат түгэбинээби кыстык угун саҕа үүтэнигэр сүргүлдүбүтү турабын.

“Ким эмэ кэргэн ыллаҕына, баҕарбатарбын да, бэйэтэ тохтотоо ини” диэн санаа эмиэ киирэн ылар. Ардыгар “тугун эмиэ төбө ыарыыта гыннамай, буолары-буолбаты ыатарымыахха, кэлин барыта көстөн иһиэ” диэн уоскутунабын. Бэйэбиттэн бүтүн биэс сыл аҕа киһи олобу миигиннээбэр үчүгэйдик билэрэ чаччы. Хата, тугу саныырбын сонно өтө билэр курдук, ону таһынан, эчи, аһа-үөлэ да миннигэһэ бэрт, кырдык, аны ким эрэ ойох гыннаҕына, бу эрэйдээбин ханна баран тыыммын таһаарарым буолла? “Кэргэн ылабын” диэтэхпинэ, күлэн өлөрүө. Онто да суох биир сарсыарда тураары үрдүбэр сытан “дьүһүнүгү модорооно бэрт” диэн, күлүү-оонньуу курдук тыл ыһыктыбыттаах. Бүрэбин бэйэм да билэбин. Дьэ, инньэ диир эрээри, тоҕо миигиттэн тэйбэтиҥ? Дьингэр, ыгырбатаҕына, бэйэбинэн хаһан да тийбэппин эбээт.

* * *

Биирдэ дьүһуурустубам кэнниттэн хоспор кинигэ ааҕа сыттаһына,

тонгсуйан тобугураттылар. Хап-сабар биирдэ-иккитэ атыллаан аангга тийибитим – Тайаана кытаран-наҕаран турар! Тириппит аҕай. Оробуочай городуок баанныгыттан иһэр эбит. Уопсай дьыэм онтон чүп-чугас буолан, утаппычча, чэйдээн аһар санааламмыт. Иэдэспиттэн чоп гыннаран, онтон уоспуттан добуочча уһуннук уураан баран, пылааһын устан оронум баһыгар уурда уонна остуолум аттыгар турар тимир устуулум дуомугар кэлэн олордо. Тупсубут аҕай. Бэйэтигэр бэркэ барсар харангатыны өнгөөх хоппуруон чулкулаах. Устуулга олорон, аны онтубун алдьатыам диэбиттии, били устуулбун бэрэбиэркэлээн, туппалаан көрөр, сототун, ньылбэгин имэринэр. Чэйим көрүүх бэтэрээ өттүгэр оргуйбутугар индийэлэр чэйдэрин көйөрөн, кырыылаах ыстакаангга кута обустум, арапынаат саахары хаалары-баҕастары уурдум, үс хонуктаабыта атыыласпыт бэчизинньэм тобобун таһаардым. Холостуой мунҕаах уонна туохтаах буолуомуй, наар остолубуойга аһаан, испин көппөтөн сылдыар киһи?

Кэккэлэһэ олорон, Тайаана мөлбөөркөй ньылбэгин имэрийэбин, оо, үчүгэин ньии... Устунан имэгдьалыг кыыма кытыастыах чинчилэннэ, илиим үөһэ табыстар тахсан истэ, чулуктун туттарар биэтилетин таарыйда, бүтэр уһугар сыгыннаах этигэр тийдэ...

Эдэр дьахтар чэйин иһэн бүтэрэн, ыстакаанын остуол үөһүгэр сыбарыччы аста, миэхэ сыста олордо. Им-ным бардыбыт, арай тыынарбыт иһиллэр.

Бу олордохпутуна, истиэнэ нөнгүө орон кыычыргыырга дылы гынна, эбиитин туох эрэ суоллар тыаһа иһилиннэ. Тайаана, онтон соһуйан, дьыгис гына түстэ. Мин, итинник тыаска үөрүйэх буолан, кыһаллыбатым.

Аттыбытынааҕы хоско, истиэнэ нөнгүө, Изилия диэн сүүрбэтин эрэ ааспыт татаар кыһа дьүөгэтин кытта олороро. Биирдэрэ эмэ хоско суох буолла да, имэгү диэн кытаанаҕа буолар быһыылааҕа. Туох-туох саҕатын, тыаһын-ууһун таһаарбатахтара баарай! Ордук хоп-хойуу куудара баттахтаах Артур диэн хапкаастыгы хааннаах ыччат кэллэбинэ, Изилия өйүттэн тахса сыһааччы. Уол өрүс пуордугар эспэдиитердиир, кыыс эмиэ онно суот-учуот үлэтигэр сылдыар, приёмодатчица диэн дуоһунастаах. Бу эдэр дьон бастаан хайдах таптаспыттарын истиэнэ хоспор, нөнгүө сытан, чуолкайдык истэн турабын. Ол манньк этэ.

Биирдэ эмиэ дьүһуурустубаыттан кэлэн, утуйаары онгостон сыттаһына, аттыбынааҕы хоско эр киһи аксыаннаах саҕата иһиллибитэ. Артур буоларын сонно билбитим. өрүс пуордугар, манна уопсайга даҕаны, мэлдьи кэриэтэ көрөр, өссө дорооболоһор ыччатым буоллаҕа. Миигиттэн хас да сыл аҕа уонна олус мааны таҕастаах, харахха бырабыллар ыччат. Иһиттэхпинэ, сүрдээх үчүгэйдик кэпсэтэллэр. Уол сибэкки аҕалбыт быһыылаах: Изилия “олус үчүгэй сыттаах, вазаҕа туруоруом” диир. Дьэ, онтон оронго олордулар дуу, сыттылар дуу быһыылаах – тыастара оннук этэ. Ол эрээри кыыс иннинэн буолбат, өссө утарылаһар

курдук, наар “суох, Артур, тохтоо” дииртэн атыны билбэт. Мин бу сытан аны “бу киһи күүһүлээри гынна буолбат дуо?!” диэх санаам көтөн түстэ. Итиччэ утарылаһыны истэ-истэ, хайдах кыһаммакка сытыамый! Туруохча буолан эрдэхпинэ Артур: “Изилия, мин эйигин олус таптыыбын, ону хайдах сэрэйбэт бэйэккэбиний? Эн дьоллоох буоларыг туһугар туохпун да кэрэйбэппин дии. Итэбэйбэккин дуо? Оччоҕо маны бэлэх курдук биэрэбин, үбүнэн көмө да диэххэ сөп, тугу сөбүлүүргүн атыылаһыан”, – диир саҕата иһиллэр. Дьэ, ол кэнниттэн чочумча чуумпуран ыллылар, арай уураһар быһыылаахтар. Онтон, доҕоор, кырабаат тыаһа манһай кыычырҕаан, онтон истиэнэбэ охсуллан, лиһиргээн киирэн барда! Киһи киһиэхэ сатаан кэпсээбэт саҕата-ингэтэ табыста. Ол кэнниттэн мин туран, чэй оргутан иһиэхпэр диэри иккитэ ити курдук тилигирэстилэр. Итинтэн бэттэх Артур Изилиялаах ааннарын саппат.

Бу да сырыыга ууларыгар-хаардарыгар киирэн эрдэхтэринэ (биһиги даҕаны бэркэ тэттэн истэхпитинэ), ааны тонгсуйан тобугуратар тыас иһилиннэ. Биһиги соһуйан, ходьох гына түстүбүт, хата, Изилиялаахха кэмэндээн кэлэн тонгсуйбут эбит. Бу кэннэ туох имэгү-дьылыгга кэлиэй, Тайаана туран таҕаһын көннөрүттэ, сиэркилэбэ көрүттэ уонна:

– Сиимэн, сарсын сынһанар эбиккин буолбат дуо, хата, миэхэ бардыбыт, тангын, – диэтэ.

* * *

Ыкса күһүн буолан, Тайаана уһаайбата олус үчүгэй көстүүлэммит: саһарымтыан эрэр хатыг хойуу сэбирдэхтэрэ сэлибирэһэллэр, билбэт үүнээйим кытархай сэбирдэхтэрэ, “биһиги да бэрпит” диэбиттии, аргый аҕай илибирэһэллэр. Айылҕа барахсан араас кырааскатын, ама, ким ситэн хохуйуой!

Киэһэ буоларын кэтэспэккэ, Тайааналыын тахтаабытын булбуппут. Ахтыспыт дьон киэбинэн тугу да умнан туран таптаспыппыт. Мин, киниттэн биэс сыл балыс киһи, “сэрээттэнэrim” да түргэнэ сүрдээх. Адьас туттуммаппын. Ол эрээри тоҕо эрэ “туох эрэ сыһаны онгоробун быһыылаах” диэн санаа охсуллан аһар.

Уохпут хараатаҕына, сол курдук сыгыннаах сылдьан, ас сылытан, аһаан ылабыт. Миигин баччанан дьыэбэр аҕалыам диэн, Тайаана, арааһа, эрдэттэн араас аһа астаан кэбиһэр эбит. Барыта – сөбүлээн сиир аһым.

Киэһэлик имэрийэ-томоруйа сытан “оо, дьэ, орболлон түһэнгин, мөкү да сирэйдээх уолгун ээ” диэн саайда. Урут да оонньуу-күлүү кэриэтэ итинник этэrim истэrim эрээри, билигин хайдах эрэ ыарыылаахтык иһилиннэ. Уларыйыппын биллэ быһыылаах: түөспэр сыста сытан:

– Ии, сэгэрбин наһаа да сордуур куһаҕан дьахтарбын. Ити аайы төрүт кыһаньма. Олус үчүгэй уолгун, туох да кыыбаҕан суох, оттон хараҕаҕа сытан саҕардаххына-аа, куолаһыг оһуобайыан, наар ону истиэх санаам кэлэр. Ырыаһыт талааннаах эрээри, онтугун бэйэг да билбэккин быһыылаах. Харахпын симнэхпинэ, кыыс кэрэ дьүһүннээбинг көстөргө дылы.

Онтон өрүскэлэспит курдук “манньк сыт”, “атаххын бу курдук” дии-дии, тахтаа үрдүгэр тахсан, икки бэрбэ-экэйбиттэн тутан туран “акырабаатыка нүөмэrim” толорбутунан барда. Мин бастаан сүөргүлүүх курдук буолан иһэн, Тайаана хаһан да манньк турукка киирбэтэбин көрөн уонна, кырдыгынан эттэххэ, бэйэм даҕаны ис-испиттэн тэттэн, эмиэ биир туспа турукка киирэн хаалбыппын.

Хайа-хайабыт хаһан да манньк күүскэ сэрээттэммэтэхпит. Оо, дьэ, дьикти Тайаана...

БУТУКАЙ.

«Ойдом цуммунт Хахыйах» уустук дьылбата

Биллэр бэйиэт Варвара Потапова тыыннааба буоллар, ыам ыйын 13 күнүгэр 78 сааһын туолуо этэ. Бу Орто дойдуга төһө да олус кылгас уонна уустук олоһу олорон аастар, бэйэтэ да этэрини, “кэлэр кэмнэргэ кэриэс кэһии, үүнэр үйэлэргэ үрүң алгыс” буолар бэлиэ суолу хаалларан ааспыт. Үүрүүгэ, үтүрүллүүгэ сылдыбыт бэйиэт үтүө аатын, айар үлэтин тилиннэригэ сүңкэн үтүөлээх, өгөлөөх Зоя Петровна Багынанова буолар. Варвара Николаевна биір дойдулаахтара ньурбалар, бастакы бэйиэт дыахтар сүдү талааныгар сүгүрүйэн, кини олорбут түмэл-дьиэтигэр араас тэрээһини ытталлар. Мария НЕЙМОХОВА бу суруйбут ыстатыйата ханнык да хаһыакка бэчээттэнэ илик. Варвара Потапова 75 сааһын туолар сылыгар суруйбута бассабынан тарбаммыт буолуон сөп.

доброру, куттаһа суох өстөөбү...” Сарсын кэлэн тэлэбиидэнньэбэ аах”, – диэн санга аллайбыт. Онон сарсыныгар тэлэбиидэнньэбэ тийиэн быһа биэригэ В.Потапова хоһооннорун аахпыт. Ермолаев сыанаба кизэргэтии онгорбут, Зояны кирилизэс ортотугар олорпут. “Варвара үөһө тахсар дуу, аллара түһэр дуу – көрөөччү бэйэтэ быһаарыа”, – диэбит. Кырдык, көрөөччүлэр ыты-ыты көрбүттэр этэ. Ити биэригэ Наталья Харлампьева уонна Прокопий Чуукаар В.Потапова туһунан ахтыы онгорбуттар. Биэрии бүппүтүн кэннэ Наталья Ивановна Зоя Петровна: “Үчүгэйдик да аахтын”, – диэбит, Чуукаар тугу да сагарбатах.

Пушкин аатынан бибилиэтиэкэбэ Зоя Багынанова В.Потапова хоһооннорунан дьүүһүү онгорбута. Ол биллэриини истэн бэйиэт Вениамин Миронов кэргэниинин долгуйан утуйбатахтар. Тута ол сурахтан изиини үөскээн, түүн Вениамин Миронов Варвара Потаповаба анаан “Умуллубат чүмэчи уота” диэн хоһоон суруйбут.

Ити дьүүһүүкү көрөн баран, Леонид Попов: “Чачхы, Варвара Потапова сыанаба хоһоон ааҕан, изиэн-куойан илбигирэн, төттөрү-таары хаама сылдыарын көрдүм ээ”, – диэбит этэ. Уйан дууһалаах бэйиэт собуу да баар курдук өйүгэр онгорон көрдөбө, итэбэйдэбэ уонна “Кыыс кэллэ” диэн хоһоон суруйан, сарсыныгар Зоя Петровна биэрбит. Савва Тарасов

Иван Гоголев пьесатыгар Зоя Петровна олох очуругар обустарбыт Халыан Галка уобараһын айарыгар Потапова хоһооннорун киллэрэн аахпыта сүрдээх дириг изиини көрөөччүгэ биэрбитэ. Бу барахсанга аһыныны үөскэппитэ, чачхы да, Пушкинны “...И милость к падшим призывал...” санааны сахпыта. Иван Гоголев утарбатаба, В.Потапова олохтон туораабыт кэмэ этэ. Зоя Петровнаба билэр суруналыыс дыахтара сураспыт этэ. “Ити туох-туох хоһоону аахтын?” – “Потапова”, – “Ээ, ол иһин да, Иван Гоголев туох буолан итинник хоһооннору суруйдабай диибин ээ”, – диэн дыктиргээбит этэ. Ньурба тыйаатырыгар “Мин кистэлэнгим” диэн испэктээкили уола Геннадий Багынанов туруорбута, В.Потапованы кыһа Лиза Потапова, В.Саввины артыыс Егор Кириллин оонньообуттара. Бу испэктээкил туох эрэ бириэмийэбэ тиксэн турардаба. Нерюнгри тыйаатырыгар эмиэ туруорбуттара. Аны В.Потапова туһунан документальной киинэни Сайаба этэн уһуларбыта, бэйэтэ туспа сэдиэбир буолбута. Варвара барахсан эдэр да сылдыан бараахтаабыт эбит. Баара-суоҕа 33 сааһыгар. Сиппит-хоппут өйдөөх сааһа туолан төһөлөөбү айыа-тутуо этэй... Билигин баара буоллар 75 сааһын туолуо этэ. Үтүө айылаахтар олохторун сангалыы онгостор кэмнэрэ. Ол да Варвара туһугар ыарахан буолла. Саха тыйаатырыгар бүгүн кини айымньыларынан дьүүһүү буолуохтааба хамсык ыарыы бэргээн бобулунна. Кутурбан Куо үбүлүөй аата да этэрини эмиэ курустук түмүктэннэ. Ол дьүүһүү Алампа кып-кыра саалатыгар буолуохтаах этэ. Тоҕо да суруйааччы 75 сыллаах улахан, сокуонунан көгүллэммит үбүлүөйүгэр үөрдэ-көтүтэ улахан саалга онгорорго былааннаабыттар. Киһи бөҕө кэлиэ этэ дии саныбын. Саала толору буоларыгар эрэллээхпин. Алампа кыра саалыгар кэлбит дьон батара да саарбах этэ.

Кэм да, үйэ да уларыда, сэбиэскэй былаас да суулунна, арай Варвара Потапова туһугар улахан уларыыы суох. Уруккуттан быһа тоҕо эрэ “бастакы дыахтар бэйиэт” диэн ааты суруйааччылар бэйэлэрэ утараллар. Варвара барахсан сэмэй мунгутаан оннук аат самалыктанарын бэйэтэ да утарыа этэ. Ону норуот инньэ диэн билинэн ааттыыр. Мин санаахпар, кини аан маңнай суруйааччыларга улахан бэйиэтинэн биллибит, билиниллибит, бэйиэт дыахтар диэн дорбоонноохтук ааттаппыт курдуга. Оттон хайа кыыс-дыахтар таппал уотугар умайан, ийэ буолуу үөрүүтүн билэн кинигэин ыллаабатабай, кумаабыны марайдаабатабай?! Урут да, билигин да, ол барыта БЭИИЭТ дэммэт буоллаба. Оннук бастакы уонна бастын улахан БЭИИЭТ Варвара Потапова эрэ диибин.

Мииринэйгэ олорбут бэйиэт, тылбаасчыт Мэри Софианиди туруорсуутунан биір улахан алмааска Варвара Потапова аатын ингэрэн үйэтиппиттэрэ. Дьингинэн, өлбүт бэйиэт 75 сылыгар бырабыталыстыба таһымынан бэлиэтиир дыаһал тахсыахтааба эбитэ буолуо. Өрөспүүбүлүкэ бүтүннүү, төрөөбүт-үөскээбит Ньурбатын улууһа киэҥник бэлиэтиэхтээбэ, таарыйа баар-суох бэйиэттэрин аатын тилиннэрибит, умуннарбатах үтүөтүн иһин Зоя Багынановаба махтаныах этилэр. Аңаардас Ньурба тыйаатырын төрүттэспит да үтүөтэ сыттаба. Тыйыннааҕар кинини сөччө сэнээрбэтэх араадыһыта, тэлэбиидэнньэтэ, хаһыаттар, сурунааллар сырдатыахтаахтара буолуо. Ол тоҕо эрэ симик. Аны 100 сылынан эрэ оннук тоҕоостоох кэм үөскүө. Биһиги көлүөнэ Потапованы кытта тэнгэ хаамсыбыт, илэ харахпытынан көрбүт, эт кулгаахпытынан истибит дьон үгүстэрэ сиик буолан симэлийбиттэрин кэннэ. Кырдык даҕаны, тоҕо куруһай, хобдобой...

Мария Неймохова 13.05.2021 сыл.»

Матыйаал бэлэмнэнэ сырыттабына, Мария Петровна манньк сурук ытта: “Бу ыстатыйа үс сыллаабыта суруллубута. Ол кэннэ син хамсааһын табыста. Ньурбаба культуура депэртээмэнин тиэргэнигэр В.Потапова пааматынныгын туруордулар. Кини талааныгар сүгүрүйээччи киһи сүрэбин бабатынан онгорбут өйдөбүннүүгэ. Ускуустуба быһытынан улахан “шедевр” буолбатаба буолуо эрэри, норуот билиинитэ, сүгүрүйүүтэ диэн сыаналыбын. Варвара Потапова туһунан үс кинигэни бэлэмнээн таһаарбыттар. Иккис кинигэбэ Варвара Потапова туһунан ахтылар, ыстатыйалар кирибиттэрэ. Онон бу ыстатыйаны киллэттэрээри гыммыттарын киллэрбэтэхтэрэ. Идэтибит учуонайдар, суруйааччылар биллэхтэрэ эрэ диір буоллабын.

Аны “Варвара Потапова эн этэрин курдук оннук наһаа ыраас таҕастаах мааны буолбатах этэ” диэччи суруйааччы баара. Ону: “Мин көннөрү киһибин, көрбүппүн, билбиппин эрэ суруйабан, эһиги, айар үлэһиттэр курдук фантазиям суох. Мин көрөр кэмээр наһаа мааны этэ”, – диэтэҕим дии, элбэхтик алтыспатах, ыраахтан сүгүрүйэ көрөр бэйиэппин”.

Дьэ, ити курдук, Варвара Потапова барахсан сырдык аата билигин да дьон сүрэбин аймаата, долгута, мөккүһүннэрэ сырыттаба. Өрүү да оннук буолуо диэн эрэниэххэ.

**Балаһаны бэлэмнээтэ
Туйаара СИККИЭР.**

Тыллы

Турар тумарык үөһүгэр...Соботох...
Туора көрүллүбүт, умнууга ыйаахтаммыт,
Тулаайах тон дууһа – сулумах Хахыйах.
Турбута ыраатта, тумарыга хойдор...
Хаһан эрэ намчы-нарын лабаалара
Кырыа бүрүйэн ууммутунан тонмуттар.
Хайалара кэлэн борон таһаатыгар
Күөххэ тапталы көрүөй, үөһэ тыһынай?
Сылааһыттан бэрсэн Сырдык тыын угуой?

Тохтоон! Кэриэс тылы этимэн! Көрүн эрэ!
Тумарык үөһүтүн сырдык сыдыай тыгар,
Киммит эрэ иһэр, тыһына иһиллэр.
Тумарыгы үрэйэ, түү былаат бүрүнэ,
Көһүннэ кэрэ бэйэлээх эдэр дыахтар:
“Буллум! Булар күннээх эбиппин, сэгэрбин”.
Кырыалаах лабааны имэрийэ тутта,
Уоһугар дабайан сылааһынан илгийдэ,
Түү былаатын устан сэрэнэн үлүйдэ.
“Ытаама Хахыйах, кэриэскин этимэ –
Аны соботох буолбатаххын, мин баарбын,
Эрэн миэхэ, хаппыт лабаан тыллыа, миигинэн ыллыа!”

Көрөбүн Аар Хатын аҕыс салааланан
Айгыста үүммүтүн, күөбүнэн туолбутун.
Махтал эйиэхэ сирдээбэ Айыыга,
Хахыйах туһугар анаабыт олоххор!
Үрүн Күн уостубат сыдыайа буолбуккар,
Уонна бу мин сүгүрүйэр Уйан куппар
Ыйдаҥа түүн санныар ырыабын анаабыппар.

СӨ норуодунай артыыската Зоя Петровна Багынановаба, сүдү дыоһуругар сүгүрүйэ, саха бастакы бэйиэтэ Варя Потапова олорон ааспыт олобун үйэтиппитигэр, үрдүккэ көтүлүтүгэр махталым бэлиэтэ.
Дьолуолаах.
Ньурба к. 2022с.

ол дьүүһүүгэ: “Варвара Потапова хоһоонугар Алампа уонна Анна Ахматова изиэр-куойар сангаларын истэр курдук буоллум”, – диэн тыл эппитэ.

“Үчүгэйдик бу сиргэ” кинигэтэ тахсыбыта, аны онно В.Саввин хоһоону кирибит диэн кириитикэлээбиттэрэ. Буолуо ээ, биіргэ олордохторо, архыыптара биіргэ булкуһа сырыттаба. Хайа бэйиэт кыра кумаабыга хоһоон айан суруйан баран аатын суруйуой, илии баттай?! Күлүм гыммыт устуруокалар кумаабыга тиһилиннэхтэрэ. Зоя Петровна кэлин эмиэ 2006 с. В.Потапова кинигэтин хомуйан таһаартарбыта. Оччолорго Ньурбаттан төрүттээх, Варвара Потапова аймаба, бэрэсидьиз сүбэһитэ Семен Сукуев көмөлөспүтэ. “Мин сырдык санныарым” диэн ааттаах быһыылааба. Ол кинигэ ойуутун идэтибит уруһуйдуйт Дария Дмитриева сүрдээх ис кирибэхтик онгорбута. “Варвара нарын, кэрэ бэйэтин, кини сэмэй уобараһын таба тайаммыт эбит”, – диэн сыаналаабытым. “Тирээһин 5000 экс. гынын” диэн көрдөспүтүн “бэйиэсийэни аахпаттар” диэн ылымматахтара, 3000 устууканы таһаарбыттарачаа бүппүтэ, кэлин дыоһу кинигэни, баара-суоҕа 100 устуука эрэ гынан бэчээттээбиттэрэ.

“Варвара Потапова барахсан, айылбаттан айдарыылаах кыыс төрөөн-үөскээн, бэрт кылгас кэмгэ күлүм гынан ааста. Биһиги аҕабыт сүрдээбин ытыктыыра, талааныгар сүгүрүйэрэ. “Эдэр коммунист” хаһыакка биіргэ үлэлээбиттэрэ. Кинини биірдэ-иккитэ көрөн турабын. Сүрдээх сэмэй көрүнгнээх, дыоһу унуохтаах хатынҕыр кыыс этэ. Танҕаһа-саба мааныта, ырааһа, муодунайа хараха бырабыллара. Хаһыакка үлэли сылдьан, биірдэ “үлэтигэр кэлбэтэ” диэн айдаан буолбута. Ити иннинэ суруналыыстар бырастыы гыналлара, өйдүүр буоллахтара. Ол кэмгэ хаһыакка солбуйар эрдээктэринэн обкомполтан Мария Колосова анаан кэлэн, хомунуус киһи сизиринэн сөбүлэспэтэбэ. Мунньах тэрийтэрбитэ. Биһиги аҕабыт Егор Неймохов профорг, Варвара Угарова эмиэ туох эрэ дуоһунастаах, эрдээктэр Николай Герасимов-Айталын уонна Мария Колосова. Тоҕо эрэ эрдээксийэ кэлэтиибин уопсай мунньаҕар таһаарбакка, аҕыйах буолан (олох эрэпириэссийэ саҕанаабы тройка курдук дьүүлээбиттэрэ. “Обкомпол уорганын, ычат хаһыатын үлэһитэ эрэри, ыччакка холобур буолуон онугар бэйэтинэн бэрээдэги кэһэ сылдыар, устуоха”, – Мария К. умайыктанан тыл эппит. Варвара Угарова уонна Егор Неймохов көмүскэһэн көрбүттэр. Куоластааһынҥа икки иккигэ буолан, куоластара тэҥнэһэн хаалбыт. Онуоха эрдээктэрдэрэ: “Мин сайлаааччы буоларбынан икки куоластаахпын”, – диэн үлэтигэр устан кэбиспиттэр. Варвара Николаевна ол туһунан суруйан турар: “Гошалыын куомуннасыппыт табыллыбатаба, кыайтарбыппыт”, – диэн. Хаһыаттан билингитэ өрөспүүбүлүкэтээҕи лиссийгэ (Шамаев оскуолатыгар) иитээччинэн үлэбэ кирибитэ. Онтон ханна эрэ үрдүк хамнастаах үлэбэ киірін үлэлиир диэбиттэрэ.

Айар үлэтигэр Кутурбан Куо диэн ааттаабыттар. Сэбиэскэй былаас мунгутуурдук сайдан турдабына, санаарҕабыллаах хоһоону суруйара. Сэбиэскэй былааһы, хомунуус баартыйаны, социализмы тутарга күргүөмнээх үлэни хоһуйбата. Эбиитин: “Олохпут наһаа үчүгэй суох”, – диэн санааргыра, этэрэ. Ону оччотооҕу былаас да, айар кэлиһгэлэрэ да ылымматтахтара. Кинини, айар үлэтин аһаҕастык утарбаталар да, моһолу үөскэтэллэрэ, аанньа бэчээттээбэтэрэ, араадыһаба, тэлэбиидэнньэбэ таһаарбаттара. Улахан бэйиэт киниэхэ анаабыт хоһоонун анабылын соппута. Айар киһини бохсуу хампаанньата барбыта. Барахсан, ону тулуйа сатыыра. Санаата да оонньуура ханна барыай, айар куттаах, чараас дууһалаах кыысчаанга. Былаас утарара диэн сүрдээх. Сатааха, “историктары билимнэппин, боруостуу иликтэр кинилэр ити боччумнаах ааттарын...” диэх курдук хоһоон суруйан, аны учуонайдары бэйэтин үрдүгэр саба түһэрбитэ, өстөөх онгостубута. Аны санаатаха, сөпкө да эппит эбит – ону олохпут туһулаата. Ханньк да былаас кэллэбинэ, бэйэтигэр сөптөөх гына устуруйаны ханарытан суруйарын.

Варвара барахсан: «Былыргы үһүээннэри, ойууннары итэбэйэбин», – диэн суруйбута оччотооҕу кэмгэ хайаан сөп түбэһиэй, “коммунизмы тутар сахаларга”. Дьэ, оннук, Потапова туһугар ыарахан кэмгэ Зоя Багынанова харса суох кини айымньытын бырапагаандалаабыта. өрөспүүбүлүкэни кэрийэ сылдьан кэргэнэ Федот Потаповтыын хоһоонун аахпыта. Зояны араадыһаба, тэлэбиидэнньэбэ тахсарыгар: «Потапова хоһоонун аахпат буоллахына...” – диэн көгүлүлүллэрэ. Дьэ, ити курдук докумуонунан биэргэммит туох да бобуу суоҕа эрэри... Варвара эрэйдээх, бэл, урукку үөлээннээхтэрэ, доботторум дии саныыр дьоно киэр хайыспыттар. Оннук быһыы-майгы Варвара барахсанга төһөлөөх охсууну онгорбута буолуой?! Оннук тыйыс кэмгэ Зоя Петровна В.Потапова айар үлэтин умуннарбакка харса суох аахпыта, сөргүппүтэ туһугар эмиэ хорсун быһыы буолар.

Ол да буоллар П.А. Ойуунускай аатынан литэрэтиирэ түмэлин иккис этээһигэр Зоя Петровна Варвара Потапова хоһооннорун аахпыта. Онон Семен Ермолаев: “Үчүгэйдик да эппит “Кубулбата суох

ЫЧЧАТ хайдах тангнарый?

Муоданы “үүннээн-тэһиннээн” оморор арбаа дойдулары кытта тэһнээтэххэ, биһиги эдэр ды-оммут быдан муодунайдык тангаллар үһү. Ол дойдуга тангаска-сапка хааччах суох, “кэт да бар” диэн бириинсиптээхтэр. Үгүстэр сайыны аңаардас тутуолкалаах дистиинсэнэн туоруохтарын сөп. Аны туран, эн, бабар, ыстааны кытта дьууппаны тэһнэ кэт – ким да омнуолуу көрбөт.

Биһиги, дойдубут ура-тыта да сабыдыаллыыр, дьыл кэмин аайы таңаспытын-саппытын уларытар түбүгэр түһэбит. Холобур, кыһын – этэр-бэс, эрдэтээһи саас – истээх соппуоска, хаар уулуннабына – чараас соппуоска, ол кэннэ батильон, онтон биридэ дьэ түүппүлэ... Аны туран, “оро-скуоттаах бабайы” диэтэрбит да, муодунай диэбиппитин атыылаһабыт. Уулуссага муодаттан тахсыбыта уонча сыл буолбут былаачыйаны дуу, сону дуу кэтэ сылдыар ыччаты көрбөккүн. Унтуубутун да ылан көрүбүт. Уонча сыллаагы унтуулары билингилэри кытта тэһнээбэккин. Сиздэрэйдэрэ, тутсабайдара, бэл, быһыылара кытта уларылар.

Уһаабакка-тэһийбэккэ, быйыл сайын муодабыт хайа диэки салалларын билиэх. Эдэр дьон интериниэттэн ойуулары, хаартыскалары көрөн билэ ололорлоро буолуо эрэ-эри, бабар, ким эмэ түбөһө көрөн туһаныа диэн сырдат-тым.

Тиигир (леопард) өҥө-дьүһүнэ

Нууччалыы “тигровый принт” (манна леопард дьүһүнэ эмиз кириэр) дииллэр. Ол эбэтэр тиигир (леопард) тириитин курдук өҥнөөх-дьүһүннээх тангас муодаба кэллэ. Былырыын “онон-манан” көстөн ааспыт буоллабына, быйыл муода эргийэр киинэ буола түстэ. Социальной ситимнэргэ муода туһунан кэпсири бло-гердар тиигир тириитин курдук өҥнөөх-

дьүһүннээх тангаһа суох сатаныа суох туруктаннылар. Үтүктүспүт курдук, “тигровый принт” да “тигровый принт” дэһллэр.

Ити дьүһүн туохха барытыгар баар буолуон сөп. Хайаан да былаачыйа дуу, купота дуу буолбакка, бэл, ытарба, суумка, атах тангаһа кытта тиигир тириитин курдук дьүһүннээх буолуон сөп. Ити – биирэ. Иккис өтүгүн, эриэн-быраан дьүһүннээх буоллар эрэ, аңаар кырыытыттан кэтэн иһимэн. Уобараска дьүөрэлээн, сэрэнэн собус киллэрэр ордук. Муодунайдык буолбакка, төттөрүтүн, сүөргүтүк көстүүххэ сөп.

Дьокуускайга атыыга балай эмэ бааллар. “Lime” диэн Арасыйыа бренд тангаһын маһаһыныгар бу саас хото атыыга табыста. Тиигир приннээх купотаны 5000–6000 солк., былаачыйаны 6000–7000 солк. атыылаһахха сөп. Манньык өҥнөөх-дьүһүннээх чараас атах тангаһа (балетка-түүппүлэ, сандаалыйа) “Экони-ка” маһаһынгга 15 000 солк. сабалаан турар. Орто сыаналаах маһаһынарда (табаардарын Кытайтан сакаастыыллар) купотаны – 2800–3500 солк., былаачыйаны 3000–4000 солк. атыылыыллар. Суумканы 3000 солк. булуохха сөп. Сэрэйдэххэ, Кытай да ырыынагыттан булуохха сөбө буолуо.

Баанчык

Баанчык – эмиз муодунай. Ол эрэри “талбыт баанчыгы иилиним да муодунай буола түһэбин” диэн олус судургутук өйдүүр сыһа. Муодабыт бириинчик: бытархай дэтээллэр суолталаахтар.

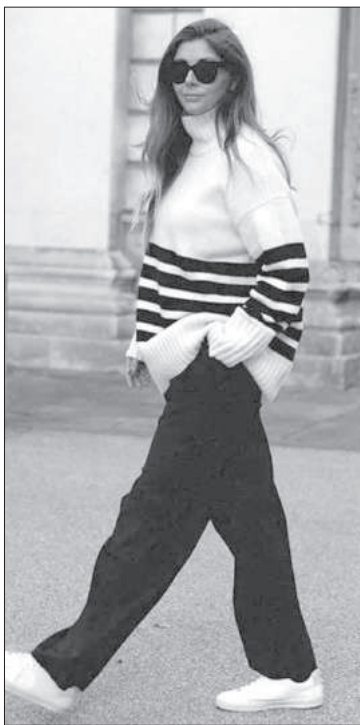
Эксээмэн, «Тихэх чуораан» кэмэ чугаһаата. Устудьуоннар, эдэр учууталлар, хата, бу курдук тангыаххытын сөп. Pussy-bow баанчыктаах булууһа хан-нык бабарар көннөрү тангаһы сонно тутта киэргэтиэбэ. Булууһа хлопок, солко эбэтэр шифон матырыйааллаах буолара ордук. Билингги муода сүүрээнинэн, ойууга көстөрүн курдук, кэңэс собус бинсээги уонна бүрүккэни кытта кэттэххитинэ, ааттаах буолуоҕа. Манньык тангаһы үөрэх тэрилтэлэригэр, офиска эрэ буолбакка, эрэстэрээнгэ, тыйаатырга, көрсүһүүлэргэ кэтиэххэ син. Эрэстэрээнгэ, тыйаатырга улахан ытарбаны кытта дьүөрэлээтэххэ, бэркэ көстүүбэ. Дьобус суумканы кыбынан, уобараскытын

эбии ситэрэн-хоторон биэринг.

Итинник булууһаны көрдөөн түбүгүрбэккэ, баанчыгы атыылаһан түөскүтүгэр иилиниэххитин сөп. Харахха бырабыллар улахан уонна көпсөркөй (объемнай) буолара наада. Мэлдьи кэтэр манган булууһабыт, дьууппабыт букатын атыннык, сонундук көстүүбэ. Маһаһынгга 350 солк. сабалаан атыыланаллар.

“Эр киһи” сибиитэрэтэ

Киһи быһыытыгар-таһаатыгар сөрү-сөп омор-бот, санна халыйан түспүт, киэн-куон сибиитэрэ эмиз муодунай. Нууччалыы “свитер бойфренда” диэн ааттыыллар.

Манньык сибиитэрэни “дыиз таһыгар” эрэ кэтиэххэ сөп диэн саныыр буоллаххытына, албаһыгыт. Бүрүккэни кытта кэтэн, ханна бабарар бары-ахха сөп. Бэл, офис үлэтигэр кытта. Сүрүнэ, уобараһы сөпкө дьүөрэлиир наада. Сибиитэрэни бүрүккэ иһигэр угун уонна ортотунан суон тирии куру курданын. Кургут бытархай дэтээлэ, ойуута-уруһуа суох буолуохтаах. Төһөнөн оннуга-манньыга суох да, соччонон истииллээх буолабыт. Атахха кроссовканы буолбакка, хо-булуктаах түүппүлэни кэтэр ордук.

Онтон спортивнай-дык тангыаххытын бабардаххытына, манньык сибиитэрэни өссө леггинсини кытта дьүөрэлиэххэ син. Сибиитэрэни, леггинсини, атаххытыгар кеданы кэтинг уонна мооньуг-тугар харахха бырабыллар ки-эргэли иилининг – бүттэбэ ол.

Курдары көстөр чараас тангас

Сорохтор, соһуйуоххут, “ама да муода буолбутун иһин” диэн омнуолуу саныаххыт. Чахчы, муода сурунаалларын үүт-маас түһэрэн тангынаахха, биһиэхэ, сахаларга, дьүөрэтэ суох тангас-сап буолар чинчилээх. Ол эрэри атын тангастары кытта дьүөрэлээн, сайынгы күннэргэ эдэр дьон бабас кэтиэхтэрин сөп.

Холобур, сырдык өҥнөөх си-идэс былаачыйаны, булууһаны, куруһуба маайканы эбэтэр анна сиэккэлээх дьууппаны. Маһаһынгга атыылаһа сүүрбэккэ да, ийэбит урут кэппит булууһатын, былаачыйатын ампаартан киллэрэн, сууйан-сотон, өтүктээн, ретро истииллээх бэрт уобараһы тол-куйдуур кыахтааххыт. Муоданы сэнээрээччилэр, быйыл сайын куруһубалаах чараас тангаһы атыылаһарга былааннанан.

Ойууга “Liu Jo” бренд чараас булууһатын көрөбүт. Билигин саайтыгар 25 490 солкуобайга атыылыы тураллар. Көрдөххө, туох да улахан уустуга суох, киһи бэйэтэ да тиктиэн сөп курдук.

Саңардыллыбыт 90-с сыллар истииллэрэ

90-с сыллар истииллэрэ саңардыллан муодаба эргий-дэ, дизайнердар: “Сүннүнэн, туох да уларыбата, арай “изюминканы” эбэн биерди-бит”, – дииллэр. Ол хаһытыы сылдыар чабылхай өҥ, тирии

бинсээк, халтан сон, тобукка диэри үрдүк остоох соппуоска, кылгас систээх уһун дьууппа, ассиметричнай сабалаах эбэтэр санна аллара түспүт купота, дистиинсэ ыстаан, бинсээк...

Гранж истиили сэнээрээччилэр, чөрөйүг: бу истии быйыл эмиз биһирэнэр. Гранж диэн халыып буолбут кылаассыка истиилтэн туора тахсан рок хайысхаба дьүөрэли таңас-сап. Холо-бур, “оробучай” куурка, эр киһи бачынгатын курдук атах тангаһа, “хайа барбыт” три-котаж, дистиинсэ... “Дьүөрэтэ суобу дьүөрэлээтэххэ, ордук уратытык, кимиэхэ да маарын-наабаттык көстөр буолабын” диэн, муоданы сүрүннээччилэр сүбэлииллэр. Онон гранж истиили сэргиир кыргыттар, “оробучай” куурканы кытта бытархай сибэкки ойуулаах, кылгас, нарын быһыылаах былаачыйаны кэтинг. Атаххытыгар – кеданы. Кулгааххытыгар – бөдөҥ ытарбаны. Уопсайынан, сорохтор “муода анал быраабылата суох. Тренд буолбут бири-икки тангаһы “кыбытан”, хайа талбыт тангыахха сөп” диэн этэллэр. Ити этии эмиз оруннаах.

Диана КЛЕПАНДИНА.

Ытык сирдэр

Кыраман ыраах сыллар анараа өттүлэриттэн, сах сабанаабы кэмнэр сабахтарыттан өбүгэлэрбит барахсаттар үөскээн-үөрдээн бу сир ийэбэ олобруттар. Бу дьоммут төһөлөөх моһолу туораан, хас үйэ устата айылба дьиппиэр мускуурун көрсөн, ыарахан харахтаабы утары көрбөккө, сэттээх тылы эппэккэ, төрүт сирдэрин туора тыынтан харыстаан, төһө үйэ бүгөн олобруттарын ким билиэй?

Былыр-былыргыттан биһиги төрүттэрбит төрөөбүт сирбитин Күн ийэни кытта тэнгии санаан, Ийэ Сир – Сир Ийэ диэн ааттыылара. Сиргэ-уокка ураты истин сыһаннаах этилэр, хонон турбут сирдэрин, бултуур тыаларын, балыктыыр күөллэрин ытыктаан үгэ-сүктэ, кутун-сүрүн харыстыы-маанылыы сылдыаллара. Сиргэ анаан элбэх-үгүс сиэри-туому тутталара. Инньэ гынан, бу ураты кэрэ, киэн нэлэмэн дойдуну отун-маһын көбүрөппэккэ, иһэр уутун, тынар салгынын киртипэккэ олобруттар эбит.

Умайар уот куйаастан, аан дылан сирилэс тымныыттан эттэрэ салас-пакка, санаалара самныбакка, Улуу Айылба сүдү күүһүн кытта алтыһан олобрут, өргөс-өркөн өйдөөх, хорсун-хоодуот ураанхай сахалар Муус Болгуо Байбал аргыарынан аргыйбыт, сиксиэринэн сиксийбит, кылгас сайыннаах, уһун кыһыннаах кырыы дойдуну кэлэр кэнчээри ыччаттарыгар төрүт буор гынын диэн анаабыттар эбит. Бу үтүө сир “УОЛАН БАРАНАР УУЛААХ, ОХТОН БАРАНАР МАСТААХ” диэн, СЭРЭ-ТИИ КЭС ТЫЛ хаалларбыттар эбит. Онтон ыла бу дойдуга ички буолан, ньигыл кытаанах дьылбалаах, тыйыс сахалар аатыран олоробут.

Сир баарын тухары омок баар, сирэ суох омок суох. Бу бүгүнгү күнгэ сүрүн болпуруос. Аан дойду барыта сиртэн сабаланаар, барыта сиртэн тахсан сиргэ төннөр. Киһи барыта, омок-омук бэйэтэ үгэр Айыылаах, көрдөһөр-көмүскэнэр бүүм сирдээх. Ити биһиэхэ өбүгэ сабаттан үгэс, өйдөбүл этэ.

Оттон билигин хайдабый?

Билигин айылбаттан тулукпун умнан, аахайбат буоллубут, бор-боруу курдук сананыы баар. Сиртэн-уоттан тэйдитбит. Сирбитин ытыктыыр-маанылыыр, харыстыыр туһунан умуннубут. Итиллэн оло-рор Ийэ сирбитин кулут курдук көрө, айылба күүһүн бас билбит курдук сананабыт.

Сиргэ харыстабыл туһунан өйдөбүл суох. Сир-уоту үлүт тэпси, алдыаты, киртити харса суох бара турар. Ийэ сирбит ыар атабастабылы тулуйбакка ытыыр ийэни санатар. Боруокпут ааныттан сабалаан, оло-рор бөһүөлэкиит, тулалыр тыабыт, алааспыт барыта бөх кутар дьаама кэриэтэ буолла. Оттон сир баайын хостуур дойдуларбыт хайдахтарый? Билигин сиргэ-уокка ымсыы тыына түстэ. Сири-уоту таптаабыттарынан дьаһайаллара көнгүл курдук.

Манан сибээстээн ыйытыахха сөп: сири ытыктааһын, маанылааһын биһиги кэммитигэр наада дуо? “Аныгы сайдыылаах үйэбэ, үөрэх-өй, наука, култуура баһылаан турар кэми-гэр бу наадата суох, кыбыстылаах” диир сөп дуо?

Куйаар күүһүн, куйаар айыы-тын биһиги кыайбаппыт буолуо. Туохха барытыгар кут-сүр, тыын баар, кими да, тугу да атабастыыр иэстэбиллээх. Тыыннаах буоллун, тыына суох эттик буоллун, эн хайдах сыһаннааһын да, хардата эмиэ оннук буолар. Ийэ Сир туһунан киһи улаханлык сагарбат. Сирбитин-уоп-

путун төһөнөн аанньа ахтыбаппыт да, аныыта-харата ыар ыалдьыт буолуоҕа. Биһини ону билэ-көрө сылдыабыт.

Манньк өйдөбүлү кыаллары-нан түргэнник уларытыахха, айылбабытыгар төннүүххэ: Сирбит киэн дуолун, баайын ытыктыы-маа-нылыы үөрэниэххэ. Бу күнгэ-дьылга Ийэ сирбитин чөм, чөл тутарбыт, чэлгитэ сайыннаарбыт бэйэбитит-тэн, олохтоох дьонтон, туугулаабын өйдүүххэ. Чөлүгэр түһэрэр, ыраа-стыыр үлэни сабалыыр кэм кэллэ. Сир Ийэбэ махтанары сатаабат көлүөнэ дьон, “уһуктуобун”.

Сиргэ таптал, сиргэ сүгүрүйүү – айылбаба төннүү бэлиэтэ. Онно биһиги хайдах төннөбүт? Манна биһиги эмиэ өбүгэлэрбит үөрэхтэрин өйдүүбүт.

Сахалыы сиэринэн, былыр би-ирдиилээн ыал, хаан-уруу аймах, бүтүн удьуор билэ дьон киэн туттар бас-көм, ытык-мааны киһилээх бу-олаллар этэ. Оннук дьон нэһилиэк, улуус, өрөспүүбүлүкэ дьылбатыгар төһүү күүс буолаллара. Эмиэ ол кэриэтэ дьонго-сэргэбэ уһулччу дьайыылаах сирдэр бааллара бил-лэр. Ону Ытык, Ыйаах, Ымыы сир диэн ааттыыбыт.

“Ытык сир, Ымыы сир, Ыйаах си-рыгыра” диэн санаа төрүт сиргэ тап-талтан, харыстабыл санааттан, инни-ки өттүн түстээн көрөтөн үөскэтэ.

ЫМЫЫ СИР. Оһуор үктээн, оонньоон ааспыт сибэккилээх алааһын, сөтүөлээн чалбааттанар кыракый көлүкүг, күөххэ үктэммит кулуннуу сүүрэкэлиир кырдалын, күөлэһийэр-төкүнүйэр төрөөбүт тэлгэһин – бу эн Ымыы сириг...

Сэһэн Ардьакыап XVII үйэбэ Кэ-тириинэ Торуй ыраахтааһыны кытта көрсүбүт. “Туохха турабын?” – диэн ыраахтааһы хотун ыйыппытыгар, “Төрөөбүт төрүт буорбар”, – диэн баран, икки этэрбэһиттэн ийэ бу-ору сүөхкөн бизрбит. Маны Сэһэн Ардьакыап үөскээн олорон ааспыт сирэ, Уус Алдан улуунун Боро-бон нэһилигин олохтоохторо уос номо-бо онгостоллор.

Уоттаах сэрии сыларыгар ханнык алаас, ханнык сэргэ кыырпах буора саха буйун саллааттарын кытта киэн Арассыыйа араас муннугар, Дьопуруопа дойдуларыгар тийбитин туох билиэй? Ким аабыай?... Ким тыыннаах эргийбит дойдутун кытта үөрүүтүн үллэстэн, Ымыы буорун төттөрү сүөхүүрэ. Ол курдук киһи си-рин-буорун кэриэстиир, ытыктыыр...

ЫЙААХ СИР. Ымыы сиртэн ула-атан, үөрэх-үлэ кыһатын батыһан, киэн сирдэринэн тэлэһийэр, киин сирдэргэ олохсуйар. Кинилэр сир-сир аайы сайдыы киинэ буолан, туругуран тураллар. Дьэ, бу Ыйаах сирдэр. Манна өй-санаа түмүллэр, киһи-сүөһү тобуруһар, олох араас-тан дьалкыйар киэн уорабайа. Манна суут-сокуон ууруллар, олох олуга охсуллар... Аныгы кэмгэ сахаларга Ыйаах сир диэн Дьокуускай куорат турар Улуу Туймаада хочото, улуус киинэ турар сирэ буолуон сөп. Туй-маада, Эркээни, Энгисэли киэн дуола былыр-былыргыттан, Элэй эһэбит сабаттан түөллүбүт төрүт Ыйаах сир буолан, үс куттаах саха дьонун өйүн-санаатын түмүт, төлкөтүн түстээбит сирэ буоллаба.

ЫТЫК СИР. Ийэ сир–Ытык дой-ду... Ол гынан баран бүтүүн норуот биһириир, киэн туттар, уһулччу сирдэр бааллар. Ытык сирдэр – бу Улуу сирдэр. Айыы тыына түспүт үтүө эгээрдээх сирдэр.

Ытык сир өйдөбүлэ былыр-бы-лыргыттан баар. Ойууннар күрсэр күннэригэр тыыннара кыараатабына, анал сирдэрин иччилэриттэн көрдөһөн куоталлар эбит. Дойду ич-читэ саһыардабына, улахан да ойуун өстөөбүн кыайан сиэбэтэ үһү. Дьэ, мантан көстөрүнэн, сир дойду араа-стык көмүскүүр-харыстыыр күүстээх.

Манньк киһиэхэ күүс-көмө буолар сирдэри Ытык сир дииллэр. Онтон сорохторо улахан этитиилээх сир буолаллар, өбүгэ сабаттан Кэриэс Ытык сир диэн аатыраллар – тобустуу ойуун кыырбыт булгуннаахтара, улахан үөрдэр олохсуйбут сирдэрэ, кэрэхтээх сирдэр. Уруккуттан олох-томмут Кэриэс Ытык сирдэри тыытар сатамнат.

Бүгүнгү күн Сахабыт сиригэр Ытык сир туһатын хас биирдиитбит өйдүүхтээх.

Сардангалаах санаалаах, өркөн өйдөөх саха ааттаахха иитилибит Ийэ дойдунан киэн туттар, аат аатта-тар чопчу Ытык сирбит күн бүгүн суох. Аар айылбаттан тэйэн эрэр көлүөнэбэ “Ийэ сирбит – оло-рор дьизэбит” диэн өйдөбүлү ингэриэххэ, Ытык сири анаан ааттаан хаалларыахха сөп. Саха дьон, бэйэбитин харыстыыр, сүгүрүйэр сирдээх буолуобун. Ытык сири тэринии – төрүүр ыччаппыты-гар, кэлэр кэмгэ сирбитин-уоппутун маанылыыр, харыһыйар бэлиэбит уонна үүнэр көлүөнэ дьонго сагата суох уунан бизэрэ баайбыт буолуо. Кэнэбэски ыччаппыт бу Ытык-мааны сири киэн туттуоҕа. Биһиги барыах-пыт, Ийэ сирбит хаалыа...

Бу дойду тас көстүүтэ дойдуттан эрэ ураты, айылба саамай кэрэ, маа-нылаах сирэ, киһи кутун-сүрүн тардар Олонхо дойдута. Манна улахан тутуу наадата суох. Аар айылбаба тэҥнэһэр туттааччы суох. Бу Улуу дойду, киһи онгорбутунан-туппутунан буолбатах, чахчы, Ийэ айылбатынан кэрэтинэн кэрэ буолуо. Ол дьикти көстүүгэ сүгүрүйэн, сиргэ ытыктабыл онтон сабаланаба...

Ытык сир күн аайы тэпсиллэрэ сатамнат. Уопсайынан, манна кир-дээх атах үктэниэ суохтаах. Көңүлэ суох киирэр, улаханлык сангарар, айдаарар бобулар. Ото-маһа алдьа-һыа-кээрэниэ суохтаах. Ытык сиргэ киһи сүл аайы буолбакка, 3,7,9 сылга биирдэ тийэн, ыанньыйбыт санаат-ын дьайбардар, сангалыы күүс-күдэх көрдөһөр, мунньунар сирэ. Бу сир ыраахтан үрдүккэ ынгыраар ыра санаа буолуохтаах...

Саха сиригэр биһиги биир Ытык сирбит Өлүөнэ Очуос хай-алара буолар. Ытык сир элбэх. Өлүөнэ Очуос хайалара – Ытык дойду, Саха сиригэр баар сүдү сирдэртэн биир бастыһнара. Ытык сир буоларга Айыыларбыт анаабыт сирдэрэ...

Сахалар Аар Айылба, Ийэ Сир оҕолоро буоллахпыт. Төрөөбүт төрүт буордаах буолан, дьон буолан оло-рхохпут. Дойдубут кута-сүрэ төһө күүстээх да, биһиги этэнгэ оло-руохпут. Онон Ийэ дойду сылаас изиитин илдэ, Айыы ситимин сиэп-питинэн, айылба тыынын туппутунан оло-рор кэм кэллэ.

Ытыктыабын-ытыгылыабын Ытык, Ыйаах, Ымыы сирдэрби-тин, харыстыабын араҥаччылыыр күүстэрин.

Н.А. АРЖАКОВА-ИВАНОВА
1995 сыл, бэс ыйа.
“Саха төрүт культурата”
V чааһа (1996 с.). 86–97 с.

Саха сири-н төһө билэбитий?

Саха сирэ Арассыыйа Федераци-атын биир мунутуур киэн иэннээх административнай-территориаль-най эдинииссэтэ буолар. Дэлэбэ, бизс Франция саба диэхтэрэ дуо! Өрөспүүбүлүкэбит сирэ-уота 3 мөл. 84 тыһ. кв. км сири-нэн тайыыр. Ити иһигэр Хотугу Муустаах байбал кэккэ арыылар, ол иһигэр Новосибирскай арыылар киирэллэр.

Саха сири-н 40-тан тахса бырыһыана Хотугу эргимтэ тас өттүгэр киирсэр. Киэн нэлэмэн сир буолан, үс араас кэм (часовой пояс) тут-туллар. Москва бириэмэтиттэн оло-р +6, +7, +8 чааһынан араастаһаллар.

Саха сиригэр 36 муниципальнай тэрилли-и баарыттан 34-дэ – муниципальнай оройуон, ону таһынан икки куорат оукуруга баар. Балар истэригэр өссө куорат уонна тыа нэһилиэктэрэ (поселениелара) киирсэллэр. Чопчута, 365 нэһилиэктээхпит, итинтэн 31-э – националь-найдар, ону таһынан 640 нэһилиэнньэлээх пууннаахпыт.

Суол-иис мөлтөх, суох сирдэрэ

СӨ Бырабыыталыстыбатын 2021 сыл ахсынньы 23 күнүнээҕи 536-с нүөмэрдээх уураабар олобулар буоллаахха, өрөспүүбүлүкэ **323 нэһилиэнньэлээх пууна уустук, куһаҕан суоллаах-иистээх (труднодоступнай) сир буолара бигэргэммит.** Ол аата, куһаҕанын ыл-лаахха, мэдиссиинэ суһал көмөтө наада буолар түгэнигэр, ыарыһаха санитарнай авиация эрэ көмөлөһөр кыахтаах.

Ити иһигэр олох мунутуур суола-иһэ суох уонна кый ыраах сиргэ түстэммит сир диэнгэ **13 Арктика уонна 3 хотугу улуустарын 97 нэһилиэнньэлээх пууна баар эбит.** Сахабыт сири-н 11 оройуонугар Хоту сир абылай ахсаан-наах төрүт олохтоохторо төбүрүөннээн оло-рор сирдэрэ баар.

Кый ыраах үлэлээччилэр

Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн чиэски сирдэр-гэ үлэлиир **1700 сылгы иитиитинэн дьа-рыктанар биригээдэ баар.** Олорго 2800 сылгыһыт уонна 820 кинилэргэ көмөлөһөр дьон үлэлииллэр.

Оттон дьиз табатын иитиинэн дьарыктанар **111 хаһаайыстыба баар.** Сылы эргиччи таба мэччирэҥин батыһан, көһө сылдар 241 таба ыстаадатыгар 1842 табаһыт, чуум үлэһиттэрэ үлэлииллэр. Сайынын кинилэр оҕолоро эбил-лэллэр, сорох сиргэ лаабырдар үлэлииллэр. Онон, ортотунан ыллаахха, сайынын 600 оҕо уонна 150 настаабыннык эбиллэр.

Кыһын, булт элбиир кэмигэр, о.э. алтын-ныыттан сабалаан муус устар ыйга **1200 про-мысловик булчут** ыраах сири-нэн тэлэһийэ сылдьан бултуур-алтыыр.

Саха сиригэр алмаас-көмүс үгүөрүтүк хо-стонор, бырамыысыланнас сайдыбыт сирэ буоларынан, баахта ньыматынан үлэ күүскэ сайдыбыт. Ол курдук, үлэһиттэрин баахта ньы-матынан үлэлэтэр **350 тэрилтэ баар.** Онно 62 тыһ. кэрингэ киһи үлэлиир.

Көтөр ааллаах аанньаллар

Бу манньк чиэски сиргэ үлэлиир табаһыттарга, сылгыһыттарга, оҕолорго, ба-ахтанан үлэлээччилэргэ бастагы суһал көмөнү эмиэ Саахал мэдиссиинэтин (РЦМК) эмчиттэрэ, үлэһиттэрэ онгороллор.

Бу тэрилтэ куһаҕан суоллаах-иистээх сиргэ суһал көмө наада буолла да, көмөбө барар, ол быһыытынан дьыл, күн кэмтиттэн тутулу-га суох суукканы эргиччи үлэлиир. Көмөнү суһаллык онгорор туһуттан Дьокуускайдаабы киин оройуоннаабы киин балыһа базатыгар 7 филиаллаах: Орто Халыма куоракка, Үөһэ Дьааҥы Баатабайыгар, Ньурба к., Мииринэйгэ, Тиксиигэ, Нерюнгрига уонна Ленскэйгэ. Олорго санавиация бөртөлүөттэрэ, сөмөлүөттэрэ базаланаллар. Тэрилтэ 5 сөмөлүөттээх, 15 бөртөлүөттээх. О.и. аныгы ирдэбилгэ эппи-эттиир мэдиссиинэ суһал көмөтүн онгорорго сөптөөх тэриллэринэн сэбилэммит алта МИ-8 бөртөлүөтү 2017, 2018 уонна 2019 сс. аты-ласпыт.

“СӨ Саахал мэдиссиинэтин киинэ”
ГКУ чахчыларыттан.

Балаһаны ЛОҢУУРА бэлэмнээтэ.

Н.Д. Неустроев кэпсээнэ	Уһанар тэрил							Сайаҕас, ылыным-тыа										
	Хаҕдарыйбат сэппэрээк							Таба бэргэнэ		Сарын ...та					Туох ардаһа		Баттах	
										...-бур дэһэллэр							Айдаан	
																Уһун атырдьах		
	... харахха							Ойуунускай "..." ыллыыра"		Уһунатааччы кыыл								
								... хаан						Умат, күөдьүт		Тимир көөбүлэ		
	В.Яковлев "..." салгына кинигэтэ"		300 сылга тийиэ үүнэр мас							Күүс, сэниэ	Сылгы моонньун үөһэ кырыыта							
	Кыратиири хаа	Киһим ... да гыммата	Сааһынан улахан		Кытаанах, тыйыс	Иван ...быта поэт		Сүүрүк ... тут	...-өс буол									
						... өлүүтүн өл	Халы... өрүс					...	кымыс					
	Күһүңгү тымныы тыал							Баҕа санаа						Көтөр иһин түгэбэ	Ынаххын ...			
	...-таас курдук					...	кырыыланар					Туора, туспа, ураты						

18-с нүмэргэ тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ:

Туруору: илим, кус, сис, тыҥа, угаай, ама, угаайы, тар, ар, ары, ангатах, баах, ас, хаба, Акана, ат, тор, Амма, хаантаар, ан, онно, аан, Айар, ыыс.

Сытыары: Кульбертинов, саа, амархана, арах, ой, кутуй, хайа, ылаҕан, наар, ис, баат, саатаа, мааны, ини, Марха, аман, саары, сытар, өс.

Сканворду сөбүлээччилэргэ анаан <https://kyym.ru> аан ситиммитигэр эмиэ сканворд таһааран саҕалаатыбыт. Бу куар-коду төлөпүүнүг камератынан туһаайан киирэн таайыаххын сөп. Үчүгэйэ диэн, ситэри таайбакка бэринэр түгэнгэр түмүктээн, хоруйдарын көрүөххүн сөп. Чэ, саҕалаа!

БИЛЛЭРИИЛЭР

Посуточно комнаты и койко-место от 1200 руб. ЗОЖ, паспорт. Рядом новый онкодиспансер, РБ-2.
Тел.: 8-914-111-8458

17-с нүмэргэ тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ:
Туруору: кыбыас, ыт, алаас, лар, ас, сыа, танха, хаарты, табар, атара, хараҥа, ыам, хампа, ыраахтаабы, аат, ар, аан, Амма.
Сытыары: ымыйа, кыл, аҕа, Маайа, быа, сыт, хаххан, айата, ата, саланг, аа-тыр, мата, харба, аппа, ыараа, тарын, аҕам, кыра, ай, ыра.

*Считать недействительным диплом ВСТ 5591841 рег.номер 6079 на имя Гоголева Ай-аала Васильевича.
* В связи с утерей, аттестат серии Б N 0484768, выданный 19.06.2004 г. Муниципальным общеобразовательным учреждением «Антоновская средняя школа Нюрбинского улуса (района) Республики Саха (Якутия)» на имя Попова Игоря Викторовича, считать недействительным.

ГОРОСКОП. Ыам ыйын 20–26 күннэрэ

Хой

Үлэбэр уонна материальной кыһалбаны быһаарыыга үгүс бириэмэҥ, сыран барыыһы. Онтун дохуот буолан эргиллэн, уруккуттан баҕарбыт малгын атыылаһах курдуккун. Уопсайынан, үп-харчы онгосторго тобоостоох кэм. Кэмигэр сынньана түһэри умнума. Доботторгуттан тэйэ быһытыбыт түгэнгэр олус “ыраатыан” суоҕа этэ. Туһалаах иһитиннэриини истиэн.

Обус

Соруйтарыыта суох дьаһана үөрэммит буоллаххына, ситиһиленэр нэдиэлэнг. Эппиэтинэстээх быһаарыыны толлубакка ылын. Кэтэмэбэйдир түгэнгэр доботторунг сүбэлэрэ туһалыа. Кэскиллээх былааны онгосторгор барсар кэм: бэрт сотору туолан дьоллоох курдуктар. Сөптөөх хайысханы таба тайанаргар таайан көрөр дьобургун иһит. Доруобуйаҥ үчүгэй.

Игирэ

Дипломаттыы сыһыаны тутуһан, биллибэт-көстүбэт курдук дьаһаннаххына, сыалгын ситиһиэн. Партнёрдары кытта уопсай тылы кэбэжэстик булар кэминг. Дьонго эйэбэстик сыһаннас. Айылбаҕа сылдыһы, аралдьыйа түһүү мэхэйдие суоҕа. Холубур онгостор киһини кытта билсиэх курдуккун. Тас көстүүнү, сэбэрэни, бүрүчүөскэни толлубакка уларыт, тупсуон.

Араак

Добор-атас элбииһи. Бэйэҥ да араас көрсүһүүгэ, бэчэринкэбэ “тиллэр” чинчилээххин. Ким эрэ илэ көрсүһүүгэ буолбакка, куйаар ситиммигэр аралдьыйыа. Айансырыы да табыллыыһы. Хайабыт эрэ ыраламыта ырааппыт сиригэр тийэн, тэйэргэ быһаарыныа. Үлэ, үөрэх – кэминэн. Санаа-оноо баттыыр түгэнигэр уйулҕабын уоскутар дьарыкка ылыс, өйдүүр киһигин кытта кэпсэтэн аралдьый. Айылбаҕа сырыт.

Хахай

“Олобун тулар тутуах соругун ситиһэр инниттэн күннээби олоххун биллэ уларыт” диэн, сулустар сүбэлииллэр. Итиннэ карьераны улаатыннарыттан саҕалаан туох эмэ күрээбэр кыйайы эмиз аабылар. Төһөнөн дьүккүөрдээххин, кытаатан биэрэбин да, оччонон ситиһиленэнг. Быһата, быһаарынылаах буолуу ирдэнэр. Онуоха чугас доборунг, биир санаалаахтарың оруоллара сүңкэн буолсу.

Кыыс

Юридической болпуроһу быһаарыы, докумуну толоруу табыллар кэмэ. Холобур, “ыал хантараагын” бу кэмгэ онгорсор ордугун бэлиэтээбиттэр. Ону тэнэ бу кэмгэ тэриллэр уруу туох да ааттаах үчүгэйдик ааһыа. Ыгырыллыбыт буоллаххына, бара сатаа. Ыал дьонго үтүөкэн кэм сатыылыыр, өйдөһүү-өйөһүү улаатыа. Тапталлааххын үөрдэ сатаа. Үөрэхкэ кыһалба көстүбэт. Айымнылаах үлэ түмүгэ да үөрдэр чинчилээх.

Ыйааһын

Дьизни-уоту, даачаны сөргүтүү, ол-бу докумуну бэрэлээһин табыллыа. Сүрүнэ, күннээби эрэсими тутус, былааннаан дьаһан. Сулумах дьонго арамаантыкалыыр, анараа өрүт болгомтотун тардар кыах биллэ улаатар кэмэ. Ыарытыбыт буоллаххына, доруобуйаҥ көнүүһү. Ким эрэ сөптөөх диагноһа биллиэ. Туруктупсан, ыарыыга утарсар күүһэ улаатар.

Скорпион

Тус олоххутугар табыллар кэмгит. Дьону кытта уопсай тылы кэбэжэстик булуоххут. Хайабытыгар эрэ ыал буолар туһунан этии кирирэх курдук эбэтэр бэйэҥ да тыл көтөбөргө сананыаҥ. Ыал дьон сыһыана бөөрүгө. Үлэ, үөрэх чааһа кэминэн. Тиритэ-хорута, утуяр ууну умнар гына үтүмэн үлэ көстүбэт. Доруобуйа да этэнгэ. Аймахтар көмөбө наадыйдахтарына, батыныма.

Охчут

Дьыбэ-уокка сыһаннаах балачча түбүк мустубут эбэтэр даача үлэтэ күүтэр. Олох-дьаһах ол-бу иирбэтэ-таарбата, аҕа саастаах дьонго көмө балай эмэ бириэмэни ылаах курдук. Ол эрэри ону улахан таһаҕас онгостунг суох. Барыта кэмигэр быһаарыллан, бэйэҥ да үөрүөҥ. Тапталлааххын аймахтарыныын билиһиннэрэргэр барсар кэм. Үпкэ-харчыга, доруобуйаҕа кыһалба баара көстүбэт.

Чубуку

Суолталаах дьыала быһаарыллара чугаһаабыт. Тус олобун да санаа иһинэн буолсу. Сулумах буоллаххына, элбэх тэрээһингэ сылдыа сатаа. Бэрт интэриэһинэй, баҕар, сүрэбин аҕаара буолуон сөптөөх киһигин кытта көрсүөххүн сөп. Сибидээннэбэ ыңгырдахтарына, акаастаама. Доруобуйабын бөөрөгөт. Үлэни мунньума. Хантан эрэ харчыланан, туох эрэ баҕараргын ылаах курдуккун.

Күрүлгэн

Үп-харчы тийибэттэттэн эбэтэр иллэн суобуттан кыаллан испэтэх кыһалҕаҥ, дьэ, быһаарыллыыһы. Дьыэ тизхиныкэтин онгорторор кыаллыбат түгэнигэр сананан солбуйар кыах көстүүһү. Уойар сибикилээх түгэнгэр дийиэтэлииринг ордук. Айылбаҕа сырыт. Өрө көтөбүллүү, элбэби билэр-көрөр баҕа улаатыа. Куруорка сылдыааччылар олох табыллар, сэргэхсийэр кэмнэрэ.

Балык

Сүрүннээн, атын дьон дьыалатын быһаарыыга үгүс бириэмэбин аныаҥ. Кинилэр кыһалҕалара эийэхэ туох да сыһыана суох диір кыаллыбат. Быһаччы да буолбатар, баар. Кэлэр нэдиэлэ сүрүн соругуттан биірдістэрэ – тулабар буолар быһыыга-майгыга элбэх иһитиннэриини көтүппүккүн ситиһи, толорунуу. Ол сизиринэн элбэх быһаарсыы, чолчулаһы ирдэниэ. Даачаҕа, үүнээйигэ сыһаннаах үтө түбүк үксүө.

16+ **НОРУОТ ХАҢЫАТА**

Хаһыат тахсар ахсаанын Национальнай тираж сулууспата бигэргэтэр.

Хаһыат Бэчээт уонна маассабай коммуникация федеральнай агентствотын өйөбүлүнэн тахсар.

Сурутуу индексэ: ПР320

Кылаабынай эрдээктэр: И.И. ГАВРИЛЬЕВ
Тэрийэн таһаарааччы: М.Н. ХРИСТОФОРОВА
Генеральнай дириэктэр: А.Д. ШИЛОВ
Шеф-эрдээктэр: Альберт КАПРЫНОВ
Эрдээктэри солбуйааччы: Дмитрий ИВАНОВ
Эппиэттиир сэкирэтээр: Мария САННИКОВА
Тыа хаһаайыстыбатын салаата: Татьяна ЗАХАРОВА
Уопастыбаннаһы кытта үлэ: Оксана ЖИРКОВА
Тыл эрдээктэрэ: Геннадий ГУРЬЕВ
Кэрэспэдьиэннэр: Нина ГЕРАСИМОВА, Туяаара СЕРГЕЕВА, Саргылаана БАГЫНАНОВА, Федор РАХЛЕЕВ, Диана КЛЕПАНДИНА
Таҕан онгордулар: Евдокия ДЬЯКОНОВА, Мария ПЕТУХОВА
Корректор: Людмила БАИШЕВА-ФЕДОРОВА
"Ситим" медиа-бөлөх көмпүүтэрин сыабар таҕан онгоһулунна

Сибээс эйгэтин информационнай технологияҕа уонна маассабай коммуникацияҕа надзорун федеральнай сулууспатын Саха сиринээҕи бырабыланыннатын 02.03.09 бэриллэбит сибидиэтэлиэбэтэ: ПИ № ТУ 14-0038
Хаһыат "Ю.А. Гагарин аатынан өрөспүүбүлүкэтээби типография" АУО бэчээттэннэ. Аадырыһа: Дьокуускай к. Булүүлүүр куолаҕас, 20
Ааптар санаата эрдээксийэ тутуһар позициятыгар сөп түбэһимиз сөп.
Эрдээксийэ кирибит суруктар төннөрүллүбэттэр.

Эрдээксийэ уонна таһаарааччы аадырыһа:
677027, Дьокуускай к., Киров уул. 18, В блок, 709 кэб.
Төл.: 42-21-08
Электроннай почта: kuumsakha@mail.ru
Ахсаана 13.150 экз. Кээмэйэ 10 б.л.
Бэчээккэ илии баттыыр бириэмэ: 20.00
Бэчээккэ туттарылынна: 19.00
Сыаната көнүл

РЕКЛАМА СУЛУУСПАТА (ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ):
"Бэчээт дьыэтэ", Орджоникидзе уул., 31, 111 хос, төл.: 34-05-03